

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Виконала: студентка II курсу
Факультету історії, політології та
міжнародних відносин
спеціальності 291 Міжнародні
відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії
робота на здобуття освітнього
ступеня «Магістр»
Таєр-Ульянова Катерина Олегівна

Науковий керівник: кандидат політичних наук, доцент
Кундеус Оксана Миколаївна

Рецензент: доктор політичних наук, професор
Юськів Богдан Миколайович

Анотація

Кваліфікаційна робота Таєр-Ульянкової К.О. присвячена інформаційним війнам в історії міжнародних відносин. Розглядається понятійний апарат інформаційних воєн, а також принципи побудови їх стратегії на основі праць американських дослідників. Висвітлюються характерні риси інформаційних воєн від Стародавнього світу до XXI сторіччя з дотриманням принципу історизму. Стисло описується суть гібридних воєн та роль у них інформаційної складової на прикладі передумов та особливостей сучасної російсько-української війни. Окрему увагу приділено інформаційній війні Росії проти України від 1991 року як на теренах України, так і на міжнародній арені у нерозривному зв'язку з початком російсько-української війни 2014 році та повномасштабною російською агресією 2022 року. Вперше було досліджено принципи висвітлення подій війни РФ проти України західними незалежними та пропагандистськими російськими засобами масової інформації для англомовної аудиторії. Для якісного компаративного аналізу було використано статті на офіційних сайтах BBC та Sputnik International, опубліковані у проміжку часу від 24 лютого 2022 року до листопада 2023 року. Було проаналізовано такі характеристики матеріалу, як об'єктивність та неупередженість, дотримання плюралізму думок, якість джерел тощо. Результати дослідження показали агресивно пропагандистський характер російського Sputnik International та дотримання принципу плюралізму думок в поєднанні з максимальною неупередженістю у висвітленні подій агенцією BBC. В рамках дослідження також було проведено порівняння кількості матеріалу, опублікованого про російсько-українську війну, а саме кількість статей на офіційних сайтах BBC та Sputnik International за кожен місяць від серпня 2023 року до листопада 2023 року. Одразу звертає на себе увагу різниця у кількості публікацій (статей) на вищезгаданих сайтах, що показує на значне переважання пропагандистських матеріалів від Sputnik International порівняно з BBC. Окреслена колосальна роль позитивного міжнародного іміджу та державної інформаційної політики у

протидії інформаційній агресії та забезпечення перемоги України в екзистенційній російсько-українській війні.

Ключові слова: інформаційне протиборство, інформаційна війна, комунікаційна стратегія, пропагандистська фальсифікація, друкована пропаганда, мас медіа, гібридна війна, мережева війна, західний та східний блоки, доктрина стримування, доктрина двох таборів, ядерний фактор, міжнародний імідж держави.

Summary

The qualification work of Taier-Ulianova K.O. is dedicated to information wars in the history of international relations. The conceptual apparatus of information wars, as well as the principles of building their strategy based on the works of American researchers, are considered. The characteristic features of information wars from the ancient world to the 21st century are highlighted, following the principle of historicism. The essence of hybrid wars and the role of the information component in them are briefly described using the example of the prerequisites and features of the modern Russian-Ukrainian war. Particular attention is paid to the information war of Russia against Ukraine since 1991, both on the territory of Ukraine and on the international arena, in an inextricable connection with the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2014 and full-scale Russian aggression in 2022. For the first time, the principles of event coverage of the Russian Federation's war against Ukraine by Western independent and propagandistic Russian mass media for the English-speaking audience were investigated. For a qualitative comparative analysis, articles on the official websites of the BBC and Sputnik International, published between 24 February, 2022 and November 2023, were used. Such characteristics of the material as objectivity and impartiality, observance of pluralism of opinions, quality of sources, etc., were analyzed. The results of the study showed the aggressively propagandistic nature of the Russian Sputnik International and adherence to the principle of pluralism of opinion combined with maximum impartiality in the coverage of events by the BBC agency. The study also compared the amount of material published about the Russian-Ukrainian war, namely the number of articles on the official websites of the BBC and

Sputnik International for each month from August 2023 to November 2023. The difference in the number of publications (articles) on the above-mentioned sites is immediately noticeable, which indicates a significant preponderance of propaganda materials from Sputnik International compared to the BBC. The colossal role of a positive international image and state information policy in counteracting informational aggression and ensuring Ukraine's victory in the existential Russian-Ukrainian war is outlined.

Key words: information warfare, information war, communication strategy, propagandistic falsification, printed propaganda, mass media, hybrid war, network war, Western and Eastern blocs, doctrine of containment, doctrine of two camps, nuclear factor, international image of the state.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН (ІВ)	10
1.1. Аналіз джерел та методологічних засад дослідження.....	10
1.2. Сутність ІВ, принципи ведення та засоби забезпечення.....	14
1.3 Історія інформаційних воєн до другої половини ХХ сторіччя.....	27
РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОРІЧЧЯ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ.....	47
2.1. Інформаційно-ідеологічне протистояння між СРСР та США.....	47
2.2. Особливості інформаційних воєн на початку ХХІ сторіччя.....	57
2.3. Інформаційна війна як складова гібридної війни.....	65
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ІНСТРУМЕНТИ.....	76
3.1 Етапи інформаційної війни Росії проти України в період 1991-2023..	76
3.2 Порівняльна характеристика риторики BBC та Sputnik international від Russia Today (RT).....	90
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	103

ВСТУП

Актуальність теми

Використання інформації як засобу впливу на противника відбувалось з найдавніших часів, проте її роль у міждержавних та внутрішніх конфліктах прогресивно зростала із історичним розвитком людства. Це відбувалось за рахунок засвоєння попереднього досвіду і поступового вдосконалення теоретичних засад, методів і засобів ведення інформаційного протиборства. Сучасна постіндустріальна епоха, яка водночас є інформаційною епохою, вивела інформаційно-комунікаційні технології на якісно новий рівень, зробивши інформацію одним із найефективніших видів зброї, та зумовивши виникнення гібридних воєн - воєн четвертого покоління, в яких інформаційна складова відіграє вирішальну роль.

Впродовж століть Україна вела запеклу боротьбу за свою незалежність. І нарешті, після перебування у складі Радянського Союзу на чолі з Росією, 24 серпня 1991 року Верховна Рада Української СРСР схвалила Акт незалежності України, та проголосила створення самостійної держави. Проте Російська Федерація, як правонаступниця «імперії зла», успадкувала від Радянського Союзу не лише вагомий авторитет у міжнародному політичному житті, а й імперські амбіції щодо України, які полягали у встановленні повного контролю над нашою державою під маскою дружби, партнерства та нібито спільних культурних витоків. З метою реалізації імперського задуму проводились добре сплановані і, на жаль, ефективні заходи інформаційної війни як в Україні, так і за її межами. Після поразки проросійського режиму В. Януковича і початку російсько-української війни на сході України стало чітко зрозуміло, що від початку проголошення незалежності Україна не вживала належних заходів з метою інформаційного протиборства. Це підтвердилось неоднозначністю та млявістю реакції світової спільноти на події в Україні 2014 року, що, в свою чергу, відіграло певну роль пасивного заохочення повномасштабного вторгнення у 2022 році. Однак масштабна і відкрита агресія Росії проти України

зумовила консолідацію західних демократій під егідою допомоги Україні, що неминуче спричинило протистояння між Росією та Україною з її західними партнерами. У цьому протистоянні неможливо переоцінити значення інформаційної війни, яку РФ веде проти України з метою дискредитації на міжнародній арені і дегуманізації українців як нації в очах іноземних громадян, зокрема, за допомогою проросійських англомовних засобів масової інформації. В сукупності з підтримкою сепаратистських рухів та бойовими діями в Україні, інформаційна агресія РФ лежить в основі гібридної війни проти України. Тому з огляду на гібридний характер сучасної російсько-української війни тема дослідження інформаційних воєн має надзвичайне значення, оскільки інформаційна складова у гібридній агресії відіграє ключову роль.

Відтак аналіз еволюції інформаційних воєн загалом і вивчення інформаційної агресії Росії проти України на міжнародній арені зокрема мають колосальне значення для розроблення та імплементації методів і засобів передбачення дій противника в інформаційному просторі, а також ефективної протидії та знешкодження російської інформаційної зброї з метою забезпечення перемоги України в російсько-українській війні.

Об’єкт дослідження: інформаційні війни

Предмет дослідження: історія інформаційних воєн, історія інформаційної війни Росії проти України.

Мета дослідження: дослідити особливості інформаційних воєн від Стародавніх часів до сьогодні, проаналізувати сучасну інформаційну війну Росії проти України і визначити основні тенденції інформаційної політики РФ щодо України.

Завдання дослідження:

- висвітлити сутність і принципи ведення інформаційних воєн, а також їх еволюцію впродовж історії людства
- розглянути інформаційну політику Росії щодо України в міжнародному просторі

- дослідити особливості сучасної інформаційної війни як складової гібридної агресії Росії проти України

- вивчити ключові принципи та риторику, які застосовуються при висвітленні подій повномасштабної російсько-української війни у незалежних та російських пропагандистських засобах масової інформації для англomовного споживача.

- здійснити кількісний аналіз новин про російсько-українську війну з сайтів незалежних англomовних ЗМІ на прикладі BBC та англomовних проросійських ЗМІ на прикладі Sputnik International.

Методи дослідження: при формуванні методологічної бази для написання кваліфікаційної роботи було враховано особливості об'єкту вивчення. Було застосовано основні загальнологічні та загальнонаукові методи дослідження: системний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний, синтезу, узагальнення, аналізу та компаративний аналіз. Завдяки цим методам, було детально досліджено інформаційні війни в різних історичних епохах та проаналізовано особливості інформаційної війни Росії проти України.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється метою і завданнями дослідження і полягає у дослідженні політики висвітлення подій сучасної російсько-української війни західними незалежними та російськими пропагандистськими засобами масової інформації, розрахованими на англomовного споживача. Вперше було проаналізовано риторику BBC (British Broadcasting Corporation) та Sputnik international (від інформагенції Russia Today) в контексті подій повномасштабної російсько-української війни.

Практичне значення отриманих результатів зумовлюється темою та актуальністю даного дослідження і полягає у можливості застосування у навчальній та науковій діяльності. Дана робота може бути цінною для подальшого вивчення особливостей проблематики російсько-української інформаційної війни в площині впливу засобів масової інформації на англomовного споживача.

Апробація отриманих результатів.

Апробація основних результатів дослідження полягала у їхньому представленні на таких конференціях: XII Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (24 листопада 2022 року), Рівненський державний гуманітарний університет, Рівне з виступом на тему «Інформаційні війни в історії людства»; звітна наукова конференція викладачів, співробітників, і здобувачів вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету за 2022 рік від 18-19 травня 2023 року з доповіддю на тему «Інформаційні війни в історії міжнародних відносин»; XIII Міжнародна наукова онлайн конференція «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (23 листопада 2023 року) з темою статті «Інформаційне протиборство між СРСР та США в період холодної війни»

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВОЄН (ІВ)

1.1 Аналіз джерел та методологічних засад дослідження

З метою повного та багатогранного висвітлення теми при написанні магістерської роботи було досліджено широке коло різноманітних джерел як вітчизняних науковців, так і зарубіжних авторів.

Спектр використаного для написання першої частини матеріалу включає такі першоджерела, як звіт Т. Рона «Weapon systems and information war» «Системи зброї та інформаційна війна» [105], де вперше сформульовано термін «інформаційна війна», а також директива Міністерства оборони США DODD (Department of Defense Directive) 3600 під назвою «Information war» («Інформаційна війна») [65], де вказується роль та мета інформаційної війни в сучасних реаліях. Окремо слід відзначити праці американських авторів корпорації RAND (Research and Development), яка проводить дослідження на замовлення Міністерства оборони США: монографію Р. Моландера, Е. Рідділа та П. Вільсона «Strategic information warfare: a new face of war» («Стратегічне інформаційне протиборство: нове обличчя війни») [89], у якій наведено основні сучасні характеристики ІВ та обґрунтовано поділ ІВ на тактичні та стратегічні, та працю старшого науковця RAND Дж. Форвела «Information warfare: forging communication strategies for twenty-first century operational environments» («Інформаційне протиборство: створюючи комунікаційні стратегії для оперативного середовища 21-го сторіччя») [70], яка фактично є інструкцією з планування та імплементації стратегічної ІВ із наданням особливого значення побудові комунікаційних стратегій.

Серед джерел, використаних для написання огляду історії ІВ, слід виокремити такі праці іноземних дослідників: Дж. Філіпс «The Crusades: a complete history» («Хрестові походи: повна історія») [96], в якій наводиться маніпулятивна промова папи Урбана II із закликом до загарбницьких дій, а також приклад вперше зафіксованої пропагандистської фальсифікації «святого списа»;

книга П. Джексона «The mongols and the West, 1221-1410» («Монголи і захід, 1221-1410») [78], в якій дослідник детально описує передумови та суть вперше вдало використаної дезінформації у державних масштабах, що мала місце при завоюванні монголами Угорщини. Окремий інтерес викликає стаття К. Вейт «Airborne Propaganda: The Battle for Hearts and Minds» («Поширювана повітрям пропаганда: битва за серця і уми») [112], в якій дається аналіз поширення пропаганди (друкованої та звукової) повітрям з часів франко-пруської війни і Паризької комуни до початку ХХІ сторіччя.

При створенні другого розділу було використано низку англomовних першоджерел, що включає такі праці та документи: статтю Дж. Орвела «You and the atom bomb» («Ти і атомна бомба») [93], в якій вперше вжито термін «холодна війна» та розкрито його фундаментальну суть; директиви Міністерства оборони США FM 33-5 «Psychological warfare in combat operations» 1949 року («Психологічне протиборство під час бойових дій») [83] та FM 33-1 «Psychological operations» 1979 року («Психологічні операції») [74], які є детальними інструкціями для військових США щодо організації та ведення інформаційно-психологічних операцій зокрема та відображають комплексний та багатогранний підхід США до ІВ загалом; директиви адміністрації президента США Г. Рейгана NSDD (National Security Decision Directives of the Reagan Administration), які відображають принципи та цілі зовнішньої політики США у 1980-х роках [98]. Також можна виділити статтю К. Брауна «The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech')» («Рушійні сили світу» (Промова 'залізної завіси')) [63] з онлайн ресурсу «International Churchill Society», у якій цитується та надається історична оцінка видатній промові В. Черчіля, і статтю та Р. Вайлда «The Long Telegram of George Kennan» («Довга телеграма Дж. Кеннана») [117], де наголошується на тому, що в телеграмі американського посла в Москві Дж. Кеннана не тільки вводився термін «стримування», а й теорія «доктрини стримування» — стримування комунізму. У праці «Cold war. Different phases» («Холодна війна та її фази») дослідника А. Сайн, професора університету Гаутама Будди (Індія), наводиться думка американського політика М. Кокса,

який виділяє «п'ять рівнів реальності 'холодної війни'» [106]. На особливу увагу заслуговує монографія наукового співробітника у CETO (The center of emerging threats and opportunities, USA) Ф. Гофмана, «The conflict in the 21th century: the rise of hybrid wars» («Конфлікт 21-го сторіччя: сходження гібридних воєн») [75], в якій розкривається суть та особливості гібридних загроз та гібридних воєн.

Серед джерел, використаних для написання про ІВ Росії проти України (у Новітній історії), слід відзначити такі праці вітчизняних авторів: стаття С. Громенка, кримського історика і публіциста, співробітника Українського інституту національної пам'яті, під назвою «Севастополь — 'місто російської слави'. Міф і викриття» [15], де розвінчується наратив загарбницької історичної політики РФ щодо Севастополя; стаття Л. Чекаленко, професорки Інституту Всесвітньої історії НАН України «Росія contra України» [53], яка присвячена еволюції політики РФ щодо України від 1991 року; В. Василенко, професор, доктор юридичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України у статті під назвою «'Касетний скандал': геополітичний та національний виміри» [5] глибоко висвітлює причини, передумови, значення та наслідки 'касетного скандалу' для України на національному та міжнародному рівнях. Також слід виокремити книгу Міністра закордонних справ України, дипломата і комунікатора Д. Кулеби «Війна за реальність» [28], у якій досліджується значення стратегічних комунікацій крізь призму історії України від 1991 року, аналізується та подається оцінка інформаційним спецопераціям РФ у ІВ проти України.

Практичне дослідження здійснювалось на основі англomовних матеріалів із сайтів BBC (західна не проросійська медіакомпанія) та Sputnik international (російська пропагандистська дочірня компанія від Russia Today), які виходили у відповідь на події російсько-української війни від 24 лютого 2022 року.

В основу дослідження було покладено методологічні принципи історизму, періодизації та системності. При написанні роботи використовувались такі наукові методи дослідження, як структурно-функціональний, системний,

порівняльно-історичний, а також методи синтезу, узагальнення, абстрагування та компаративного аналізу.

За допомогою **структурно-функціонального методу** було розглянуто предмет дослідження як цілісну систему із структурними компонентами та проаналізовано складові інформаційних воєн в історичному контексті та з огляду на їхню роль в сучасній російсько-українській війні.

Системний метод уможливив розділення інформаційних воєн загалом та гібридної війни РФ проти України зокрема на окремі складові, і дав змогу проаналізувати компоненти інформаційної війни та зробити висновки щодо інструментів та методів її ведення від найдавніших часів до сучасності.

Порівняльно-історичний було використано з метою порівняння особливостей інформаційних воєн в різні часи від Стародавнього світу до початку XXI сторіччя, а також дозволив дослідити спільні та відмінні риси, які були характерні для інформаційних воєн у світі загалом та між Україною і Росією зокрема.

Метод синтезу було використано з метою аналізу основних тез, що просуває РФ за допомогою проросійських англомовних засобів масової інформації та їх значення для прогнозування подальших дій агресора.

Метод узагальнення необхідний для виокремлення спільних ознак і властивостей, притаманних предмету дослідження та узагальнення з підбиттям підсумків усього дослідження.

За допомогою **методу абстрагування** було визначено основні характерні риси інформаційних воєн у різні історичні періоди та конкретно у інформаційній складовій російсько-української війни.

Метод компаративного аналізу полягає порівнянні (зіставленні) подібних явищ та їхньому аналізі за принципом подібності та відмінності.

При написанні роботи було використано компаративний аналіз, об'єктом якого стали сайти медіа компаній BBC та Sputnik international. Було проведено як якісний, так і кількісний аналіз новин. В результаті якісного компаративного аналізу новини сайтів отримали порівняльну характеристику риторики у

нерозривному зв'язку з подіями російсько-української війни, які вони висвітлювали. Також було проведено кількісний аналіз, що полягав у зіставленні кількості статей про російсько-українську війну на сайтах BBC та Sputnik international за однакові проміжки часу, а саме за кожен місяць починаючи з серпня 2023 року і до листопада 2023 року. Результати якісного компаративного аналізу сайтів були представлені в описовій формі, а кількісного компаративного аналізу — у формі стовпчикової діаграми.

Підсумовуючи, слід зазначити, що застосування вищезгаданих методів дало змогу провести комплексний аналіз та розкрити тему дослідження.

1.2 Сутність ІВ, принципи ведення та засоби забезпечення

Впродовж всієї історії людства конфлікти були і є невід'ємною частиною функціонування суспільства. До розвитку та поширення інноваційних інформаційних технологій вони мали переважно характер збройної боротьби. Однак інформаційна революція, що почалась наприкінці ХХ сторіччя у зв'язку з поширенням прогресивних засобів комунікації, зокрема інтернету, поклала початок формуванню постіндустріального, або інформаційного суспільства. Одними з основних ознак інформаційного суспільства є вільний доступ до інформації та перебування в єдиному інформаційному просторі завдяки всесвітній мережі інтернет, що надає можливість здійснювати інформаційний вплив на аудиторію в глобальних масштабах. За таких умов інформація стає надзвичайно потужною та ефективною зброєю, а актуальність вивчення інформаційного протиборства (ІП) лише невпинно зростає.

Зазначимо, що поняття ІП розглядається у широкому та вузькому сенсі.

ІП у широкому сенсі — це боротьба із залученням сукупності спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових та інших) методів, способів і засобів впливу на інформаційну сферу опонента та забезпечення власної інформаційної безпеки з метою досягнення власних цілей. (за Історія інформаційно-психологічного протиборства — не цитата).

ІІ у вузькому сенсі (у військовій, оборонній сферах) — це комплекс заходів інформаційного характеру, здійснюваних з метою захоплення й утримання стратегічної ініціативи, досягнення інформаційної переваги над противником і створення сприятливого пропагандистського підґрунтя при підготовці й веденні бойової й іншої діяльності збройних сил [47, с.26-27].

Різновидом ІІ є інформаційна війна (ІВ). Встановлено, що термін «інформаційна війна» вперше використав Томас Рон у звіті «Системи зброї й інформаційна війна» 1976 року, складеному для компанії Boeing. Автор відмітив, що значення інформаційної інфраструктури для американської економіки прогресивно зростає, тому саме вона є вразливою як у воєнний, так і у мирний час [103]. Дана проблематика зацікавила американських військових і, як наслідок, цей предмет активно обговорювався в американських військових колах вже у 1980-х роках. Саме тоді вже викристалізувалось розуміння інформації як цілі, так і зброї. Офіційно терміни «інформаційна боротьба» та «інформаційна війна» вперше були запроваджені 21 грудня 1992 року у директиві Міністра оборони США DODD 3600 під назвою «Інформаційна війна» [65]. В директиві зазначається «необхідність всебічного врахування інформаційних ресурсів при управлінні Збройними Силами в умовах протидії противника» [56, с.18].

Враховуючи сучасні наукові напрацювання щодо визначення поняття ІВ, було сформульовано таке визначення

ІВ — це різновид ІІ, в основі якого лежить чітко сформульована стратегія з ясною картиною успіху як кінцевої мети, та складається з дій, спрямованих на досягнення інформаційної переваги над противником і забезпечення власної інформаційної безпеки, яка є невід’ємною складовою національної безпеки.

Головним завданням ІВ між державами є знищення сукупної політичної могутності іншої держави такими шляхами: підлив її міжнародної репутації і, як наслідок, створення перешкод для підтримання міжнародних зв’язків (міжнародна ізоляція); завдання шкоди всім складовим національної безпеки держави; послаблення панівної еліти, що імовірно призведе до повалення встановленого нею соціально-політичного режиму.

Заходи ІВ мають на меті деструктивний вплив на головний об'єкт — це свідомість окремої людини та громадська думка .

Окрім цього, виокремлюють такі об'єкти посягань ІВ: загальні, спеціальні, та об'єкти розвідувальних спрямувань.

До загальних об'єктів відносять: правопорядок, мобілізаційна готовність та боєздатність збройних сил, зовнішньополітичні зв'язки та міжнародний авторитет держави.

До спеціальних об'єктів ІВ належать: суспільство загалом та певні його прошарки зокрема, наприклад, маргіналізовані групи такі як засуджені, представники певних релігійних, радикальних політичних та соціальних течій тощо.

До об'єктів розвідувальних спрямувань ІВ відносять: засоби масової інформації та комунікації, аналітичні центри, міністерства, відомства та органи державного управління, політичні партії, громадські організації та профспілки.

Отже, враховуючи вищезгадану класифікацію об'єктів ІВ, логічно виокремлюються такі основні об'єкти деструктивного впливу ІВ: ідеологічно-психологічне середовище суспільства, інформаційні ресурси, що відображають національні цінності, інформаційна інфраструктура, система формування суспільної свідомості (політичні погляди, світогляд тощо), система прийняття політичних рішень, свідомість і поведінка людини.

Необхідною передумовою цілеспрямованого інформаційного впливу на населення є панівне становище суб'єкта ІВ у всіх сферах держави загалом, а також контроль та домінування в інформаційному просторі іноземної держави зокрема [47, с28-29].

Американські автори Р. Моландер, Е. Рідділ та П.Вільсон у праці «Strategic information warfare: the changing face of war» [89] звернули увагу на такі характерні особливості ІВ:

1) Низька вартість входу: на відміну від збройних технологій, розвиток інформаційних не вимагає значних фінансових затрат або державного

фінансування. Головними передумовами ІВ є компетентність в сфері інформаційних систем та доступ до інформаційних мереж.

З низької вартості входу впливає множинність загроз — ІВ стає доступним інструментом.

2) Розмиті традиційні межі, зокрема географічні, як історично зумовлені кордони між націями. Також це зумовлює складність визначення внутрішніх та зовнішніх загроз.

3) Зростаюча роль управління сприйняттям: нові інформаційні технології можуть суттєво посилити ефекти обману та результати діяльності, спрямованої на підрив репутації. Це досягається, наприклад, наданням інформації певного емоційного забарвлення, що зумовлює відповідну поведінкову реакцію;

4) Нові завдання в сфері стратегічної розвідки: за умови недостатньо глибокого розуміння недоліків та цілей ІВ знижується ефективність методів класичної розвідки, а саме збору та аналізу інформації;

5) Низькоефективне тактичне попередження та проблеми оцінки виду інформаційної атаки:

Наразі не існує адекватних систем тактичного попередження для того, щоб відрізнити ІВ від інших видів кібердіяльності, в тому числі шпіонаж та випадкові збої в системі;

6) Труднощі у створенні та збереженні коаліцій: опора на коаліції вірогідно призведе до підвищення вразливості всіх членів коаліції до ІВ, надаючи противнику величезну стратегічну перевагу;

7) Автори також зазначають, що територія Сполучених Штатів Америки стала вразливою незважаючи на географічне положення. Ми поділяємо думку дослідників та вважаємо, що це твердження екстраполюється на всі без винятку держави, тобто в сучасному світі держави вразливі незалежно від географічного положення та фізичних відстаней, оскільки інформаційні технології не мають меж, а також чим більш розвиненими і поширеними є інформаційні технології, тим вразливішою є інформаційна інфраструктура.[89, с.15-16]

Ці ж дослідники розрізняють стратегічні і тактичні інформаційні війни, а саме: стратегічні ІВ — це такі ІВ, які завдають шкоди стратегічним військовим операціям та національній інформаційній інфраструктурі (наприклад, телефонна мережа, фінансова система, система управління повітряним рухом тощо); тактичні ІВ — це такі ІВ, які охоплюють винятково військову інформаційну інфраструктуру, і не поширюються на інформаційні мережі національного значення [89, с.11-12].

Дж. Фовел у праці «Information warfare: forging communication strategies for twenty-first century operational environments » наголошує, що головною складовою успішної ІВ є правильно побудована комунікаційна стратегія. Розробка та втілення ефективної стратегії полягає у використанні інформації та комунікаційних технологій з метою одержання конкурентної переваги. Автор зазначає, що комунікаційна стратегія включає в себе низку факторів, а саме: правильне вживання мови, дії, символи та образи для формування сприйняття, думки та ставлення, що спрямовано на зміну поведінки в інтересах досягнення бажаного результату. Ми підтримуємо думку автора, що стратегія потребує чітко визначеного розуміння успіху, тобто кінцевої мети. Створення комунікаційної стратегії ІВ відбувається покроково, при цьому слід визначити що є перемогою або успіхом та яким є бажаний результат; визначити специфічні цілі, які мають бути досягнуті; поміркувати стосовно того, де отримати знання та інформацію для створення переможної стратегії.

Автор влучно зазначає, що історичний приклад можна брати з інформаційних операцій Другої Світової Війни. Мова йде про призначення Джорджем Маршалом, начальником штабу президента Ф.Д. Рузвельта, генерала лейтенанта Альберта Ведмеєра для розробки стратегії перемоги у 1941 році, яка стала планом перемоги над нацистською Німеччиною.

Наступним етапом є розроблення стратегії, а саме планів для інформаційних операцій, які в сукупності й складають стратегію. Задля втілення в життя стратегії потрібно розробити тактику поєднання інформаційних операцій, визначити критерії оцінювання ефективності стратегії, які повинні бути

кількісно вимірюваними. Критерії оцінювання необхідні для ясного розуміння поразки чи успіху після імплементації стратегії.[70 с.15-17]

Важливою умовою успіху ІВ є глибоке розуміння та адекватна оцінка стратегічного становища та стратегічної ситуації. З метою оцінки стратегічної ситуації слід розглянути такі питання і дати на них відповіді:

-Що відбувається у театрі воєнних дій?

-Що є рушійною силою динаміки стратегічної ситуації?

-На чиєму боці перевага і чому?

-Куди ця перевага прямує?

-Яким є наш наратив та меседж?

-Хто є цільовою аудиторією?

-Яка риторика повинна бути застосована для вираження всього вище згаданого?

-Які канали комунікації та комунікатори мають бути залучені?

Використовуючи ретельно вивчений досвід ІВ минулого, американський автор Дж. Фовел зазначає деякі важливі аспекти побудови ефективної стратегії ІВ:

1) Зуміти розпізнати обставини, які змусять противника завдати удару

Дж. Фовел наводить історичний приклад того, як американський уряд не врахував особливостей реакції індіців на екзистенційну загрозу їхньому існуванню, що виникла у зв'язку зі знищення стад бізонів, яких білі колоністи вбивали просто заради розваги. У відповідь, американські індіці порушили всі угоди з американським урядом. Саме в той час з'являється сумнозвісне гасло «Хороший індієць — мертвий індієць», що є лейтмотивом масового винищення корінного населення Америки. Незважаючи на те, що громадяни США сфокусовані на теперішньому та майбутньому більше, ніж на минулому, ця ганебна сторінка в історії Сполучених Штатів підриває їхній авторитет при боротьбі за свободу інших народів.

2) Важливо переконатись, що стратегія базується на реалістичних очікуваннях.

Федеральний уряд Сполучених Штатів хотів, щоб Сіу стали фермерами незважаючи на те, що плем'я не мало землеробських традицій. Відповідно, це призвело до конфронтації. Висновок автора суголосний з нашою думкою, що аналіз цільової аудиторії забезпечить розуміння її потреб, а також дасть змогу мотивувати її до дій, які забезпечать бажаний результат.

3) Гордість та завищені очікування не повинні впливати на стратегію.

На нашу думку тут йдеться про неприпустимість недооцінки противника.

4) Не спокушатись міфами про героїзм та непереможність ворога.[68, с.23-25]

Ми цілком погоджуємося із думкою дослідника. Спираючись на досвід сучасної російсько-української війни бачимо, що противник створював міф про свою непереможність та всіляко підтримував його, що зробило свій внесок у хибні висновки західних аналітиків щодо російсько-української війни.

Західні науковці відводять особливу роль та надають величезного значення вивченню ворога, і зазначають, що це — критично важливо. Треба знати якомога більше про противника, тобто його корені, історія, цінності, традиції, пріоритети, друзі та союзники. Проблема, на думку авторів, полягає в тому, що в даному разі важко бути об'єктивним, при цьому дуже легко сприйняти бажане за дійсне. Для того, щоб структурувати вивчення противника, запропоновано з'ясувати: хто ворог і як ми його визначаємо; Як ворог бачить себе; що показує аналіз цільової аудиторії, якщо розділити населення на демографічні елементи та історії їхніх провінцій, міст та сіл; як організований противник; яка мета противника; що є перемогою для противника; які перешкоди на шляху до успіху має подолати противник; котрі з цих перешкод може подолати комунікаційна стратегія противника; якою є комунікаційна стратегія противника; якими є історії, наративи, теми та повідомлення противника; яку риторичку використовує противник для вираження всього вищезгаданого; наскільки правдоподібними та переконливими є меседжі противника як для цільової аудиторії, так і для його союзників; хто складає цільову аудиторію противника; які канали і яких

посередників комунікації використовує противник; наскільки ефективною є стратегія противника?[70, с. 32-33]

Особливе місце у побудові стратегії ІВ відводиться розумінню цілей та мотивації союзників, вітчизняних та іноземних. Найефективніша співпраця потребує довірливих відносин, що розвиваються впродовж певного часу навколо спільних цілей.

Комунікаційна стратегія ІВ повинна враховувати бачення союзниками ситуації або співпраці. Ключові питання для розуміння іноземних союзників:

- На чому ґрунтується співпраця?
- Якими є ключові інтереси союзників?

Інтереси та цілі союзників не завжди цілком збігаються, а також часто не є постійними. Тому для побудови ефективної співпраці необхідно знайти або створити спільні цілі та інтереси.

- Якими є відкриті та приховані цілі союзників, та як вони впливають на динаміку співпраці? Як можна вплинути на цілі союзників щоб досягнути бажаних стратегічних результатів?

Завжди потрібно пам'ятати, що коаліції є динамічними, себто сьогоденні союзники можуть стати противниками.

- Наскільки незамінною є співпраця?
- Як можна посприяти розвитку і підтримці партнерства?
- Які важелі впливу у розпорядженні у держави для забезпечення підтримки стратегічних поглядів та інтересів?
- Які слабкі місця даного партнерства, та як їх можна усунути?
- Якою мірою і як саме союзник робить свій внесок в спільні зусилля?
- Чи є спільні навчання з військами союзників? Чи відбуваються ці навчання на постійній основі? [70, с. 29-30, 53-55]

Західні автори зазначають, що особливе значення має вивчення культури цільової аудиторії як оперативної обстановки.

У вивченні наративів для звернення до цільової аудиторії експерти з психологічних операцій Грегорі Сиз та Патрик Ханлон влучно наголошують, що

розуміння будь-якої цільової аудиторії та вплив на її поведінку потребують створення наративу, основою якого є сім ключових елементів, а саме:

як створювалась спільнота цільової аудиторії; у що цільова аудиторія вірить;

що це символізує; як цільова аудиторія зазвичай поводить себе та реагує на певні ситуації; слова, які використовують члени спільноти для опису самих себе та своїх дій; хто вони і ким вони нізащо не хочуть стати; хто очолює спільноту [70, с.60].

Дж. Гейлорд, менеджер року у сфері стратегічних комунікацій за версією Американської політологічної асоціації, пропонує контрольний список для створення плану ефективної стратегії ІВ. Деякі найважливіші, на нашу думку, пункти, наведені нижче:

- План повинен бути у письмовій формі.

Це допомагає уникнути непорозуміння через неправильне трактування та переказ усної інформації;

- Взаємодія з зацікавленими сторонами, що передбачає узгодження плану із союзниками. Це допомагає покращити план;

- Цілковита орієнтація на перемогу;

- Реалістичність, що включає реалістичні цілі, об'єктивно оцінену оперативну обстановку тощо;

- Подільність, що виражається у чіткому розподілі обов'язків на всіх рівнях;

- Вимірюваність для забезпечення успіху, що допоможе за необхідності вносити корективи у план;

- Забезпечення єдності командування та управління

- Далекоглядність, що полягає у врахуванні тенденцій, що швидко змінюються;

- Визначеність ключів до успіху ІВ.

Маються на увазі ряд особливостей побудови комунікаційної стратегії. Наприклад, включення в меседжі, наративи тощо ключових моментів, які не залишать байдужою цільову аудиторію, а також визначення

найавторитетніших комунікаторів та найнадійніших каналів комунікації. Ми погоджуємося з автором, що велике значення має також прогнозування дій противника щодо формулювання меседжів, які будуть просувати його ідеї, при цьому слід бути готовими спростувати дії та наративи противника. Також необхідно врахувати висвітлення подій засобами масової інформації, і шляхи його коригування.

- Як план буде втілюватись.

Злагоджені зусилля команди забезпечують ефективну імплементацію стратегії ІВ. При цьому має бути чіткий розподіл обов'язків та інструкції для кожного в команді. Не останню роль відіграє забезпечення ефективного моніторингу з метою корекції плану та внесення змін до нього. Визначеність часових рамок є невід'ємною частиною плану.

- Ефективне подолання мовного бар'єру шляхом залучення лояльних та професійних перекладачів.

- Визначення перешкод та шляхів їх подолання на основі комплексної оцінки.

- Створення візії — бачення кампанії.

- Розрахунок бюджету кампанії.

- Визначення головних гравців, а саме оцінка ступеню їх важливості.

Необхідно розуміти, хто є абсолютно незамінним, важливим, корисним або й непотрібним для досягнення успіху [70, с.66-73].

Інститут національно-стратегічних досліджень США виділяє такі складові ІВ:

- 1) Командна війна — нейтралізація органів управління противника,

- 2) Розвідувальна війна,

- 3) Електронна війна,

- 4) Психологічна війна,

- 5) Кібервійна

- 6) ІВ в економічній сфері,

- 7) Інформаційний тероризм, складовими якого є медіа- та кібертероризм.

Окремо виділяють компоненти ІВ у військовій сфері:

- 1) Розвідка,
- 2) Контррозвідка, а саме протидія розвідувальній діяльності противника,
- 3) Радіоелектронна боротьба,
- 4) Автоматизоване управління зброєю та військами,
- 5) Навігаційне забезпечення сил і засобів,
- 6) Морально-психологічне забезпечення сил, психологічна боротьба з противником [47, с. 30-31].

Концепція ІВ охоплює використання інформаційних та комунікаційних технологій з метою одержання переваги над противником. З точки зору здійснення, основою ІВ є інформаційний вплив.

Інформаційний вплив — це заздалегідь спланований, організований та цілеспрямований комплекс дій із застосуванням інформаційних засобів і технологій з метою керування поведінкою особистості, соціальних груп чи населення через вплив на свідомість індивідів, а також з метою внесення змін в інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта впливу (або) фізичний стан людини.

В сучасній науковій літературі інформаційний вплив поділяється на два основні види: інформаційно-технічний, та інформаційно-психологічний впливи (ІПсВ).

Інформаційно-технічний вплив (ІТВ) – це комплекс дій, що спрямований на інформаційно-технічну інфраструктуру об'єкта з метою порушення нормального її функціонування (зупинка роботи, створення умов для несанкціонованого доступу до інформації, спотворення інформації, програмування на помилки, зниження ефективності обробки інформації тощо), а також завдання шкоди фізичному стану людини.

З поняттям ІТВ тісно пов'язане розуміння стану захищеності інформаційно-технічної інфраструктури, що власне виражає поняття безпеки інформаційно-технічної інфраструктури. В свою чергу безпека інформаційно-технічної інфраструктури поділяється на такі складові: безпека автоматизованих

систем та мереж, безпека програмного забезпечення та захист від несанкціонованого витоку інформації.

Інформаційно-психологічний вплив (ІПсВ) — це сукупність дій, спрямованих на свідомість та підсвідомість індивіда, а відтак і цільової групи з метою зміни світоглядних цінностей та поведінки. Виділяють два основні методи ІПсВ: переконання та навіювання.

Переконання — це спрямований вплив на інтелект людини, який апелює до критичного мислення об'єкта. Ефективні алгоритми переконання вивчалися ще з античних часів і на сьогодні їх можна виокремити у таку сукупність: спирання на факти, добре відомі об'єкту переконання; правильна черговість наведення аргументів (правила Гомера), де найсильніший аргумент повинен бути останнім; доступність та зрозумілість мовленнєвих конструкцій та термінів; наявність пропозицій загального характеру як складових меседжу; відсутність суперечливих конструктів; факти повинні бути з відповідним сильним емоційним забарвленням.

Навіювання, або сугестія, є другим методом ІПсВ, який застосовується до суб'єктів зі схильністю до некритичного сприйняття інформації. Цей метод не апелює до критичного мислення, а навпаки, має на меті притлумлення критичного сприйняття інформації, натомість сугестія напряму впливає на почуття об'єкта, а через них — на інтелект та волю. З точки зору шляхів впливу на підсвідомість, розрізняють вербальну та невербальну сугестію. Коли вербальне навіювання здійснюється за допомогою мовних конструкцій, то невербальна сугестія оперує за допомогою інтонації та жестів.

Навіюванню сприяють такі чинники: потужність авторитету джерела інформації, психофізичне виснаження, категоричність меседжу, періодичне повторення повідомлення.

З технічної точки зору, сугестія практикує створення умов для пасивного сприйняття інформації, що замінює активне критичне ставлення до предмета комунікації. Яскравим прикладом пасивного сприйняття є релігійні видання, де

чітко простежується величезна кількість інформації, що неминуче розсіює увагу, а також штучне перебільшення авторитетності джерел [47, с.10-12].

З огляду на сучасну російсько-українську війну важливо розглянути види інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців. Дослідники В. Кислий та Д. Прокопенко виділяють: психогенний, нейролінгвістичний, психоаналітичний (психокорекційний), психотропний та психотронний види впливу. Психогенний вплив є наслідком механічної травми голови, фізичних факторів (звуку, світла тощо), а також шоккових умов середовища, наприклад, картини масштабних руйнувань, великої кількості жертв тощо. При такому впливі відбувається втрата орієнтації в просторі, з'являється відчуття страху, пригнічення тощо, що виключає можливість діяти раціонально. У зв'язку з цим впливом виокремлюють таке поняття, як психогенні втрати особового складу. Нейролінгвістичний вплив передбачає застосування певних лінгвістичних прийомів, що мають на меті корекцію поведінки шляхом зміни світогляду та емоцій. Психоаналітичний (психокорекційний) вплив здійснюється на підсвідомість неявно (тобто не розпізнається свідомістю) за допомогою, наприклад, музики, де звучить прихована повторювана команда. Психотропний вплив — це вплив за допомогою хімічних і лікарських препаратів. Психотронний вплив — це передача інформації на несвідомому рівні, часто опосередковано за допомогою технічних засобів. Прикладом такого технічного засобу є генератор частотного кодування психіки тощо [23].

Висновки до 1.2:

У підрозділі 1.2 розглянуто поняття та теоретичні засади ІП та ІВ як складової ІП, історичні аспекти виникнення поняття ІВ. Незважаючи на те, що ІП загалом та ІВ зокрема були невіддільною складовою конфліктів впродовж всієї історії людства, особливих масштабів і значення вони набули у XX сторіччі. Це пов'язано зі стрімким розвитком інформатизації та комп'ютеризації у всьому світі, що зумовило необхідність прицільного вивчення ІВ. Незрівнянно велике значення мають праці американських спеціалістів, які фокусуються на розробленні ефективних стратегій ІВ, спрямованих на перемогу, і є зразками

системного та комплексного підходу до нагальних викликів сучасної ІВ. Проте актуальність подальшого вивчення ІВ залишається гострою в контексті російсько-української війни, яка створює нові інформаційні виклики та зумовлює необхідність ефективного протистояння потужному ворогу.

1.3 Історія інформаційних воєн

ІВ йдуть пліч-о-пліч з історією цивілізації зі стародавніх часів, видозмінюючись внаслідок розвитку методів зберігання, обробки та поширення інформації. Якісні суспільні зміни, пов'язані із вдосконаленням вищезгаданих методів роботи з інформацією, називаються інформаційними революціями. Науковці М. Дзюба, Я. Жарков, І. Ольховой, М. Онищук вважають, що перша інформаційна революція зумовлена виникненню письма. Найдревніша система письма була винайдена у Месопотамії (сучасний Ірак), де, згідно з археологом Денісом Шман-Бесератом глиняні жетони використовувались для рахунку (між 8000 і 3500 роки до н.е.). Пізніше ці жетони стали двовимірними піктографічними знаками, які все ще використовувались для рахунку (близько 3500 — 3000 роки до н.е.). Близько 3000 років до н.е. письмо стало імітувати усну мову і вийшло за межі вжитку з метою рахунку [116]. Значення виникнення письма неможливо переоцінити, оскільки воно уможливило передачу знань від покоління до покоління. Проте британський дослідник Б. Рейворд вважає, що саме винайденням Й. Гуттенбергом друкарського верстата, (а не виникнення письма), ініціювало першу інформаційну та комунікаційну революцію [99]. Наступною є друга інформаційна революція (за Б. Рейвордом перша), яка припадає на появу друкарського верстата, що зумовило, з одного боку, доступність друкованої продукції, а з іншого — сприяло підвищенню грамотності населення (сер. XVI сторіччя). Третя інформаційна революція (за Б. Рейвордом друга) пов'язана з технічним прогресом і характеризується винайденням електрики (кін. XIX сторіччя). Завдяки електриці з'явилися телефон, телеграф та радіо, які створили умови для швидкої передачі великих об'ємів інформації. В поєднанні з друкованою продукцією вони створили

різноплановий арсенал засобів ІВ [99]. І, нарешті, четверта інформаційна революція (за Б. Рейвордом третя) (кін.70-х рр ХХ ст.) була ініційована винаходом мікропроцесорної технології і ЕОМ. В цей час механічні та електричні засоби обробки інформації замінюються електронними, відбувається мініатюризація пристроїв та створюються програмно-керовані процеси та пристрої.

Четверта революція зумовила комп'ютеризацію, тобто розвиток матеріально-технічної бази електронних пристроїв, та інформатизацію суспільства, себто застосування достовірної та актуальної інформації у всіх сферах діяльності людини [34, с.6].

Варто зазначити, що інформаційні революції мають безпосереднє відношення до розширення спектру засобів ведення ІВ і, відповідно, збільшення можливостей та забезпечення масовості інформаційно-психологічного впливу.

У збройних конфліктах часів рабовласницького ладу та феодалізму, ІВ часто супроводжували кінетичні (бойові) дії і були спрямовані на перемогу на полі бою, тобто зводились до військових хитрощів.

Китай був першою державою, де було здійснено систематизацію стратегій непрямого впливу на політику та бойові дії. Ці правила називаються “стратегемами”. Кожна стратегема містить коротке твердження, що виражає її сутність. Значна частина цих стратегем суголосні з принципами ІВ сьогодення, наприклад [111]:

1) «Здіймай галас на сході, атакуй на заході» [111, с.25], тобто потрібно ввести ворога в оману стосовно того, звідки саме буде завдано удару.

2) «Кинджал ховай за посмішкою» [111, с.39], себто треба ставитись до ворога шанобливо і з повагою, щоб він ні за що не здогадався про підступні плани проти нього.

3) «Бий по траві, щоб сполошити змію» [111, с.49] означає тримати ворога в напрузі, вивчаючи патерни його поведінки, а також сильні і слабкі місця.

4) «Товаришуй з далеким ворогом щоб атакувати ворога ближнього» [111, с.83], що фактично означає «ворог мого ворога — мій друг» та наголошує на необхідності створення ситуативних союзів.

5) «Закрий двері, щоб спіймати злодія» [111, с.80] пояснює необхідність усвідомлення та визнання ворогом своєї поразки, в чому йому неодмінно треба „допомогти“ відповідним психологічним впливом. Видатний китайський військовий стратег Сунь-Дзи ще у IV – V ст. до н.е. зазначив, що найкращою перемогою є перемога без бою, при цьому в хід йшли інформаційні впливи на противника. У своєму творі «Мистецтво війни» він виокремлює дезінформацію як найефективніший метод психологічного впливу : «Війна – це шлях обману. Коли можеш – вдавай, що не можеш; використовуєш – вдавай, що не використовуєш; коли ти близько, вдавай, що далеко; коли ти далеко вдавай, що близько. Того, хто жадібний – спокуси вигодою; того, у кого справи в безладі – захопи...» [18].

Подальший розвиток ІПсВ ознаменувався «проголошенням справедливого характеру війни зі свого боку і несправедливого з боку противника».

Закріплене у письмовій формі політичне обвинувачення слугувало обґрунтуванням легальності дій сторони, що його створила.

Видатний китайський історик Ло Гуань Джун у творі «Троєцарство» наводить текст документа, який датується 200 роком і називається «Прокламація 200 року н.е.»: «Цао Цао і його однодумці, спонукувані почуттям великого боргу, повідомляють усій Піднебесній: лиходій Дун Чжо вчиняє злочин проти Неба і губить землю. Він убив імператора і розоряє державу, ославляє палац і мучить народ. Лютий і нелюдяний, він винний у багатьох підлих вчинках. Нині ми одержали секретний наказ імператора збирати військо. Клянемося, що очистимо імперію і знищимо розбійників. Ми надіємось на те, що ви теж піднімете військо, щоб разом з нами вилити свій справедливий гнів, підтримати імператора і врятувати народ. Виступайте негайно, як тільки одержите цей заклик» [34, с.37].

Цей документ містить яскраво негативну характеристику ворога, апелювання до народу як до надійних союзників імператора в цій справедливій війні, а також конкретний заклик до дії з вірою в моральний дух та силу війська.

Геродот у «Історії» згадує перського правителя Ксеркса, який у V ст. до н.е. перед походом у Грецію чинив психологічний вплив на еллінів за допомогою жерців Дельфійського Оракула, які були на боці персів. Жерці пророкували неминучу поразку еллінів від перського війська, схиляючи їх підкоритися Ксерксу. Але коли згодом елліни перемогли, жерці трактували це як «диво». [herodot, с.246]. Цей історичний факт вказує на те, що проблема наявності «п'ятої колони» не лише у вигляді політичних, але й релігійних діячів, була актуальною ще за часів рабовласницьких держав.

Афіняни також зробили спробу створити розкол в рядах прихильників персів вперше за допомогою письмового джерела інформації. Згідно з Геродотом, Фемістокл викарбував на камені біля джерела питної води напис, який закликав іонійців не гуртуватись з персами проти еллінів, і всіляко саботувати накази персів, оскільки вони (перси) — варвари, а допомагати поневолювати землю своїх батьків — це злочин перед богом. Сам Геродот описав двоякий ефект цього напису: або іонійці перейдуть на бік еллінів, або перси не будуть довіряти іонійцям у битві, що значно зменшить чисельність та могутність війська персів.

В період грецько-перських воєн відбуваються перші спроби здійснення політичної пропаганди за допомогою театру. Такі давньогрецькі автори, як Софокл та Фемістокл своїми драматичними творами зробили значний внесок в консолідацію грецьких міст-полісів перед перською загрозою. З політичними викликами того часу пов'язане й виникнення риторики як науки. У дискусії щодо гегемонічних зазіхань Македонії, Демосфен у своїх промовах, які отримали назву «філіппіки», викривав тиранічні наміри македонського царя Філіпа. Опонентом Демосфена був Сократ, який виступав на підтримку македонського правителя. В цей час викристалізуються теоретичні засади риторики, значення яких для подальшого розвитку теорії пропаганди неможливо переоцінити [47, с.47].

Плутарх у розділі «Александр і Цезар» «Порівняльних життєписів» описує намір Александра перетнути Ганг під час його походу в Індію. Коли, зрештою, полководці відмовили Александра від цього небезпечного задуму, «...(він) заради слави вдався до хитрощів. Він наказав виготовити зброю більшого розміру і стійла для коней та вуздечки важчі від звичайних і розкидати їх всюди по дорозі». Метою такої дії, вочевидь, було залякування противника фактом, що воїни Александра — велетні, і, як наслідок, запобігти переслідуванню.

В цьому ж розділі Плутарх описує другу війну Цезаря проти германців з метою захисту Галлії. При цьому германці на чолі зі своїм царем Аріовістою становили значну загрозу для римлян. Але, незважаючи на це, бойовий дух германців було підірвано через сміливість Цезаря, який, не злякавшись такої ворожої сили, наблизився до германського війська; та ще дужче германців налякали пророцтва віщунок, які, витлумачуючи шум струмків та характер вирів річок, заборонили Аріовісті залучатись у бій до молодого місяця. Як наслідок, Цезар про це дізнався, напав на германців перший, не чекаючи «зручної для всіх нагоди». Але оскільки вони через пророцтва усіяко уникали бою, Цезарю вдалося повністю їх розгромити [37, с.177, 201-202]. Цей історичний приклад ілюструє, що різні несприятливі пророцтва завдають величезної шкоди морально-психологічному стану військ зокрема, і всій воєнній кампанії загалом.

Занепад і, зрештою, падіння Римської імперії у 476 році н.е. дали початок епосі Середньовіччя та створенню християнського світу, під яким розуміють релігійну та культурну спільноту, що сформувалась до X сторіччя [104]. В цей час релігійні ідеї, що маскують звичайні загарбницькі цілі, та церковна пропаганда відіграють провідну роль, і стають невід’ємною складовою воєн. Яскравим прикладом цього явища є хрестові походи, які відбувалися під гаслом звільнення «Гробу Господнього» в Єрусалимі від мусульман. До Першого Хрестового походу у 1095 році закликав Папа Урбан II: «Той, хто заради побожності, а не заради почестей і грошей, іде до Єрусалиму, щоб визволити церкву Божу, може замінити цю подорож усією покутою». Ми вважаємо, що в самому цьому

зверненні простежується тонке розуміння людської природи (потреба у славі і багатстві), оскільки тут наявна прозоро замаскована обіцянка «почестей і грошей», та ще й прощення гріхів на додачу, тобто лояльність церкви, що було необхідною умовою життя в Середньовіччі. Також зважаючи на політичну ситуацію того часу, а саме протистояння з тодішнім імператором Священної Римської імперії Генрі IV, Хрестовий похід був потрібний для зміцнення позицій папства шляхом завоювання підтримки знаті та збагачення папського престолу. В цей час виникає і набуває поширення метод пропагандистської фальсифікації. Так, під час Першого Хрестового походу у 1098 році, незважаючи на прорив в місто Антиохію, християнам не вдалося захопити фортецю, яка залишилась в мусульман. Довга облога, складні умови, нестача води і їжі, а також чутки про мусульманське підкріплення, що вже в дорозі, значно підірвали моральний дух християн, які вже збирались відмовитись від подальшої кампанії. Проте раптом один священник сказав, що у нього було видіння, і з точністю вказав місце, де був закопаний так званий священний спис, яким, за легендами, було проколото бік Ісуса на хресті. Спис було «знайдено», що неабияк піднесло бойовий дух мас. Як наслідок, християни, окрилені знахідкою реліквії, захопили фортецю Антиохії [96].

Ще один такий яскравий приклад пропагандистської фальсифікації сягає VIII сторіччя, коли з метою підтвердження законності претензій на частину Римської імперії в канцелярії Папи Римського Стефана III було створено документ під назвою «донації». В цьому документі йшлося про те, що нібито Папа Сільвестр ще у IV сторіччі вилікував від прокази імператора Константина, який запровадив християнство на державному рівні. При цьому імператор буцімто передав верховну владу над містом Римом, Італією і західними провінціями єпископу [34, с.43].

Католицька церква з метою закріплення абсолютного авторитету Папи провадила активну боротьбу з єрессю, при цьому всіляко публічно дискредитуючи і навіть дегуманізуючи так званих єретиків в очах суспільства. Прикметним є те, що звинувачення у єресі слугували інструментами політичних

інтриг і були спрямовані на усунення політичних опонентів, а також стали джерелом збагачення як церкви, так і держави. Секулярна влада, діючи пліч-о-пліч із церковною, прирівняла єресь до тяжкого злочину, що сприяло створенню цілої системи покарань, в тому числі найтяжчих. Зокрема, Педро II, король Арагонський, у своєму декреті 1198 року проголосив, що єретики будуть спалені, а їхнє майно конфісковане: дві третини - на користь держави і церкви, одна третина — на користь того, хто доніс на єретика [119].

Мусульманський світ, який протиставлявся християнському, теж використовував свої ідейно-пропагандистські технології, що ґрунтувались на релігійних догмах і принципах. Так, догма нетерпимості до іновірства використовувалась з метою тримання підданих у стані «джихаду», тобто постійної «священної війни». Обіцянки різних привілеїв мали збільшити кількість тих, хто приймав ісламську віру [34, с. 45].

Одне з перших ефективних застосувань дезінформації у військових цілях датується ще XIII сторіччям і відбулося під час першого монгольського вторгнення в Угорщину у 1241 році. Після нищівної поразки угорців на річці Шайо монголи знайшли на тілі мертвого канцлера короля Белли королівську печатку. Грамотним угорським полоненим Батий наказав написати від імені короля Бели наказ не тікати, а залишатися вдома. Копії наказу, скріплені королівською печаткою, були розіслані в усі куточки ще не переможеної держави. Річ у тім, що королівство практично не мало міст, захищених стінами, або неприступних фортець, і єдиним порятунком жителів була лише втеча. Як наслідок, Угорщина у 1241-1242 роках опинилася під владою монголів, зазнавши масових вбивств населення [78].

Як вже було зазначено, винайдення Й. Гуттенбергом друкарського верстата у XV сторіччі ознаменувало другу інформаційну революцію (перша полягала у появі писемності). Механізований друкарський верстат дозволяв виготовляти велику кількість друкованих матеріалів за порівняно невеликі кошти. Книги та інша друкована продукція стали доступними широкому загалу, що сприяло розвитку грамотності та освіченості в Європі [84].

В контексті ІВ йдеться про появу друкованої пропаганди, при цьому текст доповнювався графічними рисунками, що полегшувало засвоєння змісту і сприяло запам'ятовуванню. В цей час література набуває якісно нового значення, що зумовлено активним її використанням у боротьбі протестантизму з католицизмом. При цьому література протестантизму характеризується появою нового жанру — сатири, що має на меті антикатолицьку пропаганду. Найвидатнішими авторами XVI сторіччя є основоположник ідей гуманізму в епоху Ренесансу Еразм Роттердамський та реформатор Мартін Лютер. У 1518 році здійснилася публікація тез Мартіна Лютера, що призвело до загострення в релігійному протистоянні та спонукало введення жорсткої цензури в багатьох країнах Європи. Так, у 1529 році в Голландії введено обов'язковий дозвіл на книговидання. Якщо видавці не проходили цензуру, вони жорстоко каралися шляхом завдання страшних каліцтв (виривання язика, виколювання очей тощо). З 1538 року забороняється імпорт книг без дозволу, а з 1544 року заборонялося друкувати книги іноземними мовами, які не розуміли в Нідерландах. Найбільш жорсткі обмеження з боку іспанських імперських завойовників датуються 1550 роком, коли було видано так званий «Кривавий едикт», згідно з яким заборонялось мати вдома та читати Біблію, оскільки тільки католицькі священники можуть її правильно тлумачити.

В 1559 році в Римі на Триденському соборі прийнято «Індекс заборонених книг», який став вагомим інструментом в боротьбі з протестантизмом.

З огляду на невпинно зростаючу роль друкованого слова німецький єзуїт Канізіус у XVI сторіччі зазначив, що успіх боротьби між католицизмом і протестантизмом багато в чому залежить від того, кому належить контроль над друкарнями. Також цей діяч запропонував створити колегію, що мала готувати католицьких публіцистів. («інформаційно-психологічного протиборства» ст.51).

Проте заборони та жорстокі покарання ще більше сприяли потужному опору з боку народу Нідерландів, а друкарські верстати стали його вірними союзниками. Таким чином у XVI сторіччі під час війни Нідерландів за незалежність від Іспанії вперше застосовано друковані листівки як альтернатива

рукописним завдяки нідерландським дворянам, які були в опозиції до іспанців(іспанці дали їм прізвисько «гъози» — «жебраки»), та ініціювали друк декількох тисяч примірників звернення до населення. Це звернення відіграло важливу роль в об'єднанні фламандців проти іспанського герцога Альби та звільненні від іспанських завойовників [34, с.44].

У 1870 році під час франко-пруської війни вперше було використано повітряні кулі для розповсюдження агітаційних листівок повітрям. Винахідливі парижани під час облоги Парижу німецькими військами використовували повітряні кулі в кількості понад 60 штук для підтримки зв'язку із зовнішнім світом. Ці кулі перелітали ворожі позиції на значну відстань — до 200 кілометрів, і розкидали над населеними пунктами агітаційні матеріали. А також одна з таких куль скинула урядову прокламацію на ворожі пруські війська, де німецькою мовою було написано таке: «Париж зневажає ворога. Вся Франція повстає. Смерть загарбникам. Дурні люди, як довго ми маємо душити один одного, щоб задовольнити гордість королів? Слава і завоювання є злочинами. Поразка призводить до ненависті і викликає бажання помсти. Тільки одна війна справедлива і священна — це війна за незалежність» [112]. Це розкидання листівок над ворожими позиціями здійснило справжню революцію в методах психологічної боротьби та зумовило виникнення підвищеного інтересу до можливостей дій з повітря під час війни.

Поширення листівок повітрям у надзвичайно винахідливий спосіб, себто за допомогою гладкоствольної артилерії, належить генералу Гранту під час громадянської війни в Сполучених Штатах Америки (1861-1865). При цьому ядрами до гармат виступали паперові кулі [64].

Особливий внесок у розвиток теорії і практики ІВ зробив Наполеон Бонапарт.

Спочатку Наполеон створив собі імідж «полководця революції», при цьому, намагаючись розширити кордони Французької імперії, він створював вагомі і слушні приводи для вторгнення в інші держави. Вони фактично зводились до

повалення влади імператорів та становлення республіканської форми правління, а також скасування кріпосного права (у випадку з вторгненням в Росію).

Матеріалами ІПсВ були військові бюлетені, або накази, а також маніфести, звернення до населення як у тилу Франції, так і на окупованих територіях. Також Наполеон використовував листи і звернення до місцевих впливових осіб, які нерідко складав самостійно. Зокрема, заслуговує на особливу увагу звернення Бонапарта до владної еліти Єгипту під час єгипетської кампанії. В цьому документі майстерно обігрується конфронтація між ісламом і католицизмом, тобто завоювання Францією Мальти подано під кутом боротьби проти католиків, які на той час володіли островом. Текст цього звернення був таким: «Скажіть народу, що ми – друзі правовірних мусульман. Хіба ми не знищували мальтійських лицарів, тому що ці безумці вірили, начебто Бог хоче, щоб вони воювали з мусульманами?... Тричі щасливі будуть ті, хто буде з нами. Вони процвітатимуть у розкоші та кар'єрі, значно поліпшать своє майнове становище. Щасливі ті, хто залишиться нейтральним. У них буде час познайомитися з нами і вони перейдуть на наш бік. Але горе, тричі горе тим, хто з мамелюками візьме в руки зброю і буде проти нас боротися! Для них немає надії, вони загинуть» [34, с.46].

В цьому документі-зверненні надзвичайно вдало поєднані різні інструменти ІПВ: правильно вибраний адресат — грамотні імами та шейхи, а не народні маси які були безграмотними; стиль звернення характерний для арабського письма, тобто барвисто-емоційний; підбір аргументів з врахуванням інтересів адресата, себто факт поданий правдивий, оскільки Наполеон дійсно воював з мальтійськими лицарями, але не через симпатію до мусульман; чіткий виклад очікувань щодо бажаних дій адресата.

На другому етапі своєї еволюції як пропагандиста Бонапарт створив централізований контроль над громадською думкою. Широко відома сентенція Наполеона «Чотири газети зможуть завдати ворогові більше зла, ніж стотисячна армія» відображає його серйозне усвідомлення важливості преси для формування суспільної думки. Його підходи до друку всередині країни і за

кордоном відрізнялись. Так, кількість газет у Франції було різко зменшено з 73 до 13; також з інформаційного простору преси було вилучено обговорення внутрішньої і зовнішньої політики Франції. В той самий час Наполеон надавав колосального значення газетам для утвердження влади в окупованих країнах. В кожній з окупованих країн було створено нову офіційну газету. В Іспанії поширювались памфлети спрямовані проти скинутої династії королів. З метою вчинення ІПВ через газети застосовувались методи дезінформації та замовчування. Наприклад, не писали про революцію. В той самий час Бонапарт старанно намагався приховати свої наміри щодо вторгнення в Росію, тому заборонив друкувати антиросійську інформацію.

Саме Наполеон вперше заснував армійську друкарню, яка супроводжувала його армію. Під час походу в Італію та Австрію у 1804-1807 роках він вдало використовував газети держав, що зберігали нейтралітет (Швейцарія, Англія) з метою дезінформування щодо розташування військ тощо. Заслуговує на увагу ще й факт, що Бонапарт вперше використав таку форму підриву економіки загалом та постачання військ зокрема, як розповсюдження фальшивих грошей [47, с.57].

Загалом, численні документи Наполеона свідчать про те, що крім дезінформації він активно використовував такий прийом ІПсВ, як інспірування. Суть інспірування полягає в поданні ЗМІ версій подій із готовими заангажованими оцінками та поясненнями, що мають на меті спонукати споживача цієї інформації до дій, вигідних джерелу.

Перша світова війна стала значною віхою у розвитку і вдосконаленні ІПВ, оскільки напередодні було створено штатні підрозділи психологічної боротьби у збройних силах провідних країн світу. Ці підрозділи були подібні за структурою і складались з таких частин:

- аналітично-літературні редакції;
- відділи перекладу;
- друкарні;
- цензурні установи;

- відділи роботи з військовополоненими тощо [34, с.52]

В цей час найважливішим засобом ІПСВ була друкована пропаганда.

Так, у французькій армії з'явилися літаки для поширення пропагандистських листівок. В інших арміях для цієї мети використовували повітряні кулі та дирижаблі. Проте в Німеччині друк і розповсюдження листівок були заборонені аж до серпня 1918 року тому що, на думку німецького керівництва, це було проти правил ведення війни [56, с.7].

Ми вважаємо, що на особливу увагу заслуговує поширення листів німецьких військовополонених з англійських таборів. В цих листах йшлося про хороше ставлення до полонених у «показових» таборах. Слід зазначити, що пропагандистська суть полягала у відборі листів, які відповідали цілям англійців, при цьому жодних змін до змісту листів не вносилося, а тиражувались вони за допомогою дуже якісного офсетного друку, який не дозволяв відрізнити копію від оригіналу.

Слід зазначити, що з початку Першої світової війни англійці проявили себе майстерними пропагандистами, утримуючи ініціативу в своїх руках впродовж усієї війни. Першою і чи не найголовнішою умовою успіху британської пропаганди було ставлення до неї як до справи державної ваги. На практиці це виражалось в приналежності міністерства інформації до державного апарату і тісній взаємодії з військовим керівництвом та іншими структурами. Наступною умовою ефективності стало усвідомлення необхідності масового застосування пропаганди. Тому британський уряд не шкодував грошей на друковану продукцію у вигляді газет, листівок тощо. І нарешті, міністерство інформації так проводило пропагандистські заходи, що основна мета — повернути противників на свій бік — залишалась вдало замаскованою і об'єкт впливу не відчував, що на нього впливають [36, с.66-67].

Характерною особливістю пропагандистських засобів того часу є використання мистецтва, зокрема кінопродукції та плакатів з метою ведення ІПСВ.

На окрему увагу заслуговують американські пропагандистські наративи. Так, однією з найгостріших тем для німецьких солдатів Першої світової війни була тема продовольства. Річ у тім, що німецька армія фактично була армією голодних людей, так само як їхній народ в тилу. Тому американці вдало використовували цей факт, повідомляючи в листівках добовий раціон американського солдата та обіцяючи таке ж харчування кожному військовополоненому. Німецьке керівництво намагалось протидіяти пропаганді, нагадуючи про обов'язок і дисципліну однак німецькі солдати масово здавались в полон, оскільки відсутність забезпечення базової фізіологічної потреби в їжі не сприяла дисципліні.

Спільною рисою британської та американської пропаганди були історії про жахіття та звірства проти мирного населення та військовополонених, що коїли армії противників. Метою цих історій було заохочення боротись проти ворогів, щоб «не допустити перемоги цих бузувирів», а отже, як наслідок, переконання справедливості війни [47, с.76].

Знаковою публічною подією стала конференція з пропаганди у серпні 1918 року у Лондоні. Це був перший в історії форум з теорії і практики ведення пропагандистських дій. Під час цього форуму між союзниками було скоординовано ІПСП проти Австрії та Німеччини, при цьому держави Антанти мали єдине верховне керівництво щодо ведення пропагандистських дій [34, с.73].

У 1922 році в Британській енциклопедії було надруковано основні принципи англійської пропаганди, які зводяться до таких тверджень: «Правда має ціну тільки тоді, коли вона дієва. Повна правда взагалі зайва і майже завжди здатна привести до помилок. Використовувати правду можна лише частково. Підозрілість, яку викликає всяка явна пропаганда, зменшує її ефективність. Із цього слід зробити висновок, що велика частина роботи повинна вестись непомітно» [47, с.67].

Отже, під час Першої світової війни були сформульовані теоретичні засади принципів ведення пропаганди, які полягають в такому:

- пропаганда повинна бути справою державної ваги та вестися державними організаціями, при цьому мають бути чітко визначені цілі, мета і завдання;

- масовість пропаганди є необхідною умовою її ефективності. Звідси випливає, обов'язковість виділення матеріальних та технічних засобів на ІІсВ. Важливим фактором є зрозумілість пропагандистських наративів та подача їх мовою і навіть діалектами об'єктів впливу.

- об'єкти ІІсВ легко вірять в бажане, тому неодмінно слід враховувати ці інтереси та потреби і розробляти відповідний пропагандистський підхід.

- дискредитація відомої і впливової особи є потужним пропагандистським інструментом, проте він не може бути застосований щодо авторитетним осіб серед певної групи населення чи особового складу військ.

- занадто суворя цензура та контроль за інформацією викликають обурення, тоді як напівправа спонукає дізнатись решту інформації, що є знахідкою для пропагандиста.

Особливістю пропаганди Червоної Армії, а потім — і Радянського Союзу, було акцентування на пробудженні класової самосвідомості в солдатів противника, оскільки протистояння в радянській Росії більшовиків проти білогвардійців та іноземних інтервентів мало виражений класовий характер. Було видано величезну кількість газет, брошур та листівок, що оформлялися виразними малюнками, що зображували класових ворогів у різко негативному світлі та закликали до дії [47, с.71-75].

Однак накопичений під час Першої світової війни досвід ефективного застосування інформаційно-пропагандистських заходів був осмислений як переможцями, так і переможеними, зокрема, Німеччиною.

У 1928 році була видана книга «Походження людства»(Герман Вірт), в якій було сформульовано расистські принципи двох проторас (нордичної і південної) на основі груп крові. Ця книга стала ідеологічним підґрунтям організації нацистської Німеччини «Аненербе». Ця організація, заснована у 1935 році, стала мозковим центром СС і виконувала такі завдання:

- була духовним центром не лише СС, але й Третього Рейху;

- ведення розвідувальної діяльності;
- мала потужну службу пропаганди, підпорядковану А. Гітлеру та Г. Гіммлеру;

А.Гітлер, ставши канцлером Німеччини 30 січня 1933 року, надавав пропаганді колосального значення. У своєму творі «Mein Kampf» він окреслив основні принципи інформаційної боротьби в окремому розділі. Показовим щодо того місця, яке відводилось пропаганді у нацистській Німеччині, є напис на плакаті з'їзду націонал-соціалістичної партії у 1935 році:

«Пропаганда привела нас до влади, пропаганда дозволила нам зберегти владу, пропаганда дасть нам змогу завоювати світ».

Інформаційно-психологічний вплив всередині Німеччини включав такі заходи:

застосування великої кількості прапорів червоного кольору, при цьому білий і чорний були додатковими. Ці три кольори були кольорами кайзерівського прапору, що на підсвідомому рівні викликали ностальгію за колишньою могутністю Німеччини. Чорний, червоний та білий кольори впливають на підсвідомість людини як символи землі, крові та святості відповідно. Особливо шанованою святиною, що публічно демонструвалася двічі на рік, був прапор «Блутфане» (нім. blut – кров, fahne – прапор) – це прапор, забризканий кров'ю учасників пивного путчу 1923 року — невдалої спроби державного перевороту на чолі з А.Гітлером, яка стала основою нацистської легенди «мученичества».

Численні паради та мітинги, що нагадували релігійні обряди, велика кількість прапорів, що прикрашали вулиці — все це створювало атмосферу панівної величі, яка в свою чергу, спонукала до завоювання світу

Геббельс, очільник імперського міністерства пропаганди, ясно окреслив роль інформаційного впливу в майбутніх воєнних кампаніях: «Інформація на війні є бойовим засобом. Її використовують із метою ведення війни, а не для передачі відомостей»

Остання передвоєнна спроба Німеччини звинуватити Польщу в агресивних намірах і діях відбулася 29 серпня 1939 року і, таким чином,

виправдала агресію проти неї. Ця пропагандистська кампанія була надзвичайно успішною оскільки лише з району Варшави 1 тисяча поляків перейшла на сторону німців [47, с.79, 88].

Тези, що стали основою німецької пропаганди, були такі :

- прокламація визвольної місії Вермахту щодо населення Радянського Союзу;
- порушення Радянським Союзом договорів з Німеччиною як виправдання раптового нападу;
- злиденне становище та репресії громадян Радянського Союзу

На окрему увагу заслуговує ведення Німеччиною ІВ в Україні під час Другої Світової війни. Умовно виділяють три етапи діяльності нацистської пропагандистської машини на теренах України. На початковому етапі війни німецькі спецслужби вдало використовували сподівання українців на відновлення української державності, що повинно було припинити репресії та відновити власність на землю. Внаслідок цього, опір нацистській окупації був дещо редукований, оскільки українці сприймали німців як визволителів від осоружної радянщини. На окупованих територіях активно налагоджувався контакт з місцевими, та застосовувалась наочна агітація за допомогою кіно, а саме показ переважно документальних фільмів українською мовою.

На другому етапі, у зв'язку зі зміною ситуації на фронтах, пропагандистська політика нацистів зазнала змін. Було припинено загравання з українськими патріотами, натомість в дію вступили принципи терору. Річ у тім, що населення почало нести колективну відповідальність за дії партизанів або невиконання німецьких наказів. Так, село Обухівка було спалене, а населення села розстріляне через вбивство чотирьох німецьких солдатів.

На третьому етапі, який відповідає звільненню України від нацистської окупації, німецькі пропагандисти допустилися помилки. Ця помилка полягала у невідповідності німецької пропаганди устремлінням українського народу, що полягало у зміщенні акцентів з ідей державотворення на проблему вибору між

двома тоталітарними режимами. Це суперечило менталітету українців, які чинили опір всім видам диктатури.

Отже, ефективність нацистської пропаганди залежала в першу чергу від сподівань українців на відновлення української державності та ситуації на фронтах, а не від майстерного використання агітації [47, с.89-92].

Пропаганда Радянського Союзу, особливо на початку Другої світової війни, значно поступалася німецькій. В перший період характерними були гасла щодо «спільної боротьби проти Гітлера», які, однак, були неефективними, оскільки суперечили доктрині нацизму. Проте пропаганда в середині Радянського Союзу мала консолідуючий характер. Необхідність консолідуючої пропаганди впливала з багатонаціонального складу населення. На практиці цей принцип полягав у формуванні національних підрозділів (дивізій) литовських, грузинських, кубанських тощо зі штатною редакцією національної газети [33, с.64]. В другому періоді наративи класового характеру змінились на апелювання до «загальнолюдських» цінностей. Крім того, репресії нацистської окупаційної влади в Україні грали на користь радянським пропагандистам, і це сприяло підтвердженню наративу щодо справедливого характеру війни Радянського Союзу проти Німеччини. Також активно просувався наратив неминучого повернення радянських військ та обов'язкового покарання зрадників, в тому числі «українських націоналістичних елементів» [47, с.96]. Щодо пропагандистських засобів, слід зазначити широке використання гучномовних станцій з 1943 року. Про ефективність їх застосування свідчить факт вдалої спроби переконання восьми тисяч німців у необхідності здачі в полон, що мала місце в Корсунь-Шевченківській операції. Пліч-о-пліч з гучномовною пропагандою, з 1943 року набуває поширення і радіопропаганда, зокрема, з 1943 по 1945 роки було проведено близько 35 тисяч передач у радіомережі противника [34, с.64].

Після закінчення Другої світової війни перемогою антигітлерівської коаліції, сформувалась якісно нова Ялтинсько-Постдамська система

міжнародних відносин, в якій визначальне положення займали СРСР та США, які стали двома полюсами, що сформували новий світопорядок [9, с.33].

Висновки до 1.3:

Основоположні принципи ІПсВ та ІВ почали формуватись ще в епоху Стародавнього світу, і часто мали характер військових хитрощів і виконували додаткову роль при веденні кінетичних бойових дій. Також вперше за часів грецько-перських воєн.(500 — 449 рр. до н.е.) відбувається використання письма з метою інформаційного впливу.

В епоху Середньовіччя ІВ характеризуються появою релігійного чинника, який часто виступав маскуванню справжніх цілей і засобом залякування та дискредитації. В цей час вперше здійснено застосування пропагандистської фальсифікації.

В епоху Ренесансу і появи друкарського верстата починається друга інформаційна революція та масштабне виробництво друкованої пропагандистської літератури, що зумовило введення суворої цензури як засобу інформаційної боротьби.

У XIX сторіччі розвиток теорії і практики ІВ в першу чергу пов'язаний з постаттю Наполеона. На особливу увагу заслуговує факт використання Бонапартом преси нейтральних країн з метою дезінформації та дискредитації противника. Отже, нейтралітет був досить умовним, оскільки в контексті ІВ був вигідний агресору — французам.

Під час Першої світової війни викристалізувались основні засади ведення ІВ, які у 1918 році були офіційно сформульовані на конференції з пропаганди у Лондоні, зокрема необхідність управління ІВ на державному рівні, злагодженість пропагандистських дій союзників та масовість.

Під час Другої світової війни для ІВ характерними є: з боку Радянського Союзу - наративи про класову боротьбу та акцентування на справедливому звільненні від німецько-фашистських загарбників; з боку нацистської Німеччини - використання націоналістичних державотворчих амбіцій українців, та, зі

зміною ситуації на фронтах, терор, зокрема, у формі «колективної відповідальності» за підривну діяльність партизан на окупованих територіях.

Отже, еволюція ІВ, яка виражається у вдосконаленні та урізноманітненні засобів ведення ІВ, чітко збігається з розвитком науково-технічного прогресу, який зумовлював щоразу нові можливості для створення і поширення пропагандистських матеріалів, водночас попередній досвід ведення ІВ піддавався ретельному вивченню і роботі над помилками.

Висновки до першого розділу:

ІВ відомі людству з давніх-давен, проте ґрунтовні теоретичні дослідження в цій галузі були проведені американськими фахівцями у XX-XXI сторіччях, які вивели ІВ на якісно новий стратегічний рівень.

У Стародавньому світі ІВ відігравали переважно допоміжну тактичну роль, суть їх полягала у залякуванні противника і вони застосовувались для перемоги у збройних конфліктах. В епоху Середньовіччя релігійний чинник відіграє роль засобу не лише залякування, а й прикриття злочинних і загарбницьких дій благородною метою, що перегукується із сучасними методами ведення ІВ. Ренесанс ознаменувався появою великої кількості друкованої літератури, яка водночас виконувала пропагандистську функцію у ІВ між католицизмом і протестантизмом. В даному контексті поява цензури є першою спробою обмеження пропагандистського інформаційного впливу противника. З досвіду наполеонівських воєн важливо виокремити негативні наслідки нейтралітету під час масштабної військової агресії, який створює плацдарм для поширення дезінформації та пропаганди і, по суті, вигідний лише агресору.

Проте вперше синергія держав щодо планування та імплементації пропагандистських дій відбулася під час Першої світової війни, коли було створено теоретичні засади ведення пропаганди та організовано єдиний спільний центр управління пропагандистською діяльністю Антанти. Цей досвід ефективного ведення ІВ був засвоєний Німеччиною, яка прагнула реваншу через

поразку у Першій світовій війні, тому вміло та продумано здійснена пропаганда привела до влади нацистів на чолі з Гітлером.

Під час Другої світової війни нацистська Німеччина використала націоналістично-державотворчі почуття українців, позиціонуючи себе як визволителів від радянського терору. Проте зі зміною ситуації на фронтах на користь СРСР нацисти теж перейшли до терору у формі «колективної відповідальності», винищуючи цілі населені пункти разом з мешканцями за недостатню лояльність чи дії партизан. З цього уроку історії випливає, що не існує хороших загарбників, які бажать звільнити від інших загарбників, оскільки метою загарбницьких дій завжди є поневолення і (або) геноцид.

РОЗДІЛ 2.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИБОРСТВО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОРІЧЧЯ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ

2.1 Інформаційно-ідеологічне протистояння між СРСР та США

Альянс, що виник між США, Великою Британією та Радянським Союзом під час Другої світової війни, був зумовлений наявністю спільної мети, яка полягала в перемозі над гітлерівською коаліцією. Власне, нацистська агресія проти СРСР у 1941 році перетворила його на союзника західних демократій [90].

Проте ще до закінчення війни, а особливо у післявоєнному світі, коли спільна мета вже була досягнута, окреслилось та згодом набуло загрозливих форм жорстке протистояння двох абсолютно різних ідеологій, а саме тоталітарної (комуністичної) та демократичної, які були основою політики СРСР та США відповідно. Це протистояння конфронтаційного характеру стало наріжним каменем феномену холодної війни. Другим базовим чинником, що визначав природу цього протистояння, був ядерний фактор. Саме наявність ядерного фактору зумовила ситуацію коли, за висловом Р. Арона, «мир неможливий, війна неймовірна» [10, с.66].

На окрему увагу заслуговує етимологія терміну «холодна війна». На перший погляд, це оксиморон, оскільки сам термін війна передбачає наявність відкритого конфлікту із застосуванням зброї тими, хто до нього причетний. Згідно з Британською енциклопедією, вперше термін «холодна війна» був вжитий Дж.Орвелом у статті «Ти і атомна бомба», виданій у 1945 році, в якій піднімається проблема «миру, що насправді миром не є», оскільки життя під загрозою знищення цією новою зброєю не можна назвати істинним миром [93]. Цей термін набув масового поширення завдяки його широкому вжитку наприкінці 1940-х років впливовим політичним діячем та радником президента США Б. Барухом. Крім того, відомий американський журналіст В. Ліпман зробив свій внесок в популяризацію терміну, коли видав свою книгу «Холодна війна: дослідження зовнішньої політики США» у 1947 році.

Ми поділяємо думку американського політика та дипломата М. Кокса, який влучно розкрив суть холодної війни, виділяючи п'ять різних рівнів її реальності: стратегічна конфронтація між СРСР та США; ідеологічне протистояння між комунізмом і капіталізмом; географічна та воєнна конфронтація, що зумовила поділ Європи загалом та Німеччини зокрема; постійна боротьба за контроль над країнами третього світу; протистояння двох цивілізацій, кожна з яких вважала, що саме вона репрезентує хвилю майбутнього [106].

Слід зазначити, що біполярність світу сформувалась не миттєво, а впродовж 1945-1953 років. З огляду на існування двох полюсів — двох ворогуючих блоків — у міжнародних відносинах часів холодної війни, доцільно розглянути їх формування в інформаційно-ідеологічному контексті. Отже, США і західний блок протистояли СРСР та східному блоку. Властиво, що каталізатором формування західного блоку на чолі з США виступав зростаючий вплив СРСР щодо посилення ролі комуністичних партій в низці європейських країн. Також важливо зазначити, що розробка ядерної зброї була критично важливою для СРСР з метою досягнення ядерного паритету, і оскільки США розробили ядерну зброю у 1945 році, Радянський Союз займався шпionaжем. Як реакція на розкриття масштабного «атомного шпionaжу» СРСР в сукупності зі зміною риторики Й. Сталіна щодо співпраці із західними союзниками в негативний бік, відбулася подія, що ознаменувала поворот політики заходу в бік конфронтації. Мова йде про промову В. Черчіля у Фултоні, суть якої полягала у констатації повоєнного поділу Європи на зони впливу заходу та СРСР, межу між якими було названо «залізною завісою» (iron curtain). Висновок промови полягав у необхідності об'єднання демократичних сил з метою запобігання поширенню комунізму за межі «залізної завіси» [63].

Як наслідок, першим кроком на шляху до формування західного (капіталістичного, демократичного) блоку проголошення президентом США Г. Труменом доктрини стримування, відомої ще як «доктрина Трумена» (березень 1947 року), суть якої полягала у забезпеченні фінансової та військової допомоги

країнам, яким загрожує радянська експансія. Таким чином, доктрина Трумена позиціонувала США як захисницю вільного світу перед радянською агресією; це в свою чергу означало кінець політики ізоляціонізму, яку провадив попередній президент Д. Рузвельт [10, с.72].

Проте ініціація розробки доктрини стримування пов'язана з «Довгою телеграмою» Дж. Кеннана [117], міністра американського посольства в Москві, надіслана 22 лютого 1946 року до Вашингтону як відповідь на запит пояснити дії СРСР з приводу відмови приєднатись до Міжнародного валютного фонду і Світового банку. В цьому тексті Дж. Кеннан не лише окреслив курс Радянського Союзу на боротьбу з капіталізмом, але й запропонував засади політики «стримування», яка, після проголошення доктрини Трумена, слугувала основою політичного курсу США щодо СРСР до 1991 року [10, с.74].

Подією особливої ваги стало створення Центрального розвідувального управління (ЦРУ), що мало на меті протидію «атомному» шпівонажу СРСР.

До 1945 року комуністичний світ був обмежений Радянським союзом. Проте, він став швидко поширюватись Центральною та Східною Європою, створюючи своєрідну буферну зону для СРСР. У вересні 1947 року відбувся з'їзд делегатів комуністичних партій СРСР, Польщі, Югославії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, Італії і Франції, на якому було проголошено радянським делегатом А. Ждановим (правою рукою Сталіна та головним ідеологом компартії СРСР) доктрину Жданова. Згідно з цією доктриною, світ поділявся на два непримиренні табори: «імперіалістичний та антидемократичний» табір на чолі з США та «антиімперіалістичний та демократичний» табір на чолі з СРСР. В доктрині Жданова наголошувалось, що «антиімперіалістичний» блок заснований на демократичному робітничому русі, комуністичній партії та силах, що мають на меті звільнення колоній від імперіалістичного гніту. Прикметно, що доктрина Жданова (або доктрина двох таборів) була радянською відповіддю доктрині Трумена. Іншою важливою подією з'їзду було створення Комінформу (1947-1956 роки) — міжнародної комуністичної організації, яка була репрезентована як відновлення Комінтерну, і стала агентом поширення комуністичної ідеології,

зокрема через газету «За міцний мир, за міцну демократію». Зазначимо, що ця організація виконувала для Радянського Союзу роль контролю над західними комуністичними партіями [10, с.74].

Як було раніше зазначено, ядерний фактор був визначальним чинником «холодної війни». США створили ядерну зброю у 1945 році, тоді як СРСР — у 1949. Створення ядерної зброї остаточно закріпило статус двох наддержав у новому повоєнному світі [90]. Специфічна роль ядерного чинника полягала в стримуванні двох наддержав щодо ініціації прямого збройного конфлікту, оскільки це б призвело до ядерної війни з катастрофічними наслідками для обох сторін. Саме тому протистояння перенеслося на такі сфери: економічну — план Маршала з боку США (1947 рік) та Рада економічної взаємодопомоги (1949 рік), військову (у формі гонки озброєнь) та інформаційно-ідеологічну [10, с.81]. Як наслідок, за часів холодної війни була здійснена безпрецедентно велика кількість операцій ПсВ.

Остаточний поділ повоєнного світу на два блоки відбувся внаслідок першої явної маніфестації конфронтації схід-захід - блокади Берліна (1948-1949 роки), яка продемонструвала експансіоністські амбіції Радянського Союзу та лише підтвердила неможливість *modus vivendi* із західними демократіями. Таким чином, становлення блокового протистояння завершилось у 1949 році.

У 1949 році у США була ухвалена постанова для командувачів військ «Ведення операцій психологічної війни» [83]. На нашу думку, варто виокремити деякі особливості змісту ПсО, зазначені в документі, а саме: «пропаганда безрезультатна, якщо немає аудиторії», себто контент повинен включати музику, новини спорту, розважальні сценки тощо щоб тримати увагу ворога; встановлення довірливих відносин із ворогом на підставі інформації, яка є очевидною і в правдивості якої противник може легко пересвідчитись; на початкових етапах контент повинен бути переконливим та таким, що викликає роздуми, а не є прямими закликами чи погрозами, при цьому з розвитком інформаційної кампанії контент повинен поступово набувати прямих форм;

доцільність пропаганди здачі в полон залежить від сприйнятливості об'єкта; вибіркова, тобто таргетована пропаганда є найефективнішою. Крім того, автори наводять перелік найефективніших тем ІпсО, які можуть бути використані в залежності від конкретних обставин: справедливе поводження з військовополоненими; здача в полон не обов'язково є ганебною; безнадійність становища ворога; мудрим є рішення залишитись живим, щоб працювати на благо сім'ї та країни; незначні цілі війни; матеріальна перевага; несприятливі умови вдома; успіх збройних сил протилежної сторони конфлікту; нові методи і засоби ведення війни (проти яких у противника немає шансів).

Серед засобів ведення ІпсО у документі окремо виділяють гучномовці та листівки. При цьому листівкам надається дуже велике значення з огляду на універсальність цього засобу. Згідно з документом, листівки поділяються на загальні тактичні, локальні тактичні та листівки з найсвіжішими новинами щодо перебігу бойових дій, та листівки про здачу в полон. Останні рекомендують застосовувати навіть за сприятливих для противника умов, і поділяються на «гарантії безпеки» з печаткою США та іншими атрибутами формальних документів та яскраві і видимі на відстані «я здаюсь», які рекомендовано застосовувати при важливості фактору видимості(наприклад, в джунглях). Спільною рисою цих двох типів є наявність інструкції зі здачі в полон [83, с.14, 31, 57-58].

Однією з характерних ознак «холодної війни» є перенесення «гарячих» зіткнень у Азію.

Війна в Кореї (1950-1953 роки) є істотною віхою холодної війни, коли вона «стала гарячою».

Передумовою цієї війни стало рішення, прийняте на Каїрській конференції у 1943 році, де йшлося про позбавлення Японії загарбаних територій, в тому числі й Кореї, яка була в окупації з 1910 року. Наслідком цього рішення став поділ Кореї на північну, контрольовану СРСР, та південну під контролем США у 1945 році, кордон між якими проходив по 38-й паралелі. Тому

перетин 38-ї паралелі прорадянськими військами з північної частини поклали початок кінетичним діям в регіоні [115, с.1].

Війна в Кореї (1950-1953 роки) стала першою «ідеологічною війною» США та полігоном для випробування нових концепцій ведення психологічної війни, де американці повинні були долати потужний ідеологічний опір, а також маскувати це вторгнення необхідними оборонними діями під егідою ООН. Саме цей збройний конфлікт зумовив реорганізацію апарату психологічної боротьби, зокрема, вперше було створено підрозділи для ведення стратегічної пропаганди, а у 1951 році створено структуру, що відповідає за радіомовлення та видання листівок. Важливим результатом успішної діяльності підрозділів стратегічної і тактичної пропаганди стало створення Центру психологічної війни у 1952 році, а у 1953 році було організовано підрозділ з роз'яснювальної роботи серед населення в Кореї, що заклало підвалини для створення спеціального відділу при збройних силах з роботи з цивільним населенням.

Базовими засобами ведення ІВ були усне мовлення, друкована і радіопропаганда. Для усної пропаганди використовувались гучномовці, а радіопропаганда здійснювалась як військовими, так і цивільними радіостанціями.

Проаналізований досвід ведення ІВ у Кореї було викладено у доопрацьованій настанові «Ведення операцій психологічної війни» у 1955 році. В неї було додано американську концепцію психологічної війни, суть якої полягала у впливі на свідомість, дії і почуття ворога за допомогою відповідних заходів.

Управління психологічної війни, що здійснювало ІВ в Кореї, у 1956 році було перейменоване на Управління спеціальних методів війни. Це започаткувало вироблення нових методів ІПсВ, а саме: урізноманітнилися функції підривної діяльності, розроблялись заходи підривних груп в тилу ворога, пропагандистська діяльність поєднувалась із диверсійною тощо [47, с.104-105]. Нові концепції ІПсВ були широко застосовані під час війни у В'єтнамі.

У 1964-1973 роках В'єтнам став новим місцем ідеологічно-збройного протистояння між СРСР та США, при цьому США пояснювали військову інтервенцію у В'єтнам теорією доміно, згідно з якою якщо країна попадає під комуністичний вплив, то сусідні країни неминуче стануть також комуністичними. Головна мета США у цій війні — не допустити поширення комунізму у Південно-Східній Азії [90].

Особливістю американської пропаганди під час В'єтнамської війни була приналежність її до «чорного» та «сірого» різновидів, і лише незначна її частина була «білою». Також діяв спеціальний пропагандистський загін, який проводив операції на кшталт «диверсійних чуток». З метою ефективного поширення радіопропаганди населенню надавали радіоприймачі, також в той час починає використовуватись з пропагандистською метою і телебачення.

У 1979 році побачив світ новий документ, що містив нову концепцію і принципи ІПсО у збройних силах США. Зокрема, в новому статуті виокремлені дві групи цілей при здійсненні ІПсО для підтримки стратегічних операцій, а саме: головні цілі, та інші. До головних цілей належать: утримати сили противника від початку збройного конфлікту, або від втручання в існуючий конфлікт; посіяти думки серед лав противника щодо безглуздості війни; спричинити занепокоєння громадськості, а також політичний та економічний тиск за або проти військової операції; загострити незгоду серед конкуруючих груп противника. Серед інших цілей можна виділити створення позитивного іміджу США, переконання ворога в тому, що США здатні втілити його очікування тощо [74].

Вміло користуючись результатами деколонізації, СРСР проводив політику експансіонізму серед нових держав, зокрема у Африці (Гінея, Мозамбік, Ангола, Ефіопія). Щодо США, то реакція на таку експансію була здебільшого спорадичною, наприклад, підтримка партизанської війни в Анголі. Однак вторгнення радянських військ в Афганістан з метою підтримки правлячих комуністів проти партизанських конфліктів, спровокувало потужну реакцію заходу. Вона полягала в прийнятті ООН резолюції, що засуджувала вторгнення

СРСР, і, зокрема, з боку США — у бойкоті Олімпійських ігор в Москві у 1980 році та ембарго на експорт зерна до СРСР. Проте цього разу відповідь США не обмежилась дипломатичною сферою, а була підкріплена військовою допомогою та фінансовою підтримкою впродовж всієї війни в Афганістані (1979 — 1989 роки) [90].

На відміну від США, у Радянському Союзі був відсутній системний та послідовний підхід до ведення холодної війни. Не існувало ані концепції, ані стратегії ведення ІВ, що вказує на несприйняття холодної війни як, власне, війни. У єдиному посібнику зі спецпропаганди, виданому у 1960 році, зазначається, що спецпропаганда полягає у політичній боротьбі під час бойових дій що, на нашу думку, є дуже поверховим визначенням, зважаючи на багатогранність методів і можливостей пропагандистських дій. Часто значення пропаганди недооцінювалось, або вона була малоефективна через дещо абстрактний «класовий» зміст. Щодо характеристики спецпропаганди під час війни в Афганістані можна виділити такі етапи: роз'яснення військового вторгнення (до літа 1980 року), спроби стабілізації ситуації, а також зміцнення місцевої влади (до 1986 року) і політика національного примирення, а також пояснення необхідності виведення радянських військ. (1987-1989) [34, с.67]

Чільне місце у холодній війні посідає гонка озброєнь, зокрема ядерних. Ми вважаємо, що з огляду на колосальну стримуючу роль ядерного фактора, не можна оминати його вплив на морально-правові пріоритети держав. Наша думка суголосна з В. Газіним, що з моменту винайдення США та СРСР ядерної зброї у 1945 та 1949 роках відповідно, всі держави повоєнного світу розділились на дві умовні групи: ті, що володіють ядерною зброєю і ті, що хочуть її мати. Таким чином, мірилом сили і могутності держав стала не демократичність суспільства, рівень життя тощо, «а відсутність чи наявність ядерних боєголовок» [6].

Холодна війна закінчилась розпадом Радянського Союзу у 1991 році. Цій події передувала глибока внутрішня криза, зумовлена непослідовністю політики «перебудови» та різкі зміни в інформаційно-ідеологічному сенсі, наприклад, переписування історії, наприклад: західні завойовники — не загарбники, а

просвітителі відсталих народів; відбувається дегероїзація та інформаційне знищення осіб, що були гордістю народу. Одним з вагомих наслідків виведення радянських військ зі Східної Європи внаслідок Оксамитових революцій 1989-1990 років було послаблення геополітичних позицій СРСР у біполярному світі. В той самий час, у 1980-х роках у США був розроблений проєкт, що мав на меті ліквідацію СРСР зокрема і соціалістичної системи загалом. Цей проєкт складався з трьох частин: «Перебудова», «Реформа», і «Завершення», імплементація яких повинна була здійснюватись в таких хронологічних рамках: «Перебудова» - 1985-1990 роки; «Реформа» - 1990-1995 роки; «Завершення» — 1996-2000 роки [47, с.123].

Окрім вищезгаданого проєкту, США за президентства Г. Рейгана створили низку директив щодо зовнішньої політики США та, зокрема, розвалу СРСР (1981-1983 роки), під кодовою назвою NSDD (National Security Decision Directives). Зокрема, директива NSDD-75 [99] містила пункти щодо пропаганди безумовних переваг західного способу життя та всілякої дискредитації соціалізму з метою знищення патріотичної свідомості громадян. Загалом, системний підхід США до ведення ІВ зробив свій вагомий внесок у поразку та знищення «імперії зла» (цитата Р. Рейгана).

Висновки:

Підбиваючи підсумки, варто зазначити таке:

«Холодна війна» — це унікальний феномен в історії людства, основу якого складала Ялтинсько-Постдамська система міжнародних відносин, що сформувалась після Другої світової війни внаслідок виокремлення серед держав-учасниць антигітлерівської коаліції двох найвпливовіших — СРСР та США.

Кожна з двох держав-гегемонів зумовила поділ усього світу на два блоки протистояння: соціалістичний (східний) та капіталістичний(західний) на чолі з СРСР та США відповідно.

У цьому протистоянні якісно нового типу головну роль відігравали два чинники: ідеологічний та ядерний.

Ідеологічний чинник полягав у непримиренності двох абсолютно різних ідеологій, що виражалась в боротьбі за звання панівної у світі.

Ядерний фактор являв собою абсолютно нове явище у повоєнному світі, і здійснював стримування двох опонентів від відкритої збройної агресії, оскільки ворог може завдати удару у відповідь, а наслідки застосування ядерної зброї будуть катастрофічними для обох сторін.

Під час холодної війни війни в Європі були відсутні, однак країни Азії та нові постколоніальні держави у Африці стали місцем як ідеологічного, так і збройного протистояння східного і західного блоків, який часто призводив до закріплення status quo і, в кінцевому підсумку, зумовив феномен поділених держав, який зберігається і дотепер, наприклад, Північна та Південна Корея.

Для США характерним є комплексний та системний підхід до ведення інформаційної боротьби, закріплений у ряді документів таких як, наприклад, „Ведення операцій психологічної війни“, при цьому досвід США, накопичений за часи Другої світової війни, постійно збагачувався у наступних конфліктах.

А плани ліквідації СРСР та всього соціалістичного табору знайшли своє втілення, зокрема, директивах під кодовою назвою NSDD (National Security Decision Directives) — директиви рішень з національної безпеки.

На відміну від США, у Радянському Союзі вивчення і розробка технологій ІІсВ не набула належного розвитку та не базувалась на комплексному підході з врахуванням всіх особливостей конкретних ситуацій, а здійснювалась скоріше безсистемно і мала досить абстрактний характер закликів до класової боротьби та світової революції . Це, в свою чергу, зробило вагомий внесок у поразку перемогу СРСР та перемогу США в ідеологічному протистоянні схід-захід зокрема та в холодній війні загалом, що завершилась розпадом Радянського Союзу у 1991 році.

2.2 Особливості ІВ на початку ХХІ сторіччя

В грудні 1991 року країни СРСР, в тому числі Україна, підписали Угоду про Створення СНД (так звану «Біловезьку угоду»), в якій йшлося про припинення існування СРСР як суб'єкта міжнародного права [49]. Із розпадом Радянського Союзу, відійшла в історію і Ялтинсько-Постдамська біполярна система. Проте деякі західні дослідники, зокрема «Енциклопедія нового світу», (New World Encyclopedea) вважають, що розпад біполярної системи і закінчення «холодної війни» пов'язані з оксамитовими революціями в центральній та східній Європі 1989 року, що ознаменували падіння «залізної завіси» і розпад східного блоку [101]. У світі залишилась одна наддержава — США, а отже, система міжнародних відносин у 1989-1991 роках стала монополярною.

За словами Ж. Бореля (2021), віце-президента Європейської комісії, «ми є свідками швидких змін в розподілі сил у світі: від біполярної системи (1945-1989) до монополярної (1989-2008), і зрештою, до складної мультиполярної системи міжнародних відносин (після глобальної економічної кризи 2008 року)». Він наголошує, що під «складною мультиполярністю», принаймні з економічної точки зору, слід розуміти три полюси: США, Китай та Євросоюз [94].

Американські дослідники М.Петерс та К.Купчан переконані, що складна мультиполярність остаточно завершилась з початком повномасштабної війни в Україні 2022 року, оскільки саме ця подія об'єднала США і Євросоюз у єдиний полюс, зокрема, шляхом розширення НАТО, і спонукала Росію і Китай до створення полюсу протилежного [82] [95]. Характерною особливістю цих змін є те, що вони відбуваються в глобалізованому світі, невід'ємною ознакою якого є формування єдиного глобального інформаційного простору. В свою чергу, спільний світовий інформаційний простір немислимий без інформаційно-комунікаційного прогресу, який зумовлює збільшення обсягу і швидкості поширення інформації. Як наслідок, відбувається охоплення інформацією великих територій, що перетворює інформаційний простір на театр воєнних дій XXI сторіччя [36, с.164].

У звіті корпорації RAND «Глобальний курс інформаційної революції: постійні теми та регіональні особливості» 2003 року глобалізація визначається

як поширення мереж взаємозалежності поза державні кордони, що призводить до стрімко зростаючого руху ідей, грошей, товарів, послуг та людей через ці кордони. Також зазначається, що економічні ефекти широко визнані та вивчені, тоді як соціальні наслідки глобалізації є такими: знищення цензурування; перевантаження інформацією; демократизація інформації; розширення можливостей окремих осіб з доступом до інформації [77, с.49].

Враховуючи вплив глобалізаційних процесів на інформаційний простір, слід розглянути такі його сучасні геополітичні особливості: стирання географічних та державних кордонів, нівелювання фактору відстані у міжнародних відносинах, труднощі ідентифікації суб'єктів і об'єктів, можливість одночасних дій на всьому інформаційному просторі, можливість анонімного доступу до інформації, можливість комунікації з іншими державами без посередників.

Наприкінці XX сторіччя американська корпорація RAND (Research and Development) провела низку досліджень з метою вивчення інформаційного простору в контексті новітніх ІВ і вперше ввела поняття стратегічної інформаційної війни. Згідно зі звітом 1999 року, головним місцем битви є інформаційна інфраструктура, мережа електропостачання, а також інші комп'ютерні системи. Тісний взаємозв'язок цих систем робить їх вразливими до систематичних збоїв, а можливість доступу до них із-за кордону робить ці системи чутливими до атак, походження яких важко ідентифікувати. Більш того, майстерно вчинену інформаційно-технічну атаку навіть важко розпізнати як таку. Дослідники корпорації RAND також наголошують на такому парадоксі: що складнішою і розвиненішою є система, тим вразливішою вона є. Відтак сприйнятливішими до атак є системи високорозвинених країн таких, як США [79, с.131].

Звіт корпорації RAND «Глобальний курс інформаційної революції: постійні теми та регіональні особливості» 2003 року містить ґрунтовні висновки на основі досліджень сучасного інформаційного простору та технологій. Зокрема, дослідники Р. Хандлі, Р.Андерсон, Т. Біксон, Р. Неу виділяють: загрози

та виклики так званому операційному суверенітету держави, тобто здатності здійснювати ефективний контроль всередині держави, при цьому конституційний суверенітет (верховенство легальної влади в країні) не підлягає викликам інформаційної революції; розваги як провідна форма новітніх інформаційних послуг, що включають не лише дозвілля, але й навчальні тренінги; створення нових бізнес-моделей та головна роль електронної комерції, яка значно ускладнює державний контроль над рухом коштів та податків [77, с.16, 38].

Окрему роллю аналітики Р. Моландер, Е. Рідлі та П. Вільсон та наділяють стратегічну розвідку, вказуючи на такі її особливості в інформаційному суспільстві: складність визначення джерел збору інформації та застарілість геостратегічного підходу виключного фокусування на національних державах, що зумовлює необхідність включення в поле зору недержавних акторів; труднощі у створенні сталого списку потенційних загроз, що пов'язано зі складною мультиполярністю (чи новою біполярністю) світу, де складно визначити хто є ворог і на що він здатен [89, с.24].

Згідно з дослідниками К. Манстед і Е. Розенбахом, на сьогодні інформація є найбільш значущим та конкурентним геополітичним ресурсом та «новою нафтою», який не лише здатний завдавати економічних втрат, але й впливати на міжнародні відносини, що зумовлює гонитву держав та недержавних акторів за інформаційною владою. Дослідники наголошують, що авторитарні уряди вже давно усвідомили колосальну роль інформації і, як наслідок, обмежують своє внутрішнє інформаційне середовище і відмежовують своїх громадян від глобальних інформаційних потоків, водночас перетворюючи інформацію на зброю і використовуючи її проти демократичних держав. Зокрема, Китай та Росія вважають, що стратегічна конкуренція за володіння інформацією у XXI сторіччі є так званим «змаганням з нульовою сумою», себто є переможець і є переможений; також ці держави надають великого значення технологіям та талантам для перетворення набору даних на корисну інформацію. Однак демократії залишаються принципово не готовими до стратегічної конкуренції в

інформаційну еру. Зокрема, із закінченням «холодної війни» перевага США в інформаційних технологіях була беззаперечною, проте у XXI сторіччі важливість інформації як геополітичного ресурсу для США зросла, а інформаційна перевага зменшилась. Демократії також вважали втручання у внутрішній інформаційний простір щось на кшталт дистопії Дж. Оруела, а інформаційні стратегії непотрібними з огляду на дружню зовнішню політику. Отже, щоб мати змогу конкурувати з авторитарними режимами в боротьбі за інформаційну перевагу, демократіям слід приділити належну увагу розвитку національної безпекової та економічної стратегії щодо геополітики інформації [88].

Складовими сучасного глобального інформаційного простору є організаційні структури, інформаційні ресурси (регіональні, національні та світові), інформаційна інфраструктура та медіасистеми та засоби масової комунікації [12, с.118]. Серед засобів масової комунікації чільне місце посідають ЗМІ, які відіграють ключову роль у формуванні громадської думки та політичному житті більшості держав. Це робить ЗМІ одним з найефективніших інструментів маніпуляції громадською думкою та впливу на інформаційну безпеку. Тому варто розглянути такі фактори впливу на самі ЗМІ: нормативно-правове регулювання, яке повинно включати баланс між надмірним контролем та цілковитою безкарністю для суб'єктів, що висловлюють людиноненависницькі та антидержавні ідеї тощо під соусом «демократичної свободи слова»; комерціалізація ЗМІ, тобто основна мета — отримання прибутку, а найкраще продається скандальна інформація з мінімумом змістового навантаження (неймовірні фейкові факти, насильство тощо), тобто, спрацьовує так звана ринкова цензура; залежність від власника, що, відповідно, зумовлює представлення інтересів групи, яка лобіюється самим власником [36, с.190-195].

З точки зору ІПсО важливою є емоційна складова подачі інформації, яку повною мірою здатне забезпечити телебачення. Рухомий відеоряд створює ефект присутності та зумовлює ідентифікацію глядача з подіями, що є дуже

переконливим та зводиться до логіки на підсвідомому рівні, що якщо «я бачу на власні очі — отже, це правда».

Ми вважаємо, що в контексті сучасних ІВ та ролі в них ЗМІ заслуговує на увагу таке медійне явище, як інфотейнмент. Інфотейнмент — це парасольковий термін, що охоплює поєднання інформації та розваги в межах різних медіа жанрів. Сам лінгвістичний термін являє собою злиття двох слів — інформація (information) та розвага (entertainment) і означає два взаємопов'язані напрямки: новини, що стають більш розважальними та розваги, які піднімають політичні питання. Прикметно, що поява цього явища сягає кінця 1980-х років, що, на нашу думку, дозволяє провести паралель із завершенням блокового протистояння та демократизацією суспільства в цілому. За рахунок легкої подачі інформації інфотейнмент здатний залучити значно ширшу аудиторію, ніж суха подача новин, оскільки, згідно з медійною теорією «користі і задоволення», споживання медіа відбувається не лише з метою отримання інформації, але й розваги, формування думки та підготовки до майбутніх політичних та соціальних подій. Серед жанрів інфотейнменту доцільно виділити ті, які ми вважаємо найбільш вдалим для використання з метою здійснення пропагандистської діяльності, а саме: політична сатира, політичні ток-шоу та політична фантастика (наприклад, політичні фантастичні серіали). Різноманітність жанрів та відсутність монополії на таку медійну продукцію, вочевидь, роблять інфотейнмент надійним інструментом для пропаганди та просування потрібних наративів у ненав'язливій, розважальній формі [62]. Зупиняючись на політичній сатирі, слід зазначити, що цей жанр є надзвичайно популярний у всьому демократичному світі, де виходять сатиричні політичні передачі на радіо і телебаченні. З одного боку, цей жанр формує критичне мислення, засуджує вади політичного життя країни (корупція, марнославство тощо) [52], проте з іншого боку, може завдавати удару по ціннісних установках та висміювати не вади, а певні позитивні зрушення та корисні задуми. Наприклад, риторика телешоу «95 Квартал» ще до 2014 року щодо президента України В.Ющенка, який до 75 роковини національної трагедії голодомору закликав світову спільноту визнати голодомор

в Україні геноцидом [20], є неприпустимою та шкідливою («сеньйор-голодомор»), оскільки злочинно применшує масштаби і значення трагедії та ніби вказує на неадекватність дій президента.

Американські спеціалісти Дж.Аркіла та Д.Ронфельд з Науково-дослідного Інституту Національної Оборони (National Defense Research Institute) розробили концепцію мережевих воєн у 2001 році. У звіті «Поява мережевих воєн» («The advent of the netwar») наголошується на різниці між кібервійнами та мережевими війнами, а саме: кібервійни мають місце у конфліктах високої та середньої інтенсивності, спрямовані проти урядових та військових мереж, тобто пов'язані з воєнними діями; мережеві війни характерні для конфліктів низької інтенсивності, тобто з цивільного боку із залученням недержавних, невійськових та інших нерегулярних сил. Ці два терміни спираються на два твердження: конфлікти все більше і більше залежатимуть та відбуватимуться навколо інформації та комунікації; інформаційна революція зміцнює не ієрархічні, а мережеві форми організації. Отже, мережева війна — це конфлікт на соціальному (цивільному) рівні, що включає невоєнні дії та учасників, що спираються на мережеві форми організації (злочинці, терористи, радикали та революціонери нової ери тощо), себто складаються з невеличких груп які комунікують за допомогою інтернету, часто без штаб квартири чи централізованого управління (наприклад, Хамас). Необхідність нового терміну зумовлена низкою відмінностей від кібервійни: мережа розпоршених, взаємопов'язаних вузлів, мінімум ієрархії, відсутність центрального командування, локальна ініціатива — панархія, централізована доктрина та децентралізована тактика, тісна комунікація та функціональна інформація. Можливості наступальних дій є такими: функціональна диференціація з інтероперабельністю (взаємозамінністю), значні можливості мобілізації, проникнення та збереження секретності. Можливості оборони: гнучкість, складність зламати та перемогти як цілісну організацію. Також характерним є стирання меж між нападом та захистом. Таку мережеву структуру мають, зокрема, транснаціональні кримінальні організації, терористичні та

сепаратистські угруповання. Ці мережеві структури становлять різний рівень загрози: глобальний з метою зміни світопорядку (наприклад, радикальні ісламісти, недержавні активісти та ідеологічні рухи інформаційної ери); інші протагоністи, які можуть бути регіональними або локальними (більшість етнонаціоналістичних рухів, повстанці тощо); вертикальні та горизонтальні комунікації та зв'язки, що означає можливість використання локальних груп глобальними акторами та можливість зв'язків між локальними та локальними та транснаціональними групами. Відтак, виникають нові виклики для державних акторів, а саме: інформаційна революція згубно впливає на ієрархії, зміцнюючи та сприяючи мережам; тільки мережа може побороти мережу; хто оперує мережами, той має перевагу, що означає, що завдяки інформаційній революції ті, хто раніше могли тільки виживати у мережевій структурі (злочинці, терористи, сепаратисти, активісти), зараз мають силу та можливості державних структур. На нашу думку, цікавою є паралель проведена між грою го та мережевими війнами, тоді як гра в шахи нагадує класичну ієрархічну модель державних акторів, а саме: гра починається з порожньої дошки; всі елементи — рівноцінні, на відміну від шахів; немає визначеної стартової позиції; головна ціль — оточити територію, а не знищити фігури; не існує короля (головного), тому важко знищити всю структуру; успіх залежить від ліній комунікації між елементами; переможець має більшу територію охоплення мережею та інше. Отже, мережеві війни — це логічний наслідок інформаційної революції, яка уможливила тісний зв'язок між елементами [59].

З мережевих протагоністів слід окремо наголосити на сепаратистських рухах, які часто виступають маріонетками в руках ворожих держав. Війна у Грузії 2008 року є яскравим прикладом. Річ у тім, що Росія підтримувала сепаратистські рухи у південній Осетії та Абхазії з 1990-х років. Особливо напруга зросла після обрання президентом Грузії М.Саакашвілі, який окреслив чіткий курс зовнішньої політики Грузії в сторону заходу, себто для Росії це означало б втрату сфери впливу. Після намагання придушити повстання сепаратистів збройними силами Грузії, відбулась інтервенція російської армії з

метою «захисту південної Осетії та Абхазії». Як наслідок, ці регіони були визнані російським урядом «незалежними», а Грузія у 2014 році підписала асоціацію з Євросоюзом [97]. Особливістю війни Росії в Грузії є широке застосування некінетичних дій поряд з кінетичними, які в сукупності зумовили зниження ефективності грузинських збройних сил через синхронізацію російської кінетичної атаки з кібератакою на грузинські медіа та урядові вебсайти. Кібервійна між Росією та Грузією була сфокусована на формуванні та підтриманні громадської думки в інтернеті. Росія та її союзники використовували різноманітні кібертехніки, зокрема, розподілену відмову в обслуговуванні (Distributed Denial of Service) і створення фейкових вебсайтів для контролю над донесенням «правильної» версії правди. Контролюючи наратив через інтернет та традиційні платформи поширення інформації, Росія намагалась сформувати громадську думку та схилити світову аудиторію до прийняття проросійської версії конфлікту.

Перша атака на офіційний урядовий вебсайт М.Саакашвілі відбулася 20 липня, менше ніж за місяць до російської інтервенції. Атака вивела сайт з робочого стану на 24 години і була провісником наступної масованої кібератаки вже 8 серпня, яка супроводжувала кінетичні дії російської армії. Ця масована кібератака була інструментом комплексної психологічної маніпуляції в ІВ проти Грузії і продемонструвала важливість проксі сил (третьої сторони) в сучасних війнах, які дають стратегічну перевагу над опонентом [101]. Сукупність кінетичних дій та кібератак як інформаційної складової - поєднання, характерне для новітніх воєн, які називаються гібридними.

Висновки:

Із закінченням «холодної війни» біполярна система міжнародних відносин відійшла в історію, а на зміну їй прийшла монополярна система з єдиною наддержавою — США. Проте після економічної кризи 2008 року виникає мультиполярність, але у 2014 році через російсько-українську війну у світі сформувалось два полюси: ті, хто підтримують Україну і ті, хто на стороні Росії.

Ці зміни в міжнародних відносинах відбуваються на тлі інформаційної революції, яка створила нові виклики для національної безпеки держав: складність ідентифікації ворога та передбачення інформаційних атак, виникнення мережових структур (зокрема, терористичних організацій), що протистоять державним і наділені потужністю та можливостями, сумірними з державними; потужні ЗМІ, в тому числі інтернет-джерела, які формують громадську думку і можуть бути інструментами в руках ворога як всередині держави, так і за її межами; для ЗМІ XXI сторіччя характерний особливий гібридний жанр — інфотейнмент, сила якого полягає в подачі інформації в розважальній формі, що дозволяє охопити велику аудиторію та ненав'язливо просувати потрібні наративи з метою маніпуляції громадською думкою.

Російсько-грузинська війна 2008 року продемонструвала ефективність поєднання кінетичних та некінетичних дій, зокрема, у вигляді кібератак та створення фейкових сайтів, а також використання сепаратистських рухів з метою дестабілізації всередині держави та створення штучного приводу для збройної інтервенції. Сукупність різнопланових методів та засобів становить суть гібридної війни, яка є характерною для XXI сторіччя.

2.3 Інформаційна війна як складова гібридної війни

Інформаційні війни, як і будь-які інші види воєн, не можливо розглядати окремо від еволюції суспільства. Видатний американський філософ та соціолог Е.Тофлер у праці «Третя хвиля» висвітлив хвильову концепцію розвитку суспільства, яка включає три хвилі: перша хвиля - це аграрне суспільство, в основі якого лежить принцип сили; друга хвиля — це індустріальне суспільство, де головну роль відігравав капітал; і, нарешті, третя хвиля — це постіндустріальне суспільство, де панує знання та інформація. Відтак, в сучасній третій хвилі постіндустріального суспільства війни набули інших форм та характеристик [108].

Наша думка суголосна з думкою Ф. Гофмана, що сучасні війни не можливо розглядати як конфлікти з сукупністю окремо взятих дій та впливів, але

винятково як конвергенцію у багатомодальні, тобто гібридні війни. Суть конвергенції полягає у складному поєднанні різних видів та вимірів війни, а саме: кінетичної та некінетичної зброї; фізичного, психологічного та інформаційного вимірів; участь комбатантів та некомбатантів; розмитість меж між державними та недержавними учасниками тощо [75, с.28].

Для кращого розуміння місця гібридної війни серед інших видів воєн, слід стисло розглянути типологію воєнних конфліктів. Отже, існує поділ воєн на: конвенційні, або звичайні, себто такі, що ведуться традиційним озброєнням між державами за допомогою регулярних військ; а також неконвенційні

Розглядаючи гібридні війни крізь призму типології воєнних конфліктів, варто зупинитись на поколіннях воєн. Згідно з концепцією В.Лінда 1989 року існує чотири покоління воєн, при цьому перші два типи об'єднує лінійна тактика прямих зіткнень, а два останніх — нелінійна тактика маневрування: перше покоління характеризується використанням гладкоствольної зброї (наполеонівські війни); другому поколінню притаманне застосування нарізної зброї (Перша світова війна); третє відрізняється застосуванням високоточної стрілецької зброї та важкої бронетехніки (Друга світова війна); і, зрештою, четверте покоління воєн дослідник розглядає як війну ідей та комп'ютерних технологій, де головними мішенями є не військо ворога, а культура, політика і мирне населення [80]. До воєн четвертого покоління належать гібридні війни.

Отже, Ф.Гофман пропонує таке визначення гібридних воєн: «Гібридна війна поєднує низку різноманітних форм, включаючи традиційні можливості, нерегулярну тактику та формування, терористичні акції включно з масовим насильством та примусом, а також кримінальним безладом. Гібридні війни можуть вестись як державою, так і низкою недержавних акторів» [75, с.29].

Варто зазначити, що термін «гібридна війна» є так званим парасольковим терміном, який охоплює всі можливі трактування і підходи до вивчення цього складного і багатогранного явища. Сама ж суть парасолькового терміну полягає у відсутності єдиної та несуперечливої теорії або концепцій, що доповнюють одна одну, але метою є виокремити спільні риси гібридних воєн та об'єднати

наявні підходи з метою ефективного пошуку практичних рішень. Крім того, застосування такого парасолькового терміну дозволяє розуміти такі формулювання, як «гібридна війна», «гібридна загроза», «гібридний противник» як контекстуальні синоніми в сучасних дослідженнях, документах тощо завдяки змішаності та комплексного поєднання методів та цілей [12, с.22]. Політолог О. Рижук зазначає, що об'єктами гібридних воєн є населення конфліктної зони, населення тилу та світова спільнота [43]. З метою впливу на всі вищезгадані об'єкти використовуються численні складові гібридних воєн, серед яких можна виокремити військові та невійськові засоби (економічну, політичну, інформаційну та кібервійну).

Інформаційна складова є ключовим компонентом гібридної війни Росії проти України, який лежить в основі такого механізму, як «паралельна реальність». В основі цього феномену лежить менталітет та історичний досвід, що формує основу ідеології та неоімперські геополітичні амбіції, які, в сукупності з вибілковими реальними фактами, створюють псевдореальність під назвою «руській мір». У формуванні псевдореальності значну роль відіграють ЗМІ, які відповідно до ціннісних орієнтирів подають і трактують події таким чином, що те, що не вписується в світобачення квазіреальності, відкидається на периферію як неправдиве, вороже і здатне її зруйнувати. Як наслідок, виникає необхідність захисту квазіреальності, що виправдовує військові та будь-які інші агресивні дії, подаючи їх як героїчні, благородні та спрямовані на подолання «світового зла». Головною рисою такого типу гібридних воєн є умовна двошаровість тактики у процесі досягнення стратегічної мети. Зовнішню частину складає псевдореальність («світова революція», «панування арійської раси», «ісламська держава», «руській мір»), яка створюється і підтримується пропагандою та дезінформацією, тоді як глибинний рівень виявляється в жорстких діях з метою влади над іншими. Можна зробити висновок, що жорсткі дії здійснюються під прикриттям «м'якої сили», яка надає цим діям справедливого характеру [12, с.27 -59].

Заслужує на особливу увагу факт існування війни у двох вимірах, а саме: фізичному і дискурсивному. Фізичний, або матеріальний вимір включає зброю, людські втрати тощо. Дискурсивний вимір полягає у осмисленні фізичних дій, їхньому вербальному описі та аналізі. Для розуміння дискурсивного виміру необхідно розглянути поняття дискурсу як невід’ємну вербальну складову інформаційної війни. Отже, згідно з Великою українською енциклопедією (ВУЕ) дискурс є комунікативним явищем, що включає специфічні мовні конструкції, в яких закладено ціннісні установки, цілі, думки, самооцінка адресатів тощо [1].

Відтак існує тісний зв’язок війни з вербальними подіями, наприклад факт оголошення війни є перформативом(висловлюванням, що є вербальним вчинком) [35], що має колосальне значення на рівні свідомості людей, тоді як неоголошена війна сприймається як «конфлікт», «сутичка» тощо що, на нашу думку, значно применшує масштаб явища. Прикметно те, що згідно з нормами міжнародного права після 1945 року, факт оголошення війни не є вирішальним для визнання існування війни *de jure*, проте сприйняття суспільною свідомістю війни в першу чергу в дискурсивному вимірі має більше значення, аніж норми права. Війна і мир мають чітке вираження у вербальних засобах комунікації, зокрема, війна асоціюється зі звуком, тоді як мир — з тишею (наприклад, «режим тиші» — режим припинення вогню за Мінськими домовленостями)

Розглядаючи російсько-українську війну, її фізичний вимір обмежується виключно територією України, тоді як дискурс, пов’язаний з подіями в Україні, набув глобального масштабу і характеризується наявністю трьох рівнів: внутрішньоукраїнського, російсько-українського, та, нарешті, глобального. Особливістю цих дискурсів є їхня відмінність, що полягає у контроверсійному трактуванні мотивів, подій та наслідків подій. Так, щодо дискурсу закордонних ЗМІ, то вони деколи схильні не вживати слово «війна», а натомість «конфлікт» навіть після початку повномасштабної фази війни [86]. На нашу думку, такий дискурс нівелює сам факт війни в центрі Європи вперше з часів Другої світової війни, а також ставить російсько-українську війну в ряд з численними локальними конфліктами, що мали і мають місце у всьому світі.

Дискурс охоплює такі сфери: медійну, соціальної комунікації та дипломатичну. Дипломатичний дискурс належить до глобального дискурсу війни в Україні [12, с.41-43].

Однією з особливостей гібридної війни є факт інтерпретації агресора самим агресором як миротворця, що прагне миру, приписуючи роль нападника об'єкту агресії. При цьому інформаційна кампанія починається задовго до початку кінетичних дій і спрямована не лише на об'єкт військової агресії, але й на світову спільноту. З метою імплементації вищезгаданої кампанії Росією було використано найрізноманітніші засоби масової комунікації (ЗМК). Так, створено телеканал «Russia today» у 2005 році, який веде трансляцію у понад 100 країнах світу. Телеканали «RT America» та «RT UK» мали власні студії у Вашингтоні та Лондоні, проте наразі вони заблоковані у Європі та США. Велику аудиторію має інформаційний портал Sputnik, який був запущений у 2014 році. Завдяки неймовірно потужному фінансуванню виробляється масивна кількість медійного продукту і агресору вдається тримати увагу широкої аудиторії та подавати антиукраїнські наративи та дезінформацію щодо полій в Україні. Однак парадоксальним є те, що будь-які заклики і спроби західних країн обмежити антиукраїнську діяльність російських ЗМІ (наприклад, заклик головнокомандувача ЗС НАТО в Європі Брідлава у 2015 році щодо протидії російській пропаганді [33] миттєво наражається на гострий протест з боку Росії під гаслом «порушення принципів свободи слова»).

Не гребує агресор і європейськими засобами масової комунікації місцевого значення для поширення точки зору російської пропаганди на події у світі. Це пояснюється фінансуванням проросійських сил в Європі, зокрема у Німеччині, Словаччині, Франції.

Отже, згідно з політологинею А.Баровською, успіх антиукраїнської пропаганди Кремля зумовлений такими чинниками:

- спрямування пропаганди на певні історичні групи, що мають переконання і цінності, які є сприятливим ґрунтом для пропагандистських ідей, де часто лунає

наратив про протистояння США і Росії, при цьому Україна виключається з дискурсу;

- виділення агресором колосальних технічних та фінансових ресурсів на ведення ІВ; використання свободи слова в демократичних країнах як плацдарму для поширення пропаганди та дезінформації, при цьому, за словами історика Т. Снайдера, метою російської пропаганди є довести не свою правоту, а те, що правди, по суті, не існує, тим самим спричинити сум'яття, невпевненість тощо; - застосування корупційних схем з метою фінансування спікерів, думки яких мають вагомий вплив (наприклад, у Франції — Марін Ле Пен); створення позитивного іміджу Росії за допомогою просування російської культури піар агенціями;

- використання дипломатії для донесення пропагандистських меседжів (наприклад, одіозні заяви очільника МЗС Росії М.Лаврова); діяльність в соцмережах «Агенції інтернет-тролів».

Серед інструментів інформаційно-психологічного впливу РФ перед під час російсько-української війни важливо згадати такі:

- публікація фейкових матеріалів, включаючи фото та відео(наприклад, кадри з художній фільмів, зафільмовані в штучних умовах відео тощо), що мають на меті показати «звірства» української армії;

- подача факту розпаду Радянського Союзу як «геополітичної катастрофи ХХ сторіччя», що ніби-то має виправдовувати імперські амбіції Росії;

- використання таких вербальних конструкцій, як «фашизм», «фашистська Україна» тощо, які надають російській агресії благородних мотивів порятунку світу від «нової навали фашизму», маніпулятивно апелюючи до історичної пам'яті іноземної, зокрема, європейської аудиторії;

- створення компрометуючого Україну масового культурного продукту і демонстрація його широкій західній аудиторії, зокрема фільму «Україна: маски революції», який був замовлений французькому режисеру П.Морейро для фальсифікації подій Майдану.

- постійний наратив погрози щодо можливого застосування росією ядерної зброї; створення образу високоморального російського солдата («вежливіє люди» під час окупації Криму) [2, с.64-65] [12, с.242].

- заперечення та намагання стерти українську ідентичність та, відповідно, право на державність, через перекручування історії, буцімто України та окремого українського народу ніколи не існувало, а «створив Україну лєнін» через «примусову українізацію», будь-які спроби відродження української державності трактуються як «зрада» (на прикладі Івана Мазепи) тощо [12, с.253].

Ми вважаємо, що з огляду на величезне значення соціальних мереж у ІВ, а відтак і гібридних війнах сучасності, унікальним явищем російсько-української війни є широке застосування меметичної зброї. Згідно з Р. Докінзом, мем — це одиниця культурної інформації, що існує у вигляді ідей, слів, висловів, часто у поєднанні з зображеннями. Механізм дії мемів полягає у створенні когнітивного дисонансу і використовується в технологіях пропаганди, де важливим є повторюваність меседжу. Феномен меметичної зброї полягає в легкій засвоюваності свідомістю поданої через мем інформації, яка з часом стає переконанням. Прикладами відомих мемів російсько-української війни є «ватники», «майдануті», «кіборги», «укропи», «колоради», «Крим наш» та інші. Про суттєву роль мемів також свідчать результати дослідження журналіста А. Чен The New York Times, який довів існування російських аналітичних центрів, які спеціалізуються на створенні та поширенні мемів [55].

Однак ми вважаємо, що меметична зброя може бути віднесена як до засобів ІВ, так і до засобів смислової війни, що є невід'ємною частиною гібридної. Суть смислової війни є маніпулювання інформацією з метою впливу на когнітивну сферу об'єкта, себто на сферу пізнання. Як наслідок, відбувається зміна системи цінностей та сприйняття світу. Так, у 2003-2004 роках з'являються та широко застосовуються поняття «україномовні» та «російськомовні», «за Америку» чи «за Росію». Тому анексія Криму, виникнення ОРДЛО є наслідком російської гібридної агресії, в якій смисловий чинник відіграв вирішальну роль. Тактичною метою смислової війни є створення певного типу мислення на основі

викривленої картини світу і зміни системи цінностей об'єкта агресії, тобто зробити так, щоб об'єкт сам тлумачив інформацію в потрібному агресору ключі. Як результат, досягається стратегічна мета смислової війни — самознищення об'єкта [22, с.143-144]. Історикиня Р. Марутян, доцентка кафедри національної безпеки Національної академії державного управління при Президентові України наголошує, що середовище здійснення смислових операцій відрізняється від середовища здійснення інформаційних впливів. Так, ЗМІ відіграють роль середовища для ІВ, тоді як смислові війни відбуваються, не тільки за допомогою ЗМІ, але й масового культурного продукту (кіно, розваги тощо). На сьогодні, головним каналом сенсів є серіали, які пропонують певні моделі поведінки та закріплення стереотипів, що змінює модель світу у глядачів. Проте ми не погоджуємось із твердженням Р.Марутян щодо суто тактичної ролі ІВ, оскільки американські дослідники ввели поняття стратегічних і тактичних ІВ ще наприкінці ХХ сторіччя [32].

І зрештою, варто стисло зазначити умови з боку України, які створили сприятливе підґрунтя для гібридної війни Росії проти нашої держави:

- непослідовність зовнішньої політики, що проявлялась у багатовекторності, а саме у намаганні бути як з Росією, так і з Заходом; неспроможність приєднатись до дієвих союзів та безпекових систем;

- недієва і слабка культурна дипломатія, а саме неспроможність залучити увесь потужний потенціал здобутків і засобів культури до розбудови іміджу держави;

- гібридні загрози в українському медійному просторі, що полягали в критичній кількості медіа, які відверто транслиували антиукраїнські наративи, порушуючи закони і загрожуючи національній безпеці; залежна від проросійських власників каналів журналістська спільнота; відсутність дієвих механізмів протидії інформаційним загрозам у медіаінформаційному просторі;

- наявність так званих білих плям в охопленні ефірним та цифровим мовленням у багатьох прикордонних областях України, де тим часом успішно трансливались передачі сусідніх держав [12, с.246].

Висновки:

Резюмуючи все вищесказане, можна зробити такі висновки:

Парасольковий термін «гібридна війна» об'єднує всі інколи доволі суперечливі концепції та підходи до вивчення цього явища у єдиний термін для багатогранного вивчення проблематики та знаходження ефективних рішень.

Гібридні війни — це складні війни четвертого покоління у сучасному постіндустріальному суспільстві, які відбуваються як у фізичному, так і в інформаційному просторах.

Інформаційна складова формує надзвичайно важливий дискурсивний вимір існування війни, суть якого лежить в осмисленні подій через створення вербальних конструкцій, які подаються переважно ЗМІ, і які можуть по-різному сприйматись суспільною свідомістю в залежності від смислових значень, що вкладаються у вищезгадані конструкції.

В контексті російсько-української війни існує три рівні дискурсу: внутрішньоукраїнський, російсько-український та глобальний. Для цих рівнів дискурсу характерною є контрверсійність, що пов'язана, зокрема, з потужним інформаційним впливом Росії у світі.

Цинізм російського інформаційного впливу на глобальному рівні полягає у зловживанні демократичними принципами та свободою слова західних країн з метою поширення дезінформації та антиукраїнської пропаганди.

В Україні з моменту здобуття незалежності у 1991 році не проводилась системна та послідовна зовнішня політика; нехтувались можливості створення позитивного міжнародного іміджу методами культурної дипломатії; не розроблялись ефективні механізми припинення діяльності тих ЗМІ, які довгий час становили загрозу національній безпеці, практично безперешкодно продукуючи антиукраїнські наративи за методичками кремлівських кураторів тощо. Всі ці недопрацювання в кінцевому підсумку призвели до створення сприятливого ґрунту для російської інформаційної агресії як в Україні, так і за її межами.

Висновки до другого розділу:

Після закінчення Другої світової війни сформувалась якісно нова біполярна система міжнародних відносин, суть якої полягала в протистоянні двох таборів: західного і капіталістичного, який був очолений США, та східного і соціалістичного на чолі з СРСР. Ядерний паритет з 1949 року унеможливив відкриту збройну конфронтацію, натомість вона перейшла у інші сфери, зокрема інформаційно-ідеологічну. Внаслідок системного стратегічного підходу до ІВ США перемогли у біполярному протистоянні, яке завершилось розпадом східного блоку у 1989 році та розпадом СРСР у 1991 році. Відтоді відбулась порівняно стрімка зміна декількох систем міжнародних відносин: монополярної з США як єдиної наддержави (1989 — 2008), мультиполярної (2008-2014) та, нарешті, виникла сучасна біполярна система. Нова біполярна система є наслідком російсько-української війни, яка поділила держави на тих, хто за Україну і тих, хто за Росію.

Внаслідок глобалізації, інформатизації та масової комп'ютеризації виникають якісно нові феномени: мережеві, кібер- та гібридні війни. Суб'єктами мережевих воєн є мережеві недержавні організаційні структури, що протиставляються звичній ієрархічній моделі держав, існують завдяки можливостям тісної комунікації за допомогою сучасних технологій та становлять новий вид загрози державній безпеці, зокрема інформаційній, і часто діють без відкритої збройної агресії у мирний час. І навпаки, кібервійни безпосередньо передують і супроводжують кінетичні дії (збройну агресію) та мають на меті вивести з ладу систему комунікації у збройних силах противника, а також виправдати інтервенцію шляхом просування свого наративу як на території противника, так і за її межами. Прикладом такої кібервійни в поєднанні зі збройною агресією та підтримкою сепаратистських є російсько-грузинська війна 2008 року, яка, враховуючи сукупність багатогранних факторів та векторів впливу, може бути віднесена до гібридних воєн. Отже, гібридні війни — це складний багатокомпонентний тип воєн четвертого покоління, який став можливим винятково в інформаційну еру і може включати в себе низку таких

складових: інформаційні та смислові війни, як правило, із застосуванням ЗМІ та масового культурного продукту ; кібер- та мережеві війни, зокрема, використання таких мережевих структур, як терористичні, кримінальні та сепаратистські організації (так звані «проксі сили»); кінетична інтервенція збройними силами під прикриттям виключно «благородних намірів»; економічне протистояння тощо. Складність ідентифікації ворога через наявність як державних, так і недержавних акторів та можливість атакувати непомітно створюють нові виклики державній безпеці загалом та стратегічній розвідці зокрема, що потребує розробки та впровадження принципово нових підходів та рішень у XXI сторіччі.

РОЗДІЛ 3.

ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА РФ ПРОТИ УКРАЇНИ:

ОСОБЛИВОСТІ ТА ІНСТРУМЕНТИ

1.1 Етапи ІВ Росії проти України

За основу даної періодизації ІВ Росії проти України взято визначні події в Новітній історії України з 1991 до 2023 року.

1) 1991 — 2003 роки

16 липня 1990 року була прийнята Декларація про державний суверенітет України [39]. Державний суверенітет означає верховенство влади в державі та незалежність у проведенні зовнішньої політики [46]. Проте сучасна інформаційна ера створює нові аспекти суверенітету, зокрема, інформаційний, оскільки інформаційний простір — це поєднання фізичного та віртуального вимірів з відсутністю географічних кордонів. Отже, захист інформаційного суверенітету — виключного права України на реалізацію національних інтересів в інформаційній сфері — є одним з найважливіших обов'язків держави [45] [58]. Однак концепція інформаційної безпеки була розроблена і прийнята лише у 2021, на восьмому році російсько-української війни [40], а у 1991 році, після створення СНД, інформаційний простір України та колишньої метрополії залишався спільним. Метою Росії у СНД була реалізація імперських амбіцій під маскою дружби та співробітництва, тобто утримання контролю над колишніми республіками, зокрема Україною. На відміну від Росії, Україна бачила у СНД інструмент формування нових відносин із молодими пострадянськими державами. Важливо розглянути вияви імперських амбіцій у нерозривному зв'язку з наративами РФ, деякі з яких і досі лунають в інформаційному просторі:

- Прийняття постанов, що були не лише прямим втручанням у внутрішні справи України, але й відкрито зазіхали на її територію, зокрема: визнання у 1992 році указу СРСР 1954 року про передачу Криму Україні недійсним, що призвело до низки дій сепаратистського характеру з боку кримських депутатів (ухвалення конституції Криму, введення посади Президента Криму, просування у владу

громадян РФ тощо) [31]; 9 липня 1993 року Госдума прийняла постанову «Про статус міста Севастополь», де закріплювався російський федеральний статус українського міста [26]. Це хворобливе бажання відібрати Крим супроводжувалось роздуванням пієтету до Севастополя [31]. Але навіть не вдаючись в подробиці істинної, а не перекрученої, історії міста Севастополя, на поверхні залишається факт багатонаціональності Російської імперії, а згодом і Радянського Союзу, себто не може бути й мови про виключно «російських моряків». Цікавим фактом є те, що з 1853 року моряки в Чорноморському флоті набирались з Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній, тобто щонайменше третина матросів були українцями. Піхоту та кавалерію російської армії також комплектували на українських землях. Отже, 1854-1855 роках (Кримська війна) до 40% захисників Севастополя були українці. Тоді ж вперше була застосована практика героїзації процесу оборони незважаючи на поразку декабристом М. Бестужевим, згідно з яким «таке падіння вартє блискучих перемог». Щодо етнічного складу радянської армії, подібна картина спостерігається і в 1941-1942 роках [15]. Однак радянська, а згодом і російська пропаганда роками обробляла свідомість громадян, закріплюючи наратив про Севастополь як «місто слави російських моряків» та виправдання анексії Криму як «відновлення історичної справедливості». Але справжньою ціллю РФ було зберегти єдину базу російського флоту у Чорному морі, і, відповідно, свою присутність як у Чорному морі, так і на території України.

- Формування та втілення в життя агресивної історичної політики РФ щодо України, адже саме історія слугує інструментом загарбницької політики Росії. Згідно з В. Яблонським, історична політика являє собою просування певних тлумачень історичних подій з метою затвердження певних суспільно-історичних цінностей. Дослідник виокремлює такі функції історичної політики: символічну, тобто наголошення на значущості події; інтерпретативну, суть якої є тлумачення історичного факту з врахуванням сучасної політики держави; ідентифікаційну, яка полягає у формуванні національної ідентичності [57, с.26]. Відтак, спільний інформаційний простір використовувався РФ для нав'язування

своїх ідей та цінностей, в яких, на нашу думку, можна виділити такі складові, характерні в період 1991-2003 років: поширення наративів про «три братні народи», себто «великороси, малороси і білороси», що формують єдиний «руській народ», при цьому великороси незмінно виступають у ролі так званого «старшого брата», звідки впливає трактування всього українського як другосортного, а російського — як найкращого; трактування Росії як спадкоємиці Київської Русі через співзвучність слів «Русь» та «Росія» з метою легалізації права на культурну і державну спадщину; тлумачення назви «Україна» як «окраїна», що мало пояснювати другорядність українці; нав'язування українському суспільству штучного поділу на дві антагоністичні частини - російськомовних та україномовних - з метою розколу українців як єдиної політичної нації. Отже, російському колоніальному дискурсу притаманні дві найголовніші риси: ідея, що все українське — меншовартісне, а все російське, зокрема, «велика» російська культура — найкраща; і, на відміну від європейського колоніалізму, який сприймав поневолені народи інакшими, РФ наполягає на спільному походженні та подібності української та російської ідентичностей [53].

- Спільність культурно-інформаційного простору створила умови для безперешкодної трансляції імперських ідей та наративів не лише у ЗМІ, але й у розважальних передачах, зокрема, канал УТ-3 (згодом - «Інтер») транслював програми російського телеканалу «ОРТ» у прайм-таймі, а на початку 2000 років російськомовний контент став домінувати на українському медійному ринку. Так, у гумористично-розважальній передачі «Білий попугай» розповідались нетолерантні та неполіткоректні анекдоти, в яких висміювались інші національності колишнього СРСР (а особливо українці), міста незалежної України зображувались як частина російського простору. Незмірно цинічним є фігурування у цих «жартах» Чорнобильської трагедії є зневагою до її жертв, особливо враховуючи, що сама трагедія є наслідком злочину Кремля. Таким чином, цей гумор закріплював наратив про зверхність метрополії та зневагу як до національної пам'яті українців, так і до незалежної України як держави [24].

- Слід також зауважити, що за словами Ю.Мостової, журналістки і співзасновниці тижневика «Дзеркало тижня», несприятливою ознакою була не лише кількісна, але й якісна конкурентна перевага російських ЗМІ в Україні [14]. Проте, на нашу думку, важливу роль відіграв фактор надання переваги російському інформаційному продукту «за інерцією», «за звичкою», «тому, що цікаво» тощо через багаторічне існування України в складі СРСР, що сприяло виникненню спільних культурних кодів та, властиво, зацікавленість справами метрополії.

- У 2000 році сталося вбивство політичного журналіста Г.Гонгадзе. Оприлюднені записи розмов, нібито зроблені майором М. Мельниченком у кабінеті Л. Кучми, вказували на причетність президента до викрадення та вбивства журналіста, а отже, кримінальний характер влади Л. Кучми. Це сколихнуло не лише українське суспільство, а й міжнародну спільноту. Важливо зазначити, що в цей час (2000 рік) Україна впевнено йшла до НАТО і ЄС, віддаляючись від РФ та таким чином, розбивала мрії Росії про Україну як частину імперії, а тому, РФ вирішує створити гучний скандал міжнародного рівня, який віддалить Україну від обраного європейського вектору розвитку та, фактично, створить умови для міжнародної ізоляції президента Л.Кучми [5]. Проте у 2002 році колишній майор держохорони М. Мельниченко, даючи свідчення у Сан Франциско згадав розмову Л.Кучми з керівником Укрспецекспорту, що ніби була про продаж Іраку систем «Кольчуга». Міжнародний резонанс був колосальний, оскільки ця інформація стала відома саме перед вторгненням США в Ірак, а також через унікальність радіолокаційного комплексу «Кольчуга», який міг розпізнавати навіть літаки «Стелс». Реакція тодішнього президента США Дж. Буша полягала в погрозі розірвати дипломатичні та економічні зв'язки з Україною та ввести санкції [44]. Таким чином, міжнародній репутації України було завдано сильного удару, хоча ці звинувачення виявились фальшивими. Проте мета Кремля була досягнута, а саме Україна була скомпрометована на міжнародній арені.

- Постійне і умисне зволікання з делімітацією державного кордону, зокрема, морського, між РФ та Україною. Прикметно, що зустріч тодішнього президента України Л. Кучми з В. Путіним стосовно морського кордону в акваторії Азовського моря відбулась 17 вересня 2003 року (на 12-му році незалежності), але домовленості так і не було досягнуто. Але вже 29 вересні Росія почала споруджувати дамбу в Керченській протоці з метою з'єднати півострів Тамань (Краснодарський край РФ) з островом Тузла. Наративи Росії стосовно цієї відкритої спроби анексії української території були різними, а саме: до 1925 року острів Тузла був частиною Таманського півострова (острів утворився після сильного шторму у 1925 році і був з'єднаний з півостровом косою, яка згодом розмилась), тому має належати Росії; підміна понять, що полягала в умисній риториці Кремля називати острів «косою Тузла», що ніби виправдовувало приєднання до Таманського півострова; і, нарешті, «селянам городи заливає» [21]. Такі відверто агресивні дії РФ, властиво, призвели до збільшення українського прикордонного контингенту на Тузлі. В свою чергу, російські десантники розпочали навчання на березі таманського півострова. Проте РФ зупинила побудову дамби за 100 метрів до острова після телефонної розмови Л.Кучми з В.Путіним. М.Коваль, перший заступник голови Державної прикордонної служби України, який очолив оборону Тузли та організував підготовку до вогневого зіткнення з росіянами вважає, що напруга навколо острова Тузла була своєрідним лакмусовим папірцем для визначення готовності України оборонятись та реакції міжнародної спільноти на анексію частини української території. Варто також наголосити на інших цілях РФ, які полягають у контролі над Керченською протокою з метою збору плати за прохід кораблів до портів Маріуполя і Бердянська, володінні родовищами нафти та газу в Азові, збільшенні промислового вилову риби [8].

- Зміна фрейму ідентичності «Україна - незалежна держава» на новий, чіткіший фрейм «Україна — не Росія, а незалежна держава», що супроводжується оголошенням Л. Кучмою курсом на євроінтеграцію у 1998 році та виданням книги «Україна — не Росія» у 2003 році. Таке нове бачення України

мало потужну об'єднавчу силу для тогочасного українського суспільства [28, с.309].

2) 2004 — 2013 роки

Проте президентська передвиборча кампанія 2004 року створила нову ідею розколу суспільства, сфабриковану російськими політтехнологами для проросійського кандидата В. Януковича. Суть цієї ідеї полягала в тезі про поділ українців на три сорти: західні, центральні та південно-східні [7]. І хоча ця брудна технологія не спрацювала не до кінця, а навпаки, викликала обурення українського суспільства, початок умовного поділу українців і самої України в наративах РФ вже було покладено.

Для України найвизначнішою подією 2004 року стала «помаранчева революція», метою якої була підтримки кандидата у президенти В. Ющенка та проти фальсифікації виборів, що організувала команда проросійського кандидата В. Януковича [48].

Ми погоджуємось із французькою журналісткою М. Жего, згідно з якою «помаранчева революція» була другим етапом віддалення від Росії та прорадянської системи. Загалом, у світі сформувались дві протилежні концепції: позитивна і негативна. Властиво, що негативна концепція ґрунтується на тому, що «помаранчева революція» - це наслідок відкритої боротьби двох мафіозних кланів, що закінчився державним переворотом (іспанський політолог К. Таїбо) з наступним економічним спадом, який, власне, і сприяв негативній оцінці «помаранчевої революції» (німецький політолог Т.Розер). Це пояснюється тим, що результат політичних змін у світі часто оцінюється саме рівнем покращення матеріального добробуту, якого не відбулося з приходом В.Ющенка та уряду Ю. Тимошенко. Суть позитивної концепції полягає у відкритому виборі демократичних європейських цінностей і відмові від Росії як «патрона» і «старшого брата» [11].

У квітні 2005 року президент РФ В.Путін у своєму щорічному зверненні до Федеральних зборів назвав розпад СРСР найбільшою геополітичною катастрофою ХХ сторіччя, яка призвела в першу чергу до того, що російський

народ опинився за межами своєї батьківщини — РФ. А це покладає на РФ відповідальність за захист прав російського народу за кордоном [51]. Тому ми вважаємо, що це була преамбула до відкритого просування доктрини «відродження» Росії та реваншу на пострадянському просторі, а саме в цій заяві легітимізується право на возз'єднання «розділеного та утисненого» російського народу, з чого випливає так звана «штучність» нових кордонів, які ніби то не збігаються з національними (тобто етнічними) та необхідність захисту «росіян» всіма можливими методами [29]. Це сприяло подальшому наростанню сепаратистських настроїв, зокрема, на Донбасі, який навіть через роки незалежності залишався носієм радянської політичної культури, тобто домінування російської мови та міцно вкорінений радянський історичний дискурс про «братні народи» та «страшних бандерівців» (що вже створювало прірву між заходом і сходом України) супроводжували комуністично-індустріальне відокремлення Донбасу від України. Власне тому «Партія регіонів», яка закликала «любити свій регіон і свою партію», здобула велику підтримку. Власне, для закріплення і подальшого розвитку сепаратистських настроїв було видано псевдоаналітичну збірку під назвою «Проблеми регіональної ідентичності Донбасу», де Донбас виступає як частина російської цивілізації з концепцією регіональної самобутності. Щодо політики вищезгаданої Партії регіонів, то вона була спрямована на розкол українського суспільства і в першу чергу через історичний дискурс, вигідний РФ, а саме: культ «Перемоги» в поєднанні з «антибандерівщиною», а відтак — спонукання необхідності відокремитись від «ворожих» ідей та поглядів України [57, с.39].

Паралельно починають виходити книги про «підле знищення СРСР», наприклад, А.Шевякін «Как убили СРСР» [54] які, з огляду на спільний інформаційно-культурний простір, поширюються не лише в Росії, а й в Україні, підігруючи хворобливій імперській ностальгії за СРСР.

Наступною віхою в російсько-українському протистоянні стала газова війна 2006 -2009 років, суть якої полягала у шантажуванні України ціною на газ,

а далі — звинувачення у крадіжці газу, який призначався для постачання в Європу [17] [30].

Російська пропаганда зробила максимум для поширення та роздування нового фрейму України для міжнародного дискурсу: «зłodій, що краде газ». Проте з боку України інформаційне протиборство зводилось до фрази, що це не правда. Але міжнародна спільнота не вірила, і тоді вперше усвідомивши важливість інформаційної протидії було створено управління інформаційної політики при МЗС України. Однак, за словами самого Д. Кулеби, «розгублене щодо сенсу свого буття, (управління інформаційної політики) звітувало про кількість взятих на облік комп'ютерів» [28, с.311].

У 2008 році для України починається новий етап присутності в глобальному інформаційному просторі, що полягала в запуску масштабної рекламної-інформаційної кампанії на телеканалі CNN International. Загалом, відтоді було створено шість промокампаній, що знайомили закордонного глядача з історією, зокрема, з трагедією голодомору, а також природою та туристичною атракцією України [50]. Це стало важливою частиною культурної дипломатії, що таким чином здійснювалась в Європі, Азії, США, Близькому Сході та Північній Африці. Дві наймасштабніші кампанії - "All about U" (2010–2011 років) та "Ukraine NOW" (2018 року). Проте міжнародний телеетер не був використаний для протидії російським підривним наративам, які і далі набирали обертів.

У 2010 році В.Янукович став президентом з другої спроби завдяки роботі західних стратегів комунікації на чолі з американським політтехнологом П.Манафортом, які продовжували сегрегувати суспільство за допомогою фрейму про «три сорти українців» та створили банді злочинців, якими була Партія регіонів, імідж політичної партії [92]. Однак останньою краплею стала відмова підписати Асоціацію з ЄС, і у 2013 році українці збираються на другий Майдан, який став початком масових протестів проти проросійського режиму, розстрілом протестувальників та наступною втечею В.Януковича в лютому 2014 року. Отже, Революція гідності перемогла з комунікаційної точки зору завдяки

волонтерам, деяким офіційним та персональним медіа, які застосовували сучасні ефективні механізми інформування світу та українського суспільства про події. Прикметно те, що за режиму В. Януковича існувала комунікація влади, а держави — ні, тому із втечею цього президента система комунікації зникла [28, с.313].

Отже, революція Гідності зруйнувала плани РФ щодо повільної і «безкровної» інкорпорації України та спонукала Росію до застосування плану приєднання українських територій через роздмухування сепаратизму [19, с.106].

3) 2014— 2023 роки

Анексії Криму у 18 березня 2014 року передувала тривала і добре спланована інформаційна кампанія, характерними рисами якої є: недостатнє функціонування української мови, обмеження інформаційних свобод для мас медіа, цензура як система владного контролю. Під час власне анексії була застосована технологія інформаційної блокади. Її метою було створення інформаційного вакууму для українських ЗМІ і подача населенню Криму безальтернативної версії подій в Україні та Криму. Слід зазначити, що технологія інформаційної блокади включає контекстуальне блокування (не «анексія» а «повернення у рідну гавань»), яке надає події потрібного емоційного забарвлення (в даному разі — усунення агресивного формулювання) та висвітлення лише вигідної для РФ реакції, тобто відсутність в інформаційному просторі невдоволених анексією. Крім того, країна-агресорка використовувала медіатори, якими виступали «лідери думок», тобто психологічний метод «фіксації на авторитеті» («Лукашенко вважає Крим частиною Росії» тощо) та технологію анонімного авторитету, тобто цитування, не називаючи конкретних джерел. Характерною ознакою російських ЗМІ була миттєва реакція на події та інтерпретація їх в потрібному світлі, що втілює так званий «ефект першості», який полягає в тому, що при надходженні контрверсійної інформації суб'єкт схильний довіряти тій, про яку дізнався спочатку. Заслуговує на увагу і техніка «констатації факту», суть якого полягає у подачі бажаної події за істинний факт,

і це знижує критичність сприйняття, а в поєднанні з технікою повторення одних і тих самих тверджень відбувається формування бажаної реальності [2, с.6-12].

Як вже згадувалось раніше, поділ українців на «три сорти» лежав в основі комунікативної, а згодом і збройної агресії Росії. Також цей поділ став фундаментом сепаратистського проєкту «Новоросія». Прикметно, що географічні кордони «Новоросії» чітко збігаються з кордонами «третього сорту» українців. Відтак за десять років, тобто з 2004 до 2014, комунікативний фрейм перетворився на базу створення агресором нової політичної реальності. Отже, «комунікація стала політикою» [28, с.313-314]. Щодо реакції світової спільноти на анексію Криму, то вона була досить млявою. Страх «спровокувати» Кремль та бездіяльність міжнародних організацій створили дуже небезпечний прецедент [9]. Україна закликала світову спільноту ввести санкції проти РФ, однак ЄС не йшли на цей крок. Але збиття Малазійського літака з російської системи «Бук» 17 липня 2014 року із трагічною загибеллю громадян Євросоюзу зачепило за живе і продемонструвало, що російсько-українська війна стосується не лише українців. І вже 29 липня 2014 року Євросоюз вводить безпрецедентні секторальні санкції. Д. Кулеба вважає це поворотним моментом у сприйнятті російсько-української війни світовою спільнотою [28, с.175-176].

Слід зазначити, що повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року змінило світ назавжди, оскільки є колосальним порушенням норм міжнародного права та міжнародного порядку і підриває безпеку не лише у Європі, але у всьому світі. Проте імідж «ядерної, енергетичної та сировинної наддержави з потужною армією», так ретельно створюваний Росією впродовж десятиліть, спрацював їй на користь, оскільки поміркованість світової спільноти пояснювалась небажанням «призвести до ескалації» і фактично означала надання переваги «війні на виснаження» із завершенням у стані «патової ситуації». Також не можливо ігнорувати залежність ЄС від російських енергоносіїв і складністю відмови від них впродовж короткого часу [42].

В контексті ІВ, повномасштабне вторгнення супроводжували такі наративи російської пропаганди:

1) «України не існує». Це наратив, який активно просувається Росією з 2008 року. В. Ковтун, керівниця проекту «Фільтр. Національний проект з медіаграмотності» зазначила, що з вторгнення Росії всі почали шукати інформацію про Україну, бо багато років РФ поширювала різні фейки про те, що України як держави не існує.

2) «За напад на Україну несе відповідальність НАТО». Ця теза особливо інтенсивно просувалась серед лояльних країн Східної Європи (Угорщина, Болгарія)

3) «Мета нападу— денацифікація та демілітаризація», які йдуть «за планом». При цьому успіхи української армії щодо деокупації українських територій супроводжувались такими поясненнями, як «жест доброї волі», «тактичний відступ» і «перегрупування» російських військ.

4) «Росія завжди готова до переговорів, а Україна хоче війни».

5) «Санкції не завдають шкоди Росії, а лише погіршують економічну ситуацію в Європі»

6) Енергетичний шантаж «Європа замерзне», особливо перед опалювальним сезоном та тлі скорочення постачання газу в Європу на 80%.

7) «Боротьба з нацизмом в Україні». Наратив про неонацистів поширювався у Європі. Зокрема, для німців слово «нацист» є тригерним, а словосполучення «Україна і нацизм» спричиняє негативний ефект та небажання розбиратись в істині.

8) Фейки з метою дискредитації українських біженців та переконання громадян інших європейських держав у шкідливості українських біженців як для економіки, так і для інших сфер держав.

9) Ядерний шантаж та відкриті погрози «колективному заходу» використати проти них ядерну зброю або Запорізьку атомну станцію [13].

РФ докладала і докладає багато зусиль, щоб посіяти розбрат серед дружніх Україні держав, зокрема, щоб розхитати польсько-українські відносини. Страйк деяких польських перевізників офіційно організований Р. Меклером — власником компанії Rafal Mekler Transport (яка займалась перевезеннями в Росію

та Білорусь), головою люблінського осередку ультраправої та антиукраїнської партії «Конфедерація». Слід зазначити, що не всі перевізники беруть участь у страйку, а польський уряд двічі звертався до страйкарів припинити страйк. Прикметно, що блокуються й військові вантажі та гуманітарна допомога Україні, що є порушенням міжнародного права. Наразі ситуація вивчається Єврокомісією і проти Польщі можуть бути застосовані санкції. Якими б не були вимоги протестувальників та внутрішньополітичні перипетії у Польщі напередодні виборів, ми вважаємо, що блокування кордону із Україною, яка воює, є гра на руку агресору, який розв'язав загарбницьку війну і чинить геноцид в центрі Європи (в Україні), і повинна прирівнюватись до тяжкого злочину [16] [41].

Ще одним аспектом ІВ Росії проти України є активна кампанія із заперечення голодомору в Україні 1932-1933 років, що набула особливо великих масштабів з 2008-2009 років і була логічним продовженням заперечення і спотворення правди про геноцид Радянською Росією. У квітні 2008 року Державна дума навіть прийняла документ, в якому заперечувалась оцінка голоду 1932-1933 років як геноциду. Низка країн світу отримали від Росії застереження щодо неприпустимості визнання голоду 1932-1933 років Голодомором, зокрема, у 2008 році — Азербайджан, а у 2009 році — Ізраїль. У жовтні 2008 року постійний представник РФ при ООН вів намір українських представників включити питання Голодомору у порядок денний. Тодішній президент Д.Медведев відмовився від участі у заходах з нагоди 75-ї роковини Голодомору у Києві та зробив заяву що голод 1932-1933 років не був штучно створеним з метою знищення певної нації, а був виключно наслідком засухи та насильницької колективізації. Загалом, кампанія проти Голодомору з 2000 років відбувалась на двох рівнях: академічному та пропагандистському. На пропагандистському рівні агресивна риторика, що перекукувалась із наративом про Голодомор СРСР 1980-х років як про «вигадку українських націоналістів з США і Канади», поєднувалась із приниженням і висміюванням українців як нації. Спрямованість такої пропаганди — на внутрішнього споживача [25]. Загальновідомо, що СРСР

використовував голод як зброю, а Росія збиралась продовжити цю злочинну традицію [4]. Нещодавно міжнародні експерти з прав людини знайшли докази того, що Росія ще до повномасштабного вторгнення планувала вчинити в Україні ще один голодомор. Було виявлено такі докази: спрямованість вторгнення на продовольчу інфраструктуру; закупівля Росією у грудні 2022 року вантажних кораблів та вагонів для вивезення продовольства; і, нарешті, масштабна крадіжка зерна та іншого продовольства з окупованих територій. На основі цих доказів, готується обвинувачення В. Путіну за намір воєнного злочину голодомору як інструменту війни [117]. На нашу думку, важливо висвітлити ще одну подію, пов'язану з темою Голодомору, а саме: створення комп'ютерної гри «Голодний шлях», оголошеною метою якої є інформування великої світової аудиторії про Голодомор [38]. Дія відбувається на Харківщині і суть її полягає у тому, щоб допомогти дівчинці Оленці та лелеці вижити і знайти рідних. Зважаючи на суперечливу тематику гри та делікатність теми, ми написали листа з прикріпленим посиланням на опис гри [27]. Л.Гасиджак, директорці Національного музею Голодомору-геноциду, і отримали досить туманну відповідь: «Я вперше бачу цю інформацію, спершу мушу ознайомитись, за посиланням мені недостатньо (інформації)». Незважаючи на оголошену благородну мету — поінформувати світ про геноцид - ми вважаємо, що ігри такого плану є виявом неповаги до національної пам'яті українців, а зазначення конкретної локації є неетичним та психологічно травматичним для нащадків тих, хто пережив цей геноцид. Не менш шокуючою є тематика гри про виживання у Бучі, Гостомелі та Маріуполі. Мета розробників збігається з метою творців Голодного шляху: збільшити обізнаність світової аудиторії про злочини росіян у вищезгаданих містах [3]. Враховуючи все вищезгадане щодо нових ігор про трагічні сторінки України, ми вважаємо, що вони можуть бути новим видом зброї в ІВ як складової гібридної агресії Росії проти України, оскільки зневага до психологічно травматичної складової цих подій для українців та непередбачуваність реакції світової аудиторії можуть негативно вплинути на сприйняття України загалом та російсько-української війни зокрема.

Висновки до 3.1:

Після розпаду СРСР Україна отримала «у спадок» спільний інформаційно-культурний простір, який активно використовувався колишньою метрополією для просування власного культурного та медіапродукту, а відтак і наративів про «братні народи», меншовартість українців, поділ на україномовних та російськомовних тощо. Проте ще у 1990-ті роки дії РФ не обмежились культурно-інформаційною експансією, а також включали зазіхання на територіальну цілісність України, зокрема, експерти вважають намагання анексувати острів Тузла у 2003 році репетицією анексії Криму.

Найбільший міжнародний скандал — «касетний скандал» - в центрі якого була Україна, стався у 2000 році і створив Україні імідж корумпованої держави саме тоді, коли вона впевнено прямувала в НАТО та Євросоюз. За ним слідував скандал 2002 року з продажем систем «Кольчуга» Іраку, що поставив Україну на межі міжнародної ізоляції. Обидва міжнародні скандали фабрикувались та режисувались Кремлем.

Помаранчева революція остаточно показала всьому світу, і в тому числі Росії, європейський вектор цінностей України. Проте агресивна політика РФ лише посилювалась і за допомогою вмілих політтехнологів проросійський В. Янукович у 2010 році стає президентом України. Революція гідності 2013 року показала всьому світу, що українці не будуть толерувати відверто проросійську політику та силові методи придушення волевиявлення народу. Реакція РФ проявилась в анексії Криму та збройній агресії на Сході, що супроводжувались наративами про захист російськомовного населення та підживлюванням сепаратистських рухів, що, зрештою, було своєрідним підготовчим етапом до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року під приводом «боротьби з нацизмом» та з метою «денацифікації та демілітаризації» України.

3.2 Порівняльна характеристика риторики BBC та Sputnik international (від агенції Russia Today) щодо російсько-української війни (від 24 лютого 2022 року)

Як вже зазначалось вище, невід'ємною частиною ІВ Росії проти України на міжнародному рівні є підриг міжнародної репутації України та викривлення правди про російсько-українську війну. Велика мережа російських ЗМІ, створених інформанціями, зокрема, такими, як Russia Today, є відверто пропагандистськими каналами РФ, деякі з яких наразі заблоковані у США та європейських країнах [103]. Проте ці інформанції контролюють різні пропагандистські ЗМІ та просувають пропагандистські наративи через інші платформи і ЗМІ у Азії, Африці тощо, цинічно використовуючи демократичну журналістську традицію з метою здійснення впливу на масову свідомість.

Насамперед при порівнянні сайтів BBC та Sputnik International звертає на себе увагу риторика, яка створює дискурсивний вимір агресії Росії в Україні: BBC описує блок про агресію РФ в Україні як «war in Ukraine», тоді як Sputnik International характеризує її як «Russia's special military operation in Ukraine», не називаючи війну війною, і таким чином применшуючи масштаби агресії за рахунок вживання назви «спеціальна воєнна операція», яка виключає належний дискурс з інформаційного простору споживача новин.

В даному розділі описано результати дослідження наративів та риторики BBC (British Broadcasting Corporation) та Russia Today (RT): Sputnik International у нерозривному зв'язку з низкою ключових подій російсько-української війни.

1) Початок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року

Стаття BBC «Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides» («Український конфлікт. Російські війська атакують з трьох сторін») коротко описує приводи, які оголосив В. Путін напередодні повномасштабної війни: «демілітаризація та денацифікація» України, при цьому одразу ж відбувається їх спростування із наголошенням на абсурдності заяв російського лідера [60]. Проте слід зауважити, що у статті відсутнє слово «війна», а лише є «конфлікт», «атака», «вторгнення» тощо, тобто немає належного дискурсивного виміру, який обов'язково повинен бути, коли мова йде про війну. Передумови подано максимально об'єктивно: підтримка Росією проксі сил на Донбасі, визнання ДНР

та ЛНР за декілька днів до вторгнення, а також пояснено не спровокованість нападу на Україну, оскільки жодної загрози Україна не становила.

Sputnik international до визнання РФ ДНР та ЛНР зазначає, що ЗСУ продовжують «кровопролиття» (bloodshed) на Донбасі, і що РФ закликала негайно це припинити. Проте ЗСУ не зупинили «масоване бомбардування Донбасу», і В. Путін змушений був оголосити спеціальну військову операцію (СВО) з метою захисту громадян ДНР та ЛНР, а також «демілітаризації та денацифікації» України [67].

2) Деокупація Київщини 31 березня 2022 року та трагедія в Бучі

У статті BBC «Ukraine war: Bucha street littered with burned-out tanks and corpses» (3 квітня 2022 рік) вже вживається слово «війна», тобто присутній належний дискурсивний вимір, пояснюється фальшивість російських пояснень щодо відведення військ з Київщини: «спокійне і виважене рішення з метою зосередження на війні на сході», «досягнення поставлених цілей у на півночі» і «небажання окупувати Київ із самого початку». Наступна стаття - про звірства в Бучі «Bucha killings: 'I wish they had killed me too'» [73] (5 квітня 2022 року) описує братські могили, простріляні цивільні автівки, а також моторошні інтерв'ю з тими, хто пережили окупацію. При цьому слушно зазначається позиція РФ, яка полягала у впертому запереченні звірств та наводиться факт, який спростовує цю брехню: супутникові знімки, які показують тіла вбитих на дорогах міста.

У статті від Sputnik international «MSM's Bucha Tall Tale» (5 квітня 2022 року) трагедія в Бучі (Bucha Massacre) застосовано, на нашу думку, дуже заплутаний пропагандистський хід: мовляв, Бучанська трагедія стала ключовим інструментом української пропаганди з метою тиску на сили НАТО, щоб ще більше їх залучити у війну. Також лунають звинувачення у некомпетентності західних ЗМІ та фальсифікації, оскільки розбитих автівок на супутникових знімках немає, хоча тіла присутні, що не відповідає наземним знімкам. Можна зауважити відверту маніпуляцію датами (поява знімків 4 квітня, себто після входу в місто ЗСУ), приналежність Maxar Technologies (компанії, що надала

спутникові знімки) до партнерів НАТО, що ставить під сумнів достовірність фото, нібито відсутність ознак розкладання трупів і т.д. Назагал, спектр «доказів» з метою спростування трагедії, є надзвичайно широким та має сильний переконувальний ефект [72].

3) Трагедія в Оленівці (28-29 липня 2022 року)

У своєму намаганні неупередженого висвітлення цього воєнного злочину BBC у своїй статті «Ukraine war: Russia and Ukraine trade blame over prison blast» (29 липня 2022 року) наводить низку взаємних обвинувачень України і Росії, подаючи аргументи кожної зі сторін, а саме: з української сторони — що це на вигляд є підпалом (оскільки після ракетного обстрілу трупи були б розкидані) з метою приховати тортури військовополонених з Азовсталі, яких Росія виставляла неонацистами і оголосила терористами; з російської сторони — що удар було завдано навмисно українським «Хаймарсом». При цьому автор статті М. Мерфі наголошує на неможливості доступу незалежних експертів до місця трагедії і, відповідно, що правду ще не встановлено. На нашу думку, незважаючи на виважену манеру дотриманням плюралізму думок, у статті прозоро натякається на причетність Росії до цього злочину, а саме: журналіст описує стан так званого «фільтраційного табору» перед Оленівською в'язницею як «пекельний», з не обгорілими, але закривавленими та виснаженими трупами, і згадує скандальне відео з кастрацією військовополоненого [91].

Версія від Sputnik international «ICRC ready to send experts to Olenovka» (31 липня 2022 року) як завжди безапеляційно однозначна: пряме звинувачення України у ракетній атаці Оленівки з використанням системи Хаймарс. Намагаючись підтримати імідж неупередженості Росії, наголошується на запрошенні Червоного Хреста (ICRC) та ООН з метою проведення незалежного розслідування цієї ракетної атаки [85].

У попередній статті від Sputnik international «US Official: If Ukraine Shelled Prison Housing POWs in Elenovka ‘They Did Not Mean to Do That’» (30 липня 2022 року) згадується, що на місці «ракетного удару» (пожежі) було знайдено уламки ракети «Хаймарс» із серійним номером. Проте наводиться теза американського

експерта з Міністерства оборони США, суть якої полягає в тому, що навіть якщо і є присутні уламки ракети «Хаймарс», це не обов'язково вказує на вчинення атаки Україною, оскільки Росія також має декілька систем «Хаймарс» на озброєнні [110]. Ми вважаємо, що цитата експерта з Міністерства оборони США, наведена у заголовку («Якщо Україна і вчинила ракетну атаку, вона зробила це не навмисно»), є надзвичайно маніпулятивною і викликає сумнів з таких причин: цитування «безіменного» експерта, що має характер «сірої пропаганди» (з анонімістю джерела); непрямомістить визнання США, що це справа рук українських військових; і, нарешті, підводить читача до думки, що США готові виправдовувати будь-які злочинні дії України навіть такими недолугими формулюваннями на кшталт «Україна вчинила воєнний злочин, але ненароком».

4) Звільнення Херсонської області

Дж. Вотерхаус, кореспондент BBC у матеріалі «Ukraine war: The cost of occupation in Kherson region» (23 жовтня 2022 року) описує будні окупації, зокрема, грабіж та гуманітарну катастрофу, що фактично зводилась до голоду місцевого населення, а також «евакуацію» з Херсона. Прикметно, що в статті вперше згадуються погрози РФ підірвати Каховську ГЕС та прогнозовані наслідки цього підриву [114]. На окрему увагу заслуговує стаття «Ukraine war: Bodies found amid reports of Russian atrocities in Kherson» (17 листопада 2022 року) про звірства в Херсоні, а саме про катівні та закатованих, а також свідчення арештованих окупаційними російськими військами. Незмінно подається позиція РФ: заперечення будь-яких звірств на окупованих територіях [113].

Sputnik international у матеріалі «Russia's Partial Exit From Kherson a 'Pre-Emptive Maneuver to Save Lives', Says Analyst» (11 листопада 2022 року) продовжує демонструвати винахідливість російських пропагандистів. Доцільність «складного рішення» вивести війська з Херсону пояснюється даними розвідки, що Київ запланував масовану ракетну атаку на Каховську дамбу в сукупності з веденням артилерійського вогню проти Херсону та його мешканців, а згідно з іранським аналітиком Р. Модабер, «пріоритетом Росії

завжди було збереження якомога більшої кількості життів». Тому відступ російських військ було названо «превентивним маневром», що в сукупності наведеними даними проросійського (іранського) аналітика надає події зовсім іншого забарвлення: в жодному разі не поразка, а благородна дія — збереження життів, що влучно перегукується із впертим запереченням РФ причетності до звірств та геноциду. Також втеча військ з Херсона та правого берега Дніпра пояснюється буцімто вигіднішою тактичною позицією на лівому березі, а не успіхами ЗСУ. Зауважимо, що у статті вже відкрито звинувачується Україна у плануванні підризу Каховської дамби [68]. Непослідовність цього «жесту доброї волі» особливо помітна на фоні попередніх гучних заяв, що Херсон «назавжди російський» - «Kherson: Russia to withdraw troops from key Ukrainian city», BBC (9 листопада 2022 року) [81].

5) Підризу Каховської дамби

Стаття від BBC «Ukraine dam: What we know about Nova Kakhovka incident» (8 липня 2023 року) написана з бажанням незаангажованого висвітлення теми підризу дамби, зокрема, згадується взаємне звинувачення України з НАТО та Росії у підризі, знаходження Каховської дамби на окупованій Росією території тощо. Проте стаття дуже поміркована і вказує на те, що ще не встановлено причину прориву дамби, водночас наводяться свідчення експертів, які стверджують таке: саме вибух спричинив пошкодження; дамба стійка щодо зовнішніх впливів таких, як навіть ракетна атака. Слід зауважити, що в статті жодна з версій не подана як остаточна, оскільки «жодна з них поки що не доведена BBC». Прикметно, що в кінці статті наводиться факт низки атак, вже здійснених Росією на дамби. Загалом, стаття розрахована на читача з аналітичним мисленням і скоріше акцентується на причинах, а не на відповідальних за цей екологічний злочин [61].

Зовсім інакше висвітлено підризу Каховської дамби у російському пропагандистському Sputnik international «Fact Check: Who Attacked Novaya Kakhovka Dam?» (6 червня 2023 року). Перш за все заперечуються будь-яка причетність Росії у здійсненні цього злочину (на відміну від BBC, які вказують

на необхідність розслідування з метою встановлення правди) , і пропагандистське спростування подається у формі фактчекінгу, а саме: окремою частиною статті подається «15 місяців попередження Росії» щодо небезпеки пошкодження дамби через «постійні обстріли Україною»; перекриття дамби Україною з метою позбавлення окупованого Криму води, що виставляє Україну у дегуманізуючому світлі; проводяться паралелі з розпіареним раніше «геноцидом на Донбасі»; звинувачуються іноземні не проросійські ЗМІ у небажанні запитати думку російської сторони; і, нарешті, твердження України щодо вини Росії у даній трагедії названо «західною пропагандою» (нагадує дуже поширений прийом російської пропаганди під назвою «спіймай злодія»). Також у цій статті згадується дамба як остання цивільна інфраструктура, пошкоджена у «війні НАТО проти Росії». На нашу думку, тут варто звернути увагу на зміну риторики щодо того, з ким власне воює РФ: від «війни з нацистами» до «війни з НАТО», де «Україна виступає у ролі проксі сили» [109]. Наступний матеріал від Sputnik international «Kakhovka Hydroelectric Power Plant Will Be Rebuilt - Kherson Region Acting Governor Saldo» (30 серпня 2023 року) показує, що РФ вже на шляху «відновлення Каховської дамби», а також наводиться звернення В. Путіна, у якому підбив дамбу — це «варварський злочин Києва, який призвів до гуманітарної та екологічної катастрофи» [87]. Отже, на відміну від BBC, пропагандистський Sputnik international: одразу вказує на винуватця; вміло маніпулює фактами, створюючи фальшиві «прецеденти» зі сторони України («геноцид» на Донбасі тощо); підтримує імідж Росії як держави, що опікується людьми на окупованих територіях (обіцянки відбудувати дамбу).

6) Контрнаступ України 2023 року

Ця частина аналізу публікацій про Україну присвячена контрнаступу

2023 року. Одразу слід зауважити, що публікації сильно відрізняються за датами, проте містять необхідну інформацію, що відображає відповідну подачу західним та проросійським ЗМІ.

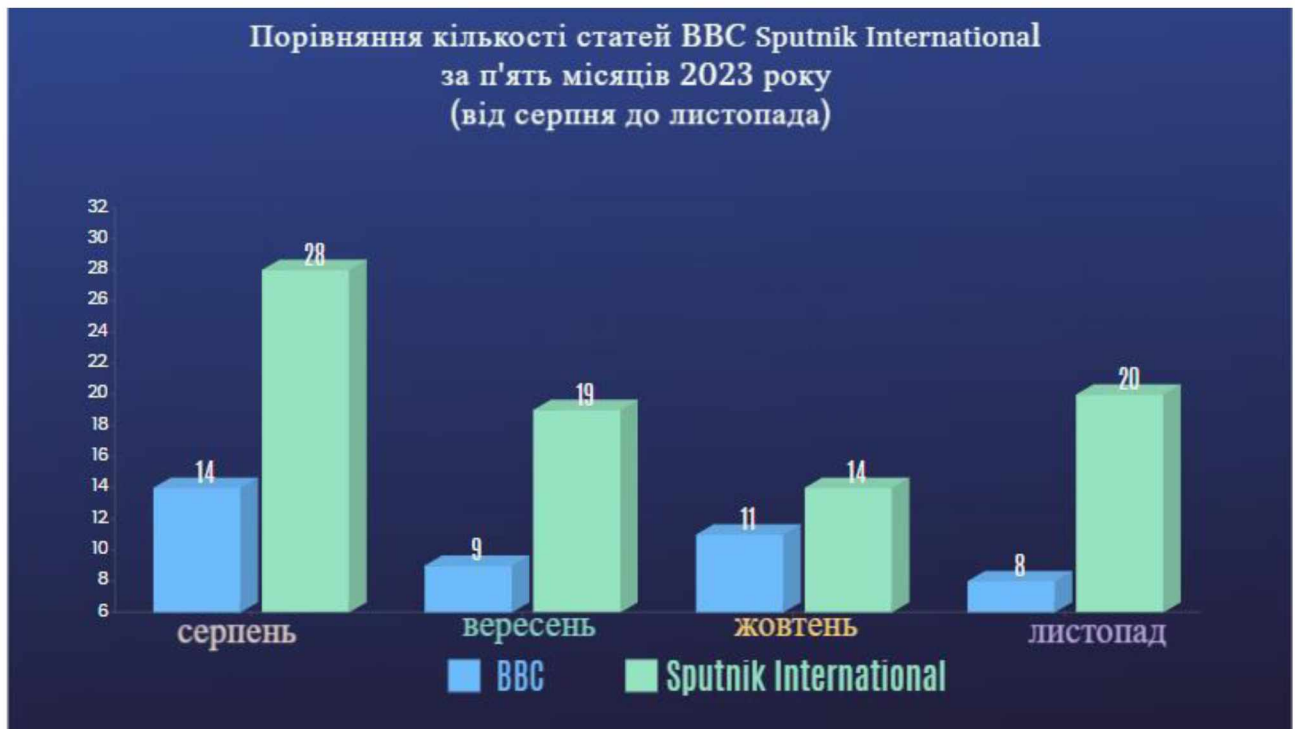
У статті BBC «War in Ukraine: Is the counter-offensive making progress?» (18 вересня 2023 року) [71] , спираючись на супутникові знімки, подано матеріал про

успіхи української армії щодо прориву першої лінії оборони російських військ. Проте висловлюються й занепокоєння щодо можливості відбиття позицій росіянами через чисельну перевагу. Також ВВС згадує великі втрати української піхоти та спалене росіянами західне озброєння. Висловлюється думка щодо результатів виборів у США, що у разі перемоги республіканців допомогу Україні може бути значно скорочено.

Стаття «Ukraine in maps: Tracking the war with Russia» (16 листопада 2023 року) описує ефективні бойові дії України щодо звільнення села Кринки та наголошує на тому, що український контрнаступ полягає в тому числі в атаках на стратегічні об'єкти у Криму [107].

Sputnik international у матеріалі «Europe's 'Lack of Strategic Vision' is Why 'Russia is Winning' in Ukraine Conflict» (1 грудня 2023 року) напрямую формує комунікаційний фрейм «Україна програє» та «Європі бракує стратегічного бачення», таким чином роблячи категоричні заяви, які не тільки виставляють Україну у світлі переможеної, але й дискредитують європейських союзників. Посилаючись на журнал *Economics*, подається низка песимістичних для України тенденцій, а саме: маніпулятивна риторика «поле бою формує політику» (коли, як зазначалось раніше, у гібридній війні саме інформаційна складова є вирішальною), пояснюючи втому західних союзників від «українського питання» [66]. Прикметно, що ця стаття продовжує лейтмотив попередніх публікацій, зокрема, «US Border Security Funds Should Not Be Tied With Money for 'Losing Ukraine' – Rep» (28 листопада 2023 року), в якій чітко лунає наратив про «програш України», про «втягнення США у проксі війну з Росією» (зауважимо, що вже мова йде про війну США і РФ, при цьому цитується антиукраїнська республіканська сенаторка М. Тейлор Грін, яка наголошує на необхідності вирішення внутрішніх проблем США, таких як «криза національної безпеки США» через ненадійність південних кордонів, через які відбувається потік нелегальних мігрантів. Також впевнено просувається наратив про те, що Україна є фінансовим тягарем Європи [69].

З метою порівняння частоти публікацій (статей), присвячених висвітленню подій на сайтах BBC та Sputnik International, було порівняно кількість статей на вищезгаданих сайтах за кожен з місяців, починаючи з серпня 2023 року (серпень, вересень, жовтень та листопад). Результати представлені на діаграмі нижче:

в першу чергу слід зауважити значну розбіжність у кількості публікацій, присвячених Україні. Sputnik International значно переважає BBC у кількості статей. Агресивно-пропагандистський характер матеріалу у поєднанні з масивом публікацій створює потужний інформаційний вплив на англomовну аудиторію, формуючи суспільну думку. В той самий час порівняно помірна інтенсивність подачі новин від BBC в сукупності з дотриманням плюралізму думок та відсутністю категоричних формулювань створює медійний продукт, що не має пропагандистського ефекту, але розрахований на читача, який отримує факти і на їх основі робить висновки.

Висновки до 3.2:

Підсумовуючи всі наведені вище особливості висвітлення подій BBC та Sputnik international (Russia Today), можна зауважити велику різницю між незалежними та пропагандистськими ЗМІ, яка в першу чергу полягає у наявності (BBC) чи відсутності (Sputnik international) неупередженості. В той час, коли у кращих традиціях західних демократій дотримується плюралізму думок та не подає недоведені твердження чи звинувачення як незаперечний факт, а навпаки, наголошує на необхідності об'єктивного розслідування, російський Sputnik international здійснює такі пропагандистські маніпулятивні дії щодо читача: впевнено формує картину реальності, вигідну РФ, подаючи твердження зацікавлених осіб як беззаперечний факт навіть за відсутності доказів; практично не надається слово незалежним експертам; широко застосовується метод «сірої» пропаганди із приховуванням джерела (анонімність), тоді як у BBC імена і посади експертів подаються повністю, що є невід'ємною складовою якісної журналістики; перекручення фактів та надання їм суб'єктивної оцінки з формування наративів, вигідних агресору; не тільки вперте заперечення причетності Росії до скоєння тяжких воєнних злочинів, а й характерне «попередження світової спільноти із попереднім звинуваченням України» перед тим, як злочин буде скоєно Росією, при цьому, як завжди, посиляючись на анонімні джерела і зрідка на антиукраїнських західних політичних діячів. Велика кількість публікацій Sputnik international про Україну в сукупності з пропагандистським змістом створює потужний інструмент інформаційної агресії РФ проти України, спрямований на англомовну аудиторію.

Висновки до третього розділу:

З моменту здобуття Україною незалежності у 1991 році РФ, з метою реалізації своїх імперських амбіцій, проводила ІВ не лише в Україні, але й за її межами, постійно намагаючись підривати міжнародну репутацію України та стабільність всередині нашої держави, вміло використовуючи внутрішньополітичну ситуацію, штучно створивши «мовне питання» з метою сегрегації різних верств українського суспільства, роздмухуючи міжнародні

скандали на основі фейкових фактів та застосовуючи сучасні політтехнології з метою приведення до влади проросійських політиків. Відсутність належної протидії у ІВ з боку України призвела до початку війни 2014 року, а відсутність належної реакції з боку світової спільноти — до повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Паралельно із кінетичними діями на території України, РФ продовжує просувати агресивну пропаганду серед англомовної аудиторії через англомовні ресурси, зокрема Sputnik International, фактично нав'язуючи споживачу тільки ту точку зору, яка вигідна Росії. При цьому пропагандистська машина виграє в порівнянні з незалежними ЗМІ, зокрема BBC, які подають новини максимально неупереджено і дотримуючись плюралізму думок, а також створюють значно менше матеріалу на тематику російсько-української війни, ніж проросійські ЗМІ.

ВИСНОВКИ

ІВ є різновидом інформаційного протиборства, який вирізняється наявністю детальної та покрокової стратегії, побудованої на базі фінальної візії успіху, який і є головною метою. У розробці теоретично-методологічної основи створення ефективної стратегії ІВ найбільшого значення мають праці американських дослідників корпорації RAND, яка виконує дослідження на замовлення Міністерства оборони США. Основними особливостями ІВ є такі: низька вартість входу; нівелювання географічних кордонів; маніпулювання громадською думкою через надання інформації певного емоційного забарвлення; ускладнення роботи розвідки, а відтак і прогнозування дій ворога і навіть ідентифікації самого ворога тощо.

Еволюція ІВ впродовж історії людства полягала у поступовому зростанні значення інформації у протистоянні держав, вивченні і засвоєнні попереднього досвіду та вдосконаленні засобів ведення ІВ. Послідовно людство використовує: обман з метою залякування, дискредитацію та висміювання противника, пропагандистську фальсифікацію, поширення друкованої пропаганди, інформаційно-ідеологічне протистояння із ядерним чинником як фактором взаємного психологічного стримування і, нарешті, поява гібридних воєн, в яких інформаційна складова відіграє вирішальну роль.

Особливо актуальним є вивчення ІВ РФ проти України, яка почалась ще від розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності у 1991 році. Суть цієї ІВ визначається агресивною інформаційною політикою РФ щодо України як держави та українців як нації. Передумовою ІВ Росії в Україні стало домінування у інформаційному просторі російських ЗМІ та російського культурного продукту, який вирізнявся відверто шовіністичним змістом і просував антиукраїнські наративи. Це поєднувалось із прямими зазіханнями на територіальну цілісність України у формі спроб «федералізації» Криму, приєднання до Росії острова Тузли тощо. У міжнародному просторі авторитет України методично підривався Росією шляхом фабрикування міжнародних

скандалів, таких, як «касетний скандал» та «скандал з продажем Іраку систем „Кольчуга“», які завдавали значної репутаційної шкоди та ускладнювали міжнародну співпрацю. Відсутність гідної протидії цим загрозам з боку України та, відповідно, репутаційна складова зіграли певну роль у початку російсько-української війни 2014 року. Гібридний характер цієї війни полягає у використанні сепаратистських рухів, що викристалізувались спочатку на основі штучної сегрегації «україномовні-російськомовні», а потім і на базі поділу українців політтехнологами В. Януковича на «три сорти», що супроводжувалось впертим запереченням участі РФ у війні та твердженням про «громадянську війну в Україні». Пасивність світової спільноти з 2014 року, що багато в чому завдячувала позитивному міжнародному іміджу Росії та невпевненому міжнародному становищу України, полягала у створенні для РФ прецеденту з анексією Криму у 2014 році, і яка повторювала помилку відсутності реакції на аншлюс Австрії у 1938 році, що фактично означало політику потурання агресору. Така політика призвела у XX сторіччі - до Другої світової війни, а у XXI — до початку повномасштабної російсько-української війни у центрі Європи — в Україні.

Невід’ємною складовою гібридної війни РФ проти України є формування вигідної агресору громадської думки в іноземних, зокрема, англomовних державах. Оскільки найбільшу роль в цьому продовжують відігравати ЗМІ, було здійснено компаративний аналіз незалежних західних ЗМІ на прикладі сайту BBC та російських пропагандистських ЗМІ на прикладі сайту Sputnik international для англomовної аудиторії, який полягав у якісному та кількісному дослідженні статей, в яких висвітлюються події російсько-української війни. Результати дослідження показали, що BBC висвітлюють новини максимально неупереджено, дотримуючись плюралізму думок, подаючи виключно перевірені факти та посиляючись на різні джерела — як українські, так і російські та інші. Проте Sputnik international нав’язує споживачу тільки ту точку зору, яка вигідна Росії, часто посиляється на анонімні джерела, видає припущення за факти тощо.

Прикметно те, що кількість публікацій (статей) на сайті Sputnik international значно перевищує кількість публікацій BBC.

Підсумовуючи результати дослідження, можна зробити висновок, що РФ повною мірою усвідомлює колосальне стратегічне значення формування громадської думки в іноземних державах, а відтак і на політику цих іноземних держав щодо України, що виражається у створенні потужної мережі англomовних пропагандистських ЗМІ, які, цинічно використовуючи принципи свободи слова у демократичному світі, ведуть проти України ІВ, а саме: використовують фейки та анонімні джерела; подають масивну кількість інформації з однозначними формулюваннями та постійно повторюваними наративами; активно проводять політику заперечення скоєння будь-яких злочинів та звинувачення у них України; цинічне «спростування» доказів вчинення воєнних злочинів у російсько-українській війні; звинувачують Україну в «геноциді на Донбасі» тощо.

Беручи до уваги все вищевказане, слід наголосити, що Україні для перемоги потрібна не лише західне озброєння, а й створення власних засад, принципів та інститутів імплементації як стратегічної, так і тактичної ІВ. Стратегічна ІВ не мислима без обмеження та блокування впливу на громадську думку іноземних громадян російських пропагандистських ЗМІ, шкідливе значення яких довгий час нехтувалось як Україною зокрема, так і демократичним світом загалом. Попри те, що частина російських англomовних ЗМІ після початку повномасштабної війни частково заблокована на території Європи та США, Росія продовжує транслювати пропаганду в Азії, Африці та Латинській Америці, при цьому шукаючи нові платформи і можливості пропагандистських впливів у західних демократичних державах. Тільки комплексний підхід із залученням провідних фахівців допоможе Україні перемогти у ІВ з РФ, а відтак і забезпечити перемогу у гібридній російсько-українській війні, яка, зважаючи на жертви та порушення Росією міжнародних конвенцій, є екзистенційною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева А. Дискурс (філософія). *ВУЕ*. [https://vue.gov.ua/Дискурс_\(філософія\)](https://vue.gov.ua/Дискурс_(філософія)).
2. Баровська А. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали та механізми протидії. Київ : НІСД, 2016. 109 с.
3. Барсукова О. Гра в окупацію: в Україні створили онлайн-гру на виживання в Бучі, Маріуполі та Гостомелі. *Українська правда Життя*. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/12/250412/>.
4. Буняк В. Тімоті Снайдер: Росія заперечувала Голодомор 1932–1933 років, щоб знову використати продовольство як зброю у війні проти України. *detector.media*. <https://detector.media/infospace/article/219620/2023-11-21-timoti-snyder-rosiya-zaperechuvala-golodomor-19321933-rokiv-shchob-znovu-vykorystaty-prodovolstvo-yak-zbroyu-u-viyni-proty-ukrainy/>.
5. Василенко В. «Касетний скандал»: геополітичний і національний виміри. *detector.media*. <https://detector.media/withoutsection/article/65477/2011-09-04-kasetnyy-skandal-geopolitychnyy-i-natsionalnyy-vymiry/>.
6. Газін В. Гонка озброєнь: дорога до пекла. *Дзеркало тижня | Mirror Weekly*. https://zn.ua/ukr/HISTORY/gonka-ozbroyen-doroga-do-pekla-265933_.html.
7. Галімов А. Хто поділив Україну на три сорти: "Реальна історія" з Акімом Галімовим (1+1). *Офіційний сайт каналу 1+1*. <https://1plus1.ua/novyny/hto-podiliv-ukrainu-na-tri-sorti-ta-ak-ukrainciv-stravluvali-miz-sobou-realna-istoria-z-akimom-galimovim>.
8. Гмиря А. Острів Тузла 20 років потому: навіщо росіяни намагалися окупувати острів. *The Page*. <https://thepage.ua/ua/politics/sho-stalosya-na-ostrovi-tuzla-v-2003-roci>.
9. Голос Америки. Домовлятися із агресором неприпустимо: чому путінську Росію чекає такий самий крах, як Третій Рейх Гітлера. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/atlantychna-rada-porivnyannya-putin-hitler-rosiya-nimechchyna/32220447.html>.

10. Гончар Б. Міжнародні відносини та світова політика. Київ : Київ. нац. ун-т, 2010. 863 с.
11. Горак С. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки. <http://dspace.nbuv.gov.ua/>. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104870/25-Horak.pdf>.
12. Горбулін В. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІДС, 2017. 496 с.
13. Городиський А. 10 головних наративів російської пропаганди, що супроводжували напад на Україну. *RFI*. <https://www.rfi.fr/uk/>.
14. Городнича К., Молодій В., Міланова Я. Чотири покоління української журналістики. *Projects.liga.net*. <https://project.liga.net/projects/LMF/#1991>
15. Громенко С. Севастополь – «місто російської слави». Міф і викриття. *radiosvoboda.org*. <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27662242.html>.
16. Гудкова С. Нова криза між Варшавою та Києвом: чому припинити блокаду польсько-українського кордону буде нелегко. *zaborona.com*. <https://zaborona.com/nova-kryza-mizh-varshavoyu-ta-kyuevom-blokada-polsko-ukrayinskogo-kordonu/>.
17. Дейнега В. Історія газових війн України: коли все почалося та чим закінчиться. *24 Канал*. https://24tv.ua/istoriya_gazovih_viyn_ukrayini_koli_vse_pochalosya_ta_chim_zakin_chitsya_n942253.
18. Дзи С. Мистецтво війни. *Онлайн бібліотека Books2you*. <https://books2you.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/mystetstvo-viyny.pdf>.
19. Дністрянський М. Загострення геополітичних взаємин у період постмодерну та становище України. Львів : ЛНУ ім.І.Франка, 2021. 154 с.
20. Дойч Велле. Ющенко закликав визнати голодомор в Україні актом геноциду – DW – 25.08.2006. *dw.com*. <https://www.dw.com/uk/ющенко-закликав-визнати-голодомор-в-україні-актом-геноциду/a-2469316>.

21. Друкач О. Чия Тузла: як у 2003 путін вперше спробував відібрати в України її територію. *24 Канал*. https://men.24tv.ua/ostriv-tuzla-konflikt-2003-roku-yak-rosiya-vpershe-sprobuavla_n2168314.

22. Жадька В. Гібридна війна та журналістика. Проблеми інформаційної безпеки. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 356 с.

23. Кислий К., Прокопенко Д. Інформаційно-психологічний вплив на військовослужбовців. *Харківський національний університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба*. <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/suchasna-vijna-gumanitarnij-aspekt-21-10-2020/8.pdf>

24. Коркач Д. Колоніальні наративи в російських анекдотах 1990–2000 роках (на матеріалах телепередачі «Клуб «БЕЛЫЙ ПОПУГАЙ»). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2022/4.12>.

25. Козицький А. Заперечення голодомору: методи і наративи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2022. С. 205–242. <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/12/205-242Kozycky.pdf>.

26. Кормич Л. Відносини з державами СНД - Історія України: навч. посіб. *Політологія: Онлайн бібліотека - Книги, підручники, реферати, лекції*. <http://politics.ellib.org.ua/pages-9417.html>.

27. Кузьменко О. В Україні створюють мальовану 2D-гру про Голодомор – Famine Way. dev.ua. <https://dev.ua/news/v-ukraini-stvoriuiut-hru-pro-holodomor-1699514640>.

28. Кулеба Д. Війна за реальність. Київ : Книголав, 2022. 384 с.

29. Лозовий В. "Інтерпретації історії у політиці Російської Федерації як загроза національній безпеці України". Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/interpretacii-istorii-u-politici-rosiyskoi-federacii-yak>.

30. Лук'янчук С. Газова війна 2006 року. Сповідь учасника: день другий, третій та четвертий. Texty.org.ua - статті та журналістика даних для людей –

Тексти.org.ua.URL: https://texty.org.ua/articles/13037/Gazova_vijna_2006_roku_Spovid_uchasnyka_den-13037/.

31. Малко Р. Чому конфлікт довкола острова Тузла 2003 року у Керченській протоці варто вважати прелюдією до повномасштабної війни. *antikor.com.ua*. :https://antikor.com.ua/articles/546259-chomu_konflikt_dovkola_ostrova_tuzla_2003_roku_u_kerchensjkij_prototsi_varto_vvahati_preljudijeju_do_povnomasshtabnoji_v.

32. Марутян Р. Що таке смислові війни та чому вони загрозливіші за інформаційні?. *ukrlife*. <http://www.ukrlife.tv/video/suspilstvo/shcho-take-smislovi-viini-ta-chomu-voni-zagrozlivishi-za-informatsiini-ren-a-marutian>.

33. Мехед Н. Брідлав: Захід повинен активніше боротися з пропагандою РФ – DW – 22.03.2015. *dw.com*. <https://www.dw.com/uk/генерал-нато-закликає-захід-активніше-боротися-з-російською-пропагандою/a-18333269>.

34. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій / М. Джюба та ін. Київ : ВІТІ НТУУ 'КПІ', 2006. 471 с.

35. ПЕРФОМАТИВ - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник* онлайн. <https://slovnyk.ua/index.php?sword=перфоматив#:~:text=ПЕРФОРМАТИВ>.

36. Петрик В. Інформаційно-психологічне протиборство. Київ : Київ. політехн. ін-т ім.І.Сікорського, 2018. 386 с.

37. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ : Наук. думка, 1992. 365 с.

38. Поя А. “Голодний шлях”: українські розробники створять гру про Голодомор. Українська правда _Життя. <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/26/257923/>.

39. Про проголошення незалежності України. Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>.

40. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки". Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.

41. Редакція ТСН. Евакуація водіїв та блокування військових і гуманітарних вантажів: що відбувається на кордоні з Польщею. ТСН.ua. <https://tsn.ua/exclusive/blokuvannya-kordonu-z-polscheyu-scho-vidbuvayetsya-2457553.html>.

42. Резнікова О., Войтовський К. Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny>

43. Рижук О. Поняття інформаційних та гібридних воєн в умовах глобалізації. *Освіта регіону*. 2016. Т. 4. С. 84. <http://social-science.uu.edu.ua/article/1389>.

44. Скичко О. Ракетні паралелі. Експерти пояснили схожість скандалів з "Кольчугами" і ракетними двигунами для КНДР. *ТСН.ua*. <https://tsn.ua/politika/raketni-paraleli-eksperti-poyasnili-shozhist-skandaliv-z-kolchugami-i-raketnimi-dvigunami-dlya-kndr-976577.html>.

45. Солодка О. Інформаційний простір держави як сфера реалізації інформаційного суверенітету | Інформація і право. *Інформація і право*. <http://il.ippi.org.ua/article/view/221216>.

46. Суверенітет. *ВУЕ*. <https://vue.gov.ua/>.

47. Скулиш Є. Історія інформаційно-психологічного протиборства. Київ : Науково-вид. від. Нац. акад. СБ України, 2012. 211 с.

48. Снайдер Т. Помаранчева революція, Революція гідності. Як відбувалося самоусвідомлення українців. Лекція 20 від Тімоті Снайдера. *Forbes Ukraine*. 2023. <https://forbes.ua/lifestyle/lektsiya-20-pomarancheva-revolvyutsiya-revolvyutsiya-gidnosti-i-samousvidomlenniam-ukraintsiv-03022023-11522>.

49. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (укр/рос). Офіційний вебпортал парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077#Text.

50. Україна на CNN. *CFC Big Ideas*. <https://cfcbigideas.com/uk/projects/ukraine-on-cnn/>.

51. Українська правда. Розпад СРСР Путін назвав найбільшою геополітичною катастрофою. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2005/04/25/3009187/>

52. Хоркін Д. «І це що, Суспільне радіо?!», або Навіщо політична сатира на радіо. *detector.media*. URL: <https://detector.media/blogs/article/177502/2020-05-27-i-tse-shcho-suspilne-radio-abo-navishcho-politychna-satyra-na-radio/>.

53. Чекаленко Л. Росія contra України. *ivinas.gov.ua*. <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/statti/rosiya-contra-ukrayiny.html>.

54. Шевякін А. Как убили СССР. «Величайшая геополитическая катастрофа». *Магазин військової, історичної літератури Voenka.kiev.ua*. *Історична книга, військова книга, купити з доставкою по Києву та Україні*. <https://voenka.kiev.ua/products/-kak-ubili-sssr-velichajshaya-geopoliticheskaya-katastrofa>.

55. Юзова І. Інформаційно-психологічний вплив противника та протидія йому в умовах ведення гібридних війн. *research gate*. https://www.researchgate.net/publication/343630466_Informacijno-psihologichniy_vpliv_protivnika_ta_protidia_jomu_v_umovah_vedenna_gibridnih_vijn.

56. Юськів Б. Опорний конспект лекцій з дисципліни "Інформаційні війни". Рівне : Рівн. ін-т слов'янознавства, 2003. 55 с.

57. Яблонський В. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України. Київ, 2019. 144 с.

58. Ярема О. Зміст інформаційного суверенітету в контексті державного суверенітету. *lsej.org.ua*. http://www.lsej.org.ua/3_2022/43.pdf.

59. Arquilla J. The Advent Of Netwar. *rand*. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR789.html.
60. BBC News. Ukraine conflict: Russian forces attack from three sides. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60503037>.
61. BBC News. Ukraine dam: What we know about Nova Kakhovka incident. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-65818705>.
62. Boukes M. Infoteinment. *researchgate*. https://www.researchgate.net/publication/332737698_In_fotainment.
63. Brown C. The Sinews of Peace ('Iron Curtain Speech'). *International Churchill Society*. <https://winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/the-sinews-of-peace/>.
64. Civil War - Causes, Dates & Battles | HISTORY. *HISTORY*. <https://www.history.com/topics/american-civil-war/american-civil-war-history>.
65. Department of Defense. TS-3600.1 Information Warfare : Department of Defense. *Internet Archive*. <https://archive.org/details/14F0492Doc01DirectiveTS3600.1/page/n3/mode/2up>.
66. Ekymenko S. Europe's 'Lack of Strategic Vision' is Why 'Russia is Winning' in Ukraine Conflict. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20231201/europes-lack-of-strategic-vision-is-why-russia-is-winning-in-ukraine-conflict-1115328474.html>.
67. Ekymenko S. Russia shuts down borders for commercial flights. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20220224/live-updates-russia-shuts-down-airspace-near-ukrainian-borders-for-commercial-flights-1093320440.html>.
68. Ekymenko S. Russia's Partial Exit From Kherson a 'Pre-Emptive Maneuver to Save Lives', Says Analyst. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20221110/russias-partial-exit-from-kherson-a-pre-emptive-maneuver-to-save-lives-analyst-says-1103963193>.

69. Ekymenko S. US Border Security Funds Should Not Be Tied With Money for 'Losing Ukraine' – Rep. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20231128/border-security-funds-should-not-be-tied-with-money-for-losing-ukraine--rep--1115249842.html>.

70. Farwell J. Information Warfare: Forging Communication Strategies for Twenty-first Century Operational Environments. *research gate*. <https://doi.org/10.56686/9781732003095>.

71. Gardner F. War in Ukraine: Is the counter-offensive making progress?. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-66796358>.

72. Griffin N. MSM's Bucha Tall Tale. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20220405/msms-bucha-tall-tale-1094504500.html>.

73. Gunter J. Bucha killings: 'I wish they had killed me too'. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61003878>.

74. Headquarters department of the army. Psychological operations FM-33-1. *archive.org*. [https://ia601001.us.archive.org/33/items/FM33-1PsychologicalOperations/FM%2033-1%20Psychological%20Operations%20\[1979-08-31\].pdf](https://ia601001.us.archive.org/33/items/FM33-1PsychologicalOperations/FM%2033-1%20Psychological%20Operations%20[1979-08-31].pdf).

75. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. *Potomac Institute for Policy*. <https://potomac institute.org/reports/19-reports/1163-conflict-in-the-21st-century-the-rise-of-hybrid-wars>.

76. Hundley R. Strategic Information Warfare A New Face of War. *RAND*. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1680.html.

77. Hundley R. The Global Course of the Information Revolution Recurring Themes and Regional Variations. *RAND*. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1680.html.

78. Jackson P. The Mongols and the West, 1221–1410. *Cambridge Core*. <https://doi.org/10.1017/S1740022807275011>.

79. Khalilzad Z. Strategic Appraisal The Changing Role of Information in Warfare. *RAND*. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1016.html.

80. Klaauw K. Generations of warfare: An outdated concept?. *jwc.nato*. https://www.jwc.nato.int/application/files/6916/3280/9811/issue_37_17.pdf.

81. Kirby P., Gardner F. Kherson: Russia to withdraw troops from key Ukrainian city. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63573387>.

82. Kupchan C. Bipolarity is Back: Why It Matters. *The Washington Quarterly*. 2021. Vol. 44, no. 4. P. 123–139. <https://doi.org/10.1080/0163660x.2021.2020457> (date of access: 04.12.2023).

83. Lawton Collins J., F. W. Itsell E. A. FM 33-5 Psychological warfare in combat operations : інструкція. the USA : Department of the army, 1949. 107 p. <https://pdfroom.com/books/fm-33-5-psychological-warfare-in-combat-operations/bWx5avYNdBJ/>.

84. Lehmann-Haupt H. E. Johannes Gutenberg | Printing Press, Inventions, Facts, Accomplishments, & Biography. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Johannes-Gutenberg>.

85. LIVE UPDATES: ICRC Ready to Send Experts to Elenovka. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20220731/live-updates-ukrainian-strike-hits-grain-storage-silo-in-zaporozhye-region---local-administration-1097972063.html>.

86. Mackintosh E. What does Putin want in Ukraine? The conflict explained | CNN. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2022/02/24/europe/ukraine-russia-conflict-explainer-2-cmd-intl/>.

87. Maloletka E. Kakhovka Hydroelectric Power Plant Will Be Rebuilt - Kherson Region Acting Governor Saldo. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20230831/kakhovka-hydroelectric-power-plant-will-be-rebuilt---kherson-region-acting-governor-saldo-1113005811.html>.

88. Mansted K., Rosenbach E. The Geopolitics of Information. *Australian national university*. <https://nsc.crawford.anu.edu.au/departments-news/14338/geopolitics-information>.

89. Molander R., Riddile A., Wilson P. Strategic Information Warfare A New Face of War. *RAND*. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html.

90. Mouton V. The Cold War (1945–1989). *cvce.eu*. https://www.cvce.eu/en/obj/the_cold_war_1945_1989_full_text-en-6dfe06ed-4790-48a4-8968-855e90593185.html.
91. Murphy M. Ukraine war: Russia and Ukraine trade blame over prison blast. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-62344358>.
92. Myers S. L., Kramer A. E. How Paul Manafort Wielded Power in Ukraine Before Advising Donald Trump (Published 2016). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2016/08/01/us/paul-manafort-ukraine-donald-trump.html?smid=tw-share&_r=1.
93. Orwell G. You and the Atom Bomb | The Orwell Foundation. *The Orwell Foundation*. <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/you-and-the-atom-bomb/>.
94. Peters M. A. The emerging multipolar world order: A preliminary analysis. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. P. 1–11. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2151896> (date of access: 04.12.2023).
95. Peters M. A. The emerging multipolar world order: A preliminary analysis. *Educational Philosophy and Theory*. 2022. P. 1–11. <https://doi.org/10.1080/00131857.2022.2151896> (date of access: 04.12.2023).
96. Philips J. The Crusades: A Complete History. *Hystory today*. 2015. Vol. 65, no. 5. <https://www.historytoday.com/archive/feature/crusades-complete-history>.
97. Pruitt S. How a Five-Day War With Georgia Allowed Russia to Reassert Its Military Might | HISTORY. *HISTORY*. <https://www.history.com/news/russia-georgia-war-military-nato>.
98. Myers S. L., Kramer A. E. How Paul Manafort Wielded Power in Ukraine Before Advising Donald Trump (Published 2016). *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2016/08/01/us/paul-manafort-ukraine-donald-trump.html?smid=tw-share&_r=1.
99. Rayward W. Project MUSE - Information Revolutions, the Information Society, and the Future of the History of Information Science. *research gate*. <https://doi.org/10.1353/lib.2014.0001>.

100. Reagan R. NSDD - National Security Decision Directives - Reagan Administration. *Intelligence Resource Program*. <https://irp.fas.org/offdocs/nsdd/>.
101. Reno C. The Russo-Georgian War: Russian Influence. *Small wars journal*. 2021. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/russo-georgian-war-russian-influence>.
102. Revolutions of 1989 - New World Encyclopedia. *New World Encyclopedia*. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Revolutions_of_1989.
103. Roettgers J. Accused of spreading propaganda, RT gets deplatformed. *protocol*. <https://www.protocol.com/entertainment/rt-ban-roku-apple-directv>.
104. Roman Catholicism-Monasticism, Orders, Canons. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Roman-Catholicism/Religious-orders-canon-and-monks>.
105. Rona T. 1976-07-boeing-weapon-systems-and-information-war-thomas-prona.pdf. *Google Docs*. <https://drive.google.com/file/d/1Tc7E071wtEMb9Xdi1JpySymb2arpxqlz/view>.
106. Singh A. Cold War Different Phases Author Dr Akshay Kumar Singh.pdf. <https://drive.google.com/file/d/1F2epLcDorIWAKk1SmGyCMvRes2pvPN5f/view>.
107. Team B. T. V. J. Ukraine in maps: Tracking the war with Russia. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60506682>.
108. Toffler A. The Third Wave : Alvin Toffler : Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive. *Internet Archive*. <https://archive.org/details/TheThirdWave-Toffler/page/n9/mode/2up?view=theater>.
109. Tsukanov I. Fact Check: Who Attacked Novaya Kakhovka Dam?. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20230606/fact-check-who-attacked-novaya-kakhovka-dam-1110946820.html>.
110. US Official: If Ukraine Shelled Prison Housing POWs in Elenovka ‘They Did Not Mean to Do That’. *Sputnik International*. <https://sputnikglobe.com/20220730/us-official-if-ukraine-shelled-prison-housing-pows-in-elenovka-they-did-not-mean-to-do-that-1097951009.html>.

111. Verstappen S. The Thirty-Six Strategies. *chinastrategies*. <https://www.chinastrategies.com/wp-content/uploads/2017/04/The-Thirty-Six-Strategies.pdf>.

112. Waite K. Airborne Propaganda: The Battle for Hearts and Minds | British Online Archives. *British Online Archives*. <https://microform.digital/boa/posts/category/articles/436/airborne-propaganda-the-battle-for-hearts-and-minds>.

113. Waterhouse J. Ukraine war: Bodies found amid reports of Russian atrocities in Kherson. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63659824>.

114. Waterhouse J. Ukraine war: The cost of occupation in Kherson region. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63365211>.

115. Watson R. The Joint Chiefs of Staff and National Policy Volume III 1951-1953 The Korean War Part Two. *stacks.stanford.edu*. https://stacks.stanford.edu/file/druid:ds904hh5157/vol_3pt2.pdf.

116. Why was writing invented?. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/question/Why-was-writing-invented>.

117. Wilde R. The Long Telegram of George Kennan and the Birth of Containment. *ThoughtCo*. <https://www.thoughtco.com/what-was-the-long-telegram-1221534>.

118. Wonder A. Putin could face new war crime case over ‘planned’ starvation of Ukraine. *TheIndependent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-grain-theft-ukraine-russia-latest-b2447644.html>.